

Ἐγὼ ἐκπλήρωσα τὴν ὑπόσχεσίν μου, ἤλθα, εἶδα μεταξύ τῶν ἄκρατῶν μου πρόσωπα ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, ποὺ σέβουμαι καὶ ἀγαπῶ, ἀλλὰ τὸν Κ. Κολοκοτρώνη κατὰ τὴν ὑπόσχεσίν του δὲν τὸν εἶδα. Νὰ εἶναι εἰς τὴν Ἀθήνα καὶ νὰ μὴν ἔρχεται, τὸ ἔχω λύπην μεγάλην. "Ε, κύριοι, πόσοι¹ ἐπιθύμησαν νὰ ἀνέβουν εἰς τὸν ἄπάνω κόσμον ἀπὸ τὸ ἀνήλιον σκοτάδι τοῦ τάφου καὶ δὲν ἐδυνήθησαν. Καὶ ἡμεῖς θὰ αἰσθανθοῦμεν αὐτὴν τὴν ἐπιθυμίαν, εἴμαι βέβαιος, ὅταν ὁ ὕπνος τοῦ θανάτου μᾶς κοιμήσει, νὰ ἰδοῦμεν τοὺς ἀνθρώπους ποὺ ἀγκυπρήσαμεν, τὴν γῆν ποὺ μᾶς εὐφραине.

Δὲν ἔχω λοιπὸν δίκαιον νὰ παραπνοῦμαι ἂν δὲν τὸν εἶδα μεταξύ τῶν ἄκρατῶν μου. Ἀλλὰ μένει εἰς ἐμὲ τὸ χρέος ἀκόμη, ἡ δεύτερη ὑπόσχεσίς μου, νὰ μὴν τὸν δυσαρεστήσει ὁ λόγος μου.

Τῇ ἀλήθειᾳ δὲν πίστευα ποτέ, δὲν ἐμάντευα ὅτι ἓνας ἀπὸ τοὺς λόγους μου, τὸν ὁποῖον ἐμεῖς νὰ ἐκφωνήσω ἐδῶ, θὰ ἦταν ὁ λόγος τοῦ θανάτου του, τὸ ἐγκώμιον τῆς ζωῆς του. Καὶ πῶς, μὲ ποῖον τρόπον, εἶναι δυνατόν νὰ μὴ δυσαρεστήσει τίς² πνεῦμα ἀθάνατον, πνεῦμα ποὺ ζεῖ τώρα εἰς τὰς ἀλήθειες τοῦ πνεύματος τοῦ ἀτυχοῦς νέου Κωνσταντίνου Κολοκοτρώνη, τὸν ὁποῖον οἱ ἄνδρες τῆς ἡλικίας μου εἶδαμεν νήπιον, τὸν εἶδαμεν νὰ μεγαλῶσει, τὸν ἐθάψαμεν καὶ τώρα πνεῦμα καθαρὸ ζεῖ εἰς τὰ αἰῶνια Βασιλεία. πῶς εἶναι δυνατό νὰ τοῦ ἀρέσει, νὰ τὸν εὐχαριστήσῃ τώρα; Μὲ ποῖον ἄλλον τρόπον εἰμὴ λέγοντας τὴν ἀλήθειαν. Τὴν ἀλήθειαν θὰ εἶπω καὶ ἂν σφάλω δὲν θὰ ἔχει τὴν ἐνοχλήν, τὸ ἀμάρτημα, ἡ θέλησίς μου, ἀλλὰ τὰ σκοτάδια τῆς ὕλης τὰ ὅποια πλακύνουν εἰς τὰ ζῶντα μας τὸ οὐράνιον φῶς τῆς ψυχῆς μας.

Πρὶν προχωρήσω εἰς τὸν ἐπικινόν τοῦ μακαρίτου Κολλίνου καλῶ τὴν προσοχήν σας εἰς δύο σκέψεις μου. Πρῶτον, ὅτι ὁ μακαρίτης Κωνσταντῖνος εἶναι ὁ πρῶτος νέος τῆς νέας γενεᾶς τῶν Ἑλλήνων, τῆς γενεᾶς ποὺ διεδέχθη τὴν ἡριεπὴν, σεμνὴν γενεάν τοῦ ἀγῶνος, ἡ ὁποία ἀπένευσεν ἐλευθερίαν καὶ αὐτονομίαν, ὁ πρῶτος νέος ποὺ ἀποθνήσκει καὶ ὅπου ὑπῆρέτισε τὴν Πατρίδα καὶ τὴν Μοναρχίαν. Ποίαν πατρίδα κύριοι; Τὴν πατρίδα τῆς ὁποίας ἓνα ἀπὸ τὰ πρῶτα ἀνδραγαθήματά της ἦτον νὰ σμιλεῖ εἰς ἓνα ὅλα τὰ τέκνα της, καὶ νὰ τὰ στρατοπεδεύσῃ εἰς τὰς πεδιάδας τῆς Τρωάδος καὶ νὰ γκρεμίσουν τὰ τείχη της καὶ τοὺς πύργους της πρὸς ἐκδίκησιν τῆς παραβιασθείσης φιλοξενίας καὶ εὐγνωμοσύνης· δίκαια καταπατημένα — ἀπὸ ἓνα υἱὸν τοῦ Βασιλέως Τρωαδίτου.

Αὐτὴ ἡ Πατρίς εἶναι ἐκείνη ἡ ὁποία εἰς τὸν Μαραθῶνα καὶ εἰς τὴν Σαλαμῖνα ἐνίκησε τοὺς Βαρβάρους, ἡ ὁποία ἐγέννησε τὸν δίκαιον Ἀριστείδην, καὶ τὸν Κόδρον ἀρχαῖον Βασιλέα τῶν Ἀθηνῶν, καὶ τὸν Λεωνίδα τῆς Σπάρτης, πρόθυμη ὥς φαίνεται νὰ χαρίσῃ εἰς τὸν κόσμον παραδείγματα τελείας ἀρετῆς πολίτου ἀνδρὸς καὶ Βασιλέως. Αὐτὴ ἡ Πατρίς, ἡ ὁποία ἀπλώσῃ τὴν σημαίαν της εἰς τὴν Βαβυλώνα καὶ εἰς τὴν Περσέπολιν, ἡ Ἑλληνικὴ Πατρίς, κύριοι καὶ κυρίες, ἡ ὁποία ἔχυσεν τόσες ἀρμονίας εἰς τὰ χεῖλη τοῦ Πινδάρου καὶ εἰς τὸν νοῦν τοῦ Πλάτωνος, αὐτὴ ἡ πατρίς ἡ ὁποία ἔστειλε εἰς τὰ ἀμφιθέατρα τῆς Ρώμης τὰ γνήσιά της τέκνα διὰ νὰ γίνονται βωσικὴ τῶν Οὐρρίων, προζύμι ἀγνὸ τῆς πίστεως τῶν Χριστιανῶν, αὐτὴ ἡ πατρίς, ἡ ὁποία νικημένη, καταπατημένη διὰ 1500 χρόνους, δουλεύτρα διαφόρων Τυράννων, δὲν ἀπελπίσθη ποτέ. Τὰ μέλη τῆς σάρκας της ἦτον σκόρπια εἰς τὰ χῶματα τῆς γῆς, ἀλλ' αὐτὴ δὲν αὐτοδικάσθη ποτέ νικημένη, ἐφύλαττε πότε νὰ λάμψῃ πάλιν μὲ χρυσὴν περικεφαλαίαν καὶ μὲ τὰ ἄθλα τῆς ἀρετῆς. Αὐτῆς τῆς πατρίδος ὑπῆρξε ὑπηρέτης καὶ ὁ νέος Κωνσταντῖνος Κολοκοτρώνης, καὶ ἐννοεῖται ὅτι ἔχει τόσον τὸ ἐγκώμιόν του θὰ τοῦ κάμωμεν, ὅσον θὰ τὸν ἐρωτήσωμεν, θὰ τὸν ἐξετάσωμεν ποῖα φρονήματα εἶχε, ποῖαν πρᾶξιν ἔκαμε. "Οχι ἡμεῖς, ἀνακριτὴς εἶναι ἡ Πατρίς. Ποῖα φλέβα ἡρωϊσμοῦ, πόνων καὶ ἀρετῆς δέρνηι εἰς τὴν καρδίαν αὐτῆς τῆς πατρίδος, τὸ ἐννοοῦμεν, ὅθεν ἐννοοῦμεν καὶ πόσον φιλάργυρος βραβευτὴς εἶναι· πρέπει νὰ εἶναι — ἡ πατρίς τῶν ἔργων τῶν τέκνων της. Ἡ δεύτερη σκέψις εἶναι ἡ ἀκόλουθη. Τίνος εἶναι υἱὸς ὁ μακαρίτης Κωνσταντῖνος.

Κύριοι! Εἰς τὰ 1806, τὸν μῆνα Ἰανουάριον, ὁ Πασάς τῆς Πελοποννήσου, συνοδικὸ τοῦ Πατριάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τοῦρκοι, Χριστιανοί, γυναῖκες, παιδιὰ, τὰ σκυλιὰ ἀπὸ τὰς μάν-

1. Ἐχει γραμμένον καὶ σβησμένον ὅστερ' ἀπὸ τὸ πόσοι: καὶ πόσες.

2. Τῇ λέξει αὐτῇ τὴν κλείνει ἀργότερα μέσα σ' ἓνα κύκλον. Προφανῶς δὲν ἐκφυλοποιεῖται τὸν Τερτσέτη καὶ ἤθελε νὰ τὴν ἀλλάξῃ, ὅταν θὰ καθάρῃ γραφῇ τὸ λόγον του. Στὸ περιθώριον ἐπίσης ἔχει θέσει ἓνα σταυρὸν, ἵσως γιὰ νὰ τοῦ ὑπενθυμίσει τὴν ἀλλαγὴν αὐτῇ.

δρες, ἐκυνηγοῦσαν τὸν Θεόδωρον Κολοκοτρώνη. Ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης εἶχε ἀπὸ 150 ἕως 200 στρατιώτας, μεταξύ αὐτῶν ἦσαν 36 ἀδελφοξάδελφοι. Ὅλοι αὐτοὶ σχεδὸν ἐπέρασαν ἀπὸ στόμα ρομφαίας ἢ ἀπὸ τὰ βόλια τῶν πολεμίων. Ἀπὸ 36 ἀδελφοξάδελφοι τοῦ γέρου μόνον 4 ἐγλύτωσαν. Φωνὴ ἐβγήκε ὅτι καὶ τὸν γέρο τὸν ἐσκότωσαν καὶ ἐπῆγαν τὸ κεφάλι του εἰς τὴν Τριπολιτζά. Τὸν γνωρίσαν ἀπὸ τὰ γράμματα ποὺ εἶχε εἰς τὸν βραχίονά του, τὸ ἔτος τῆς γεννήσεώς του.

Τότε, κατὰ τὸ ἔτος αὐτό, ἐκχιζίδευσ εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ ὁ ἐνδοξὸς Σατωβριάνδ. Καὶ γράφει εἰς τὴν περιήγησίν του : «Φέτος εἰς τὴν Πελοπόννησον ἐσκότωσαν 400 ληστές». Ἐλεγε ληστές ἐκείνους τοὺς ὁποίους ἔπειτα ἀπὸ 18 ἔτη τὸ εὐγλωττο στόμα του ἔμαλλε νὰ φημίσει εἰς τὸν κόσμον ὡς συναγωνιστὰς καὶ συστρατιώτας τῶν Μαραθωνίων καὶ Σαλαμινίων.

ὑποθέτω τώρα, κύριοι καὶ κυρίες, ὅτι ἀφοῦ εἰς τὰ 1806 ἔμαθα τὸν σκοτωμὸν τῶν συντρόφων τοῦ γέρου Κολοκοτρώνη, ἄκουσα καὶ ὅτι ἐπῆγαν τὴν κεφαλὴν του εἰς τὴν Τριπολιτζά, ὑποθέτω ὅτι ἔπεσα εἰς ὕπνον βαθύ. 42 χρόνους κοιμοῦμαι, ξυπνῶ, καὶ τὴν δεύτερη ἡμέρα τοῦ ἔτους 1849 εἶμαι εἰς τὰς Κολόνες τοῦ Ὀλυμπίου Διός. Βλέπω θανὴν νεκροῦ καὶ περνάει. Τὴν συνοδεύουν ἄξιότιμοι ἐπίσημοι ἄνδρες. Ἐρωτῶ ποῖος εἶναι αὐτὸς ὁ νεκρὸς.

— Κωνσταντῖνος Κολοκοτρώνης, υἱὸς τοῦ Θεοδώρου.

— Καὶ τί ἦτον ; πάλιν ἔρωτῶ.

— Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν.

— Ἄλλο τί ἦτον ;

— Ὑπῆρξε καὶ Ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης.

— Ἄλλο ;

— Βουλευτὴς τῆς ἐπαρχίας του.

— Ἄλλο ;

— Πληρεξούσιος τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως, Ἀντιπρόεδρος τῆς Βουλῆς.

Σὰς βεβαιῶνω ὅτι ὅλα αὐτὰ ποὺ ἀκούω μὲ φέρνουν εἰς ἀπορίαν, καὶ διστάζω ἂν κοιμοῦμαι, ἢ ἂν εἶμαι ξυπνητός. Πῶς ὁ υἱὸς τοῦ κυνηγημένου, τοῦ ἀποκεφαλισμένου, ἔλαβε τόσας τιμές ;

Προπορεύονται τοῦ νεκροῦ καὶ οἱ εἰκόνας τῶν Ἀγίων, καὶ οἱ ἱερεῖς μὲ τὰ ἐκκλησιαστικά τους φορέματα. Προπορεύεται ἄφαντῇ ἢ φανερῇ, καὶ ἡ σημαία τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, μὲ γράμματα «Ἐν τούτῳ Νίκα» καὶ μὲ ἓνα Χ, ποὺ ἦσαν καὶ ἡ σημαία τοῦ γέρου Κολοκοτρώνη, ὅταν ἐνικήθη μὲ τοὺς 250 στρατιώτας του.

Πόθεν αὐτὴ ἡ μεταμόρφωσις εἰς τὰ χρώματα τῆς Ἑλλάδος ; Ὅσα βλέπω εἰς τὴν θανὴν τοῦ Κωνσταντίνου Κολοκοτρώνη, ὅλα εἶναι κινίγματα διὰ ἐμέ. Ὅσοι δὲν ἐκοιμήθησαν διὰ ἔτη 42, ἔχετε εἰς τὸ χέρι σας τὰ δεδομένα διὰ νὰ λύσετε τὸ αἵνιγμα. Ἐνα μόνον σὰς λέγω, ὅτι διὰ νὰ ρυθῶσιν ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ εἰς τόσον μεγάλῃ ἀποτελέσματι ἐχρειάσθη βέβαια μεγάλη ἀρετὴ ἀνθρώπων, καὶ βοήθεια Θεοῦ.

Ἐστήσατε, κύριοι, ἓνα παλάτι, ἐσκαρώσατε δίκροτο λαμπρὸ καὶ τὸ ἐρίξατε εἰς τὸν γιαλό. Πλὴν τοῦ πηλατιοῦ, οἱ ἄνεμοι δέρνουν τὴν σκεπὴν του καὶ τὴν σαλεύουν, κόβονται τὰ σχοινιά τοῦ δικορότου, τὰ στρεῖδιὰ γεμίζουν τὴν καρίνα του καὶ ὀκνεύουν τὴν ποντοπορίαν του. Τὸ μαγαλεῖον τοῦ οἰκοδομήματος ποὺ ἐκίματε ἀπαιτεῖ τὴν ἄκραν ἐπιμέλειαν καὶ τὸν ἄοκνον ἀγῶνα τῆς διατηρήσεώς του.

Δὲν μοῦ φαίνεται ὀρθὴ ἡ μέθοδος εἰς καθένα ποὺ ἀποθνήσκει νὰ χύνωμεν μὲ τὸν σωρὸν τὰ ἐγκώμια. Μᾶλλον κερδίζομεν ἐρευνώντας μὲ αὐστηρότητα, μὲ παῖαν ἐργασίαν χρησίμην ὠφέλησε καθεὶς τὴν Ἑλλάδα. Ἀπὸ καθένα ἀπὸ τὰ τέκνα τῆς ἡμετέρας εἶναι μεγαλύτερη, καὶ αὐτῆς τῆς πατρίδος πρέπει νὰ εἴμεθα προκατειλημμένοι ἄπαυστα¹, κρίνοντες ζωντανούς ἢ ἀποθιγμένους, καὶ ἡ ὥρα ποὺ ζοῦμεν μάλιστα τώρα εἶναι ὥρα κρίσιμη.

Ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς στοχασμοὺς κινούμενος ἔρχομαι νὰ σὰς εἰπῶ ὀλίγα λόγια πρὸς μνήμην τοῦ ἀγχιθοῦ νέου Κωνσταντίνου Κολοκοτρώνη.

Τὰ προσόντα, οἱ ἀρετὲς ποὺ τὸν ἐστόλιζαν, εἶναι τὰ ἀκόλουθα :

[α'], Πόθος μεγάλος σπουδῆς, μαθήσεως.

1. Ἔχει γραμμένον, πάνω ἀπὸ τὸ ἄπαυστα : ἄκοπα.

Δεύτερο, είχε και έρωτα πολλήν δόξης, και αυτός ό έρωτας τής δόξης ένσυχώνετο μέ τήν αὔξησιν, μέ τήν εὐτυχίαν τής πατρίδος του.

Τρίτον, είχε έκ τής 'Επιστήμης, είτε άπό έμφρονος καλήν φύσιν, είχε ό μακαρίτης ένα μεγάλον κεφάλαιον ήθικότητας εις τήν καρδίαν του¹.

"Όσοι έγνώρισαν τόν μακαρίτην, και ό άριθμός τών γνωρίμων και φίλων του είναι πολυάριθμος, αυτοί είναι άξιόπιστοι μάρτυρες τής φιλομάθειάς του.

Αιώνια έκασαγίνετο εις τήν ανάγνωσιν. Ήμουν πολύ σχετισμένος μαζί του κατά τά έτη 1836 και ένθυμοῦμαι τό είδος τής άσχολίας του. Βιβλία τής νέας ιστορίας του κόσμου, ζητήματα οικονομικά, συνθήκαι έθνών, ήτον τά άντικείμενα τής μελέτης του. Έθραφε φτερά διά νά πετάξει μέ κίνημα ζωηρό και έλεύθερο έν ώρα άνάγκης τής πατρίδος του, και εις τήν ώριμότητα τής ήλικίας του. "Όταν άνοιξε τό Πανεπιστήμιον εις τάς 'Αθήνας, μέ έλεγε ό ίδιος, ότι μέ άκραν επιμέλειαν άκροάσθη τήν πηράδοσιν τών πλέον επαινεμένων καθηγητών, και ότταν, κύριοι, έσυστήθη ή Βιβλιοθήκη τής Βουλής, σχεδόν διημέρευε ό μακαρίτης εις τό άναγνωστήριον χάριν μελέτης τών νεοφερμένων συγγραμμάτων βουλευτικών και ιστορικών.

Θέλω νά σάς είπω πράγμα άξιομνημόνευτο του μακαρίτου, και όχι μόνον του μακαρίτου αλλά όλης τής Ευρώπης. Κατά τά 1846 εις τί έκασαγίνετο πολύ ό Κωνσταντίνος και σχεδόν όλη ή Ευρώπη. Είς έρεύνας άστρονομικάς. Οί έφημερίδες τών φωτισμένων έθνών είχαν πλημμύρα ειδήσεων άστρονομικών². Τάχα ό μακαρίτης προαισθάνετο τόν θάνατόν του και έπροειμιάζε μέ γνώσιν του Ούρανοῦ, έδρας τών θείων πνευμάτων ;

Είς τά άστερουσκοπεΐα τής Ευρώπης ήτον μεγάλη ή κίνησις. "Ελεγον οί σοφοί ότι ηῦρον τό κέντρον του παντός, ότι ηῦρον νέους πλανήτας γύρω του 'Ηλίου. Οί κάτοικοι τής Γερμανίας, 'Ιταλίας, Γαλλίας, πρό πάντων κατέφευγον³, ως φαίνεται, μέ τόν νοῦν τους εις τά υπεργήινα ως προνοούντες, και έντρομοι τών δυστυχημάτων, τών αίματοχυσιών, τών στρατοδικειών, ποῦ έμελλον νά μαυροφορέσουν έντός άλίγου τούτους τούς ξακουστούς και άρχίους τύπους του πολιτισμοῦ.

Αφήνω τήν λύσιν αὐτῶν τών ζητημάτων ή τήν άπορίαν εις τήν σκέψιν σας και έρχομαι νά σάς είπω τί έφρονοῦσε ό μακαρίτης Γέρο - Κολοκοτρώνης διά τόν υιόν του Κωνσταντίνον βλέποντας τήν φιλομάθειάν του⁴.

Τήν είδησιν και τήν έννοιαν του πράγματος ποῦ θά σάς είπω τήν χρεωστῶ εις φίλον μου σχετικόν τής οίκουγενείας⁵ του μακαρίτου. "Ο μακαρίτης Θ. Κολοκοτρώνης άφησε κληρονομίαν εις τόν Κωνσταντίνον τό δακτυλίδι του, του τό άφησε μέ τήν έννοιαν ποῦ ό 'Αλέξανδρος τής Μακεδονίας εις ώρα⁶ θανάτου άφηγε τό δακτυλίδι του εις τόν άξιότερον. Μή νομίσει κανείς ότι τουτο πράττοντας ό μακαρίτης ό Γέρος απέδιδε ξεχωριστήν ύπόληψιν του Κωνσταντίνου ως προς τόν πρωτότοκον υιόν του. "Ο Γέρο Κολοκοτρώνης δέν θά ήτον τόσο άδικος νά μήν άναγνωρίζει τήν άξίαν του συναγωνιστοῦ του και συστρατιώτου του εις τούς πολέμους τής πατρίδος στρατηγοῦ Γενναίου. 'Αλλά ίδού ποία ήτον ή έποψις του έμφρονος γέροντος προτιμώντας μέ τό δακτυλίδι του τόν νεώτερον υιόν του. Έχαίρετο διά τήν φιλομάθειαν του υιοῦ του και έσυλλογιζετο ότι καθώς ή γῆ κατά τούς διαφόρους καιρούς του έτους έχει άνάγκην και διαφόρου είδους καλλιμεργείας, πότε τό χέρι του γεωργοῦ νά σπείρει τό γέννημα, πότε τό ὕνι του άλετριοῦ νά σχίσει τές φλέβες τής γῆς, όμοίως και ένα έθνος πότε ζητεῖ τό δεινά είδος θεραπείας, πότε άλλης. "Αλλοτε σώζει τήν πατρίδα εις ήμέρα πολέμου ή άνδραγαθία ήρωϊκοῦ στρατάρχου, άλλοτε τήν σώζει και τήν δοξάζει ή σοφία έναρέτου πολίτου, ή ή έέργεια άξίου ήγαμόνας.

"Ο Γέρο Κολοκοτρώνης έσκέπτετο ότι τήν έλευθερίαν, τήν όποίαν απέκτησαν τά άρματα, ή μάθησις πρέπει νά τήν στερεώσει διά παντός και ή καρδιά τών 'Ελλήνων φωτισμένη άπό τήν παι-

1. "Η φράση αὐτή είναι σημειωμένη μέ μιá κάθετη γραμμή στό περιθώριον του χειρογράφου. "Ισως, ό Τερτσέτης, ήθελε νά τήν αλλάξει κι' αὐτήν.

2. Τῇ φράσει αὐτῇ δείχνει στό χειρόγραφο του, ό Τερτσέτης, πώς ήθελε νά τῇ διορθώσει.

3. "Αρχικῶς είχε γράψει και μένει άσβηστου : έτραβιούνταν.

4. "Εχει γραμμένο και : γνώστης τής φιλομαθείας του υιοῦ του.

5. "Από κάτω έχει γραμμένο και σβησμένο : τόν κύριον Φιλήμονα.

6. "Από κάτω έχει γραμμένο : κλίνην.

δείαν τοῦ νοός. Ὅθεν ὑπεραγαποῦσε τὸν Κολλίνον, τὸν ὁποῖον ἐβλεπε ἀποκλειστικῶς ἀφιερωμένον εἰς τὴν μελέτην. Καὶ ἰδοὺ ὁ λόγος τῆς προτιμῆς του. Θέλετε νὰ βεβαιωθῆτε πῶς τὸ πρᾶγμα εἶναι ὅπως σᾶς λέγω καὶ ὅτι αὐτὸ ἦτον τὸ πνεῦμα τοῦ μακαρίτου Στρατηγοῦ σας; Χάριν τῆς εἰρημένης πληροφορίας ποὺ ἔλαβα περὶ τοῦ δακτυλιδιοῦ¹ ἐνθυμήθηκα καὶ τὸ ἀκόλουθο ποὺ θὰ σᾶς εἰπῶ καὶ τὸ ὁποῖον ἤκουσα ἀπὸ τὸ ἴδιον στόμα τοῦ Κολλίνου.

Μία φορὰ πρὸς τὰ 1839 - 40 ἤμουν μαζί μὲ τὸν πατέρα μου, — μοῦ εἶπε — ἐγὼ ἐκathόμουν, αὐτὸς περιπατοῦσε. Στέκεται μὲ μίᾱς καὶ μ' ἐρωτάει: — Ποιὸς εἶναι, Κολλίνο, ὁ ἐθνικὸς οἶκος τῆς Ἑλλάδος; Ἐγὼ τοῦ ἀποκρίθηκα χωρὶς νὰ χάσω καιρὸ: — «Τὸ παλάτι τοῦ Βασιλέως».

— Ὅχι, μοῦ εἶπε, τὸ Πανεπιστήμιον.

Δὲν βλέπω τί πλέον ἀξιοθαύμαστον εἰς τὸν μακαρίτην στρατηγὸν Κολοκοτρώνην, εἰς ἓνα ἄνδρα οὕτως εἰπεῖν λογιόσιον, ὅσον αὐτὴ ἢ θεοποιήσεις τῆς ἐπιστήμης εἰς τὰ βάθη τῆς συνειδήσεώς του.

Ὁ ἔπαινος τῆς φιλομαθείας τοῦ Κωνσταντίνου Κολοκοτρώνη ἀρκετὰ ἀποδεικνύεται ἀπὸ ὅσα σᾶς εἶπα καὶ ἀπὸ τὴν σοβαρὰν κρίσιν τοῦ πατρὸς του. Ὅτι ἡ καρδία τοῦ μακαρίτου Κολλίνου ἦτον φωλεὰ ἔρωτος δόξης, ὅσοι ἐξ ἰδίας σχέσεως μὲ τὸν μακαρίτην δὲν τὸ γνωρίζετε, δώσετε τὰ πιστὰ εἰς ἐμὲ ποὺ σᾶς τὸ λέγω, καὶ πιστεύσατε ἀκόμη ὅτι αὐτὸς ὁ πόθος τῆς δόξης δὲν ἀπέβλεπε τὴν τιμὴν τοῦ προσώπου του, ἀλλὰ τὴν τιμὴν τῆς πατρίδος. Ὅταν, κύριοι, τὴν πρώτην φορὰν ἔγινε Ἰπουργός, πολλοὶ φίλοι του πατρικοὶ καὶ ἐδικοὶ του, ἐπίσημοι ἄνδρες τῆς πατρίδος, ἐπροσπάθησαν πάλιν νὰ τὸν πείσουν νὰ μὴ γίνεи. Μάταιος κόπος, ὅλες αἱ δυνάμεις τῆς γῆς δὲν ἤθελε τὸν ἐμποδίσουν. Ἦθελε ἱπποδρόμιον νὰ τρέξει ὁ νέος. Ὡς ἄνι, ποὺ σχίζει τὰ δεσμά του, ἀστροφεται ὁ ὀφθαλμὸς του, ὀρθὰ κυματίζει ἡ χαίτη του, πηδᾷ ποταμούς, κάμπους, λαγκάδια, τοιοῦτοτρόπως ἡ ψυχὴ τοῦ νέου Κολοκοτρώνη ἐκαίετο ἀπὸ φλόγα περίσσια δόξης.

Ἀκούσατε βεβαίως, κύριοι καὶ κυρίες, πῶς ἐτελείωσε ἡ ζωὴ του καὶ τί εἶπε. Ὅταν ἡ θεοσέβεια καλοῦ ἀδελφοῦ καὶ ἐναρέτου² συζύγου εἶδον, ἔμαθον ἀπὸ τοῦς ἰατροῦς τὸν κίνδυνον τῆς ζωῆς του ἐπιμελήθησαν καὶ διὰ τελευταίαν φορὰν νὰ πάρει τὴν Χάριν τῆς κοινωνίας. Εἰδοποίησαν τὸν ἀσθενῆ ὅτι ἔρχεται ὁ ἱερέας μὲ τὸ θεῖον ποτήρι. Θὰ ἀποθάνω λοιπόν, τοὺς εἶπε³, χύνεται τὸ φῶς τῶν ὀμματαῶν μου, δὲν βλέπω πλέον. Αὐτὰ ἦτον τὰ τελευταῖα του λόγια. Ἐμετάλαβε καὶ ἀπέθανε. Εἶμαι βέβαιος ὅτι ἂν ἤθελε τύχῃ πλησίον του θὰ μοῦ ἔλεγε τὸν πόνον τῆς καρδίας του, ὅτι ἀποθνήσκει χωρὶς νὰ πληρώσει τὴν ἐπιθυμίαν τῆς δόξης του.

Δὲν ἦτον δύσκολο ὅποιος συνναστρέφετο συχνὰ μὲ τὸν μακαρίτη Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, δὲν ἦτον δύσκολο νὰ πάρει ἡ καρδιά του ἔρωτα πατρίδος καὶ δόξης.

Κύριοι! Μὲ αὐτὰ ποὺ μέλλει τώρα νὰ σᾶς εἰπῶ δὲν σκοπεύω νὰ πλέξω στεφάνι, οὔτε τοῦ πατρὸς [οὔτε] καὶ τοῦ υἱοῦ. Οἱ συνάδελφοί τους, οἱ φίλοι τους, ἡ πατρίς, κάμνουν περισσύτερον ἀπὸ τὰ ἀδύνατα λόγια μου. Ἀλλὰ μὲ τὰ λόγια μου θὰ εὐχαριστηθοῦν ὅσοι εἶναι ἐδῶ παρόντες πατέρες, καὶ καλοὶ πατέρες, διότι θὰ ἀνακαλέσω εἰς τὴν μνήμην τους τὰ καλὰ λόγια καὶ τὴν ὀρθὴν διδασκαλίαν ποὺ δίδουν εἰς τὰ τέκνα τους. Ὅσοι πάλιν δὲν εἶναι ἀκόμη πατέρες καὶ γίνουν ἄς ὠφεληθοῦν ἀπὸ τὴν διήγησίν μου.

Τὸ περιστατικὸν ποὺ μέλλει νὰ σᾶς ἐκθέσω, ἀκολούθησε, ὡς φρονῶ, κατὰ τὸ ἔτος 1817, καὶ τὸ ἔχω ἀπὸ τὰ χεῖλη τοῦ Κολλίνου.

Ὁ Κολλίνος τότε ἦταν 7 - 8⁴ ἐτῶν. Μιὰ ἡμέρα τὸν πῆρε ὁ πατέρας του ἀπὸ τὸ χέρι, ἦτον βασιλεύματα ἡλίου, μεγάλη ἡμέρα καλοκαίρι. Τὸ ἱστορικὸν εἶναι εἰς τὴν Ζάκυνθον. Τὸν ἐπῆρε λοιπὸν ἀπὸ τὸ χέρι, ἐπῆραν τὸν δρόμον τῆς Παναγίας τοῦ Πικρίδου, ὅλος ἀνήφορος ποὺ ἀνεβαίνει εἰς τὸ Κάστρο. Ἐκεῖ φθάνοντας ὁ γέρος πῆρε τὸν υἱὸν του εἰς δύσβατα καὶ παράμερο μέρος, ἐκάθησε εἰς μίαν πέτραν καὶ ἔκλαιγε. Ἐγὼ—μοῦ ἔλεγε ὁ μακαρίτης Κολλίνος—ποὺ τὸν ἤβλεπα νὰ κλαί-

1. Ἀρχικῶς ἔγραψε καὶ τὸ σβῆναι: χάριν τοῦ κυρίου Φιλήμονος.

2. Ἀρχικὰ εἶχε γράψει: ἐνάρετης. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ Τερτσέτης προσπαθεῖ νὰ παρουσιάσει στὴν καθαρεύουσάν τὴν ὁμιλίαν του καὶ τοῦτο ἐξ αἰτίας τοῦ ἀκρωατηρίου του καὶ τῆς θέσεώς του ὡς βιβλιοφύλακα τῆς Βουλῆς.

3. Εἰς τὸ περιθώριον ἔχει γραμμένον καὶ ὑπογραμμισμένον: θὰ ἀποθάνω εἶπε ἔντρομος.

4. Ἀρχικὰ εἶχε γράψει 6 - 7 καὶ πάνω σ' αὐτὴ διορθώνει 7 - 8.

γει δὲν ἐκπαλάμβανα τί τρέχει, μάλιστα ποὺ τὸν γνώριζα σχεδὸν πάντοτε ἄγριον, μ' ἐπῆρε εἰς τὴν ἀγκαλιά του καὶ μοῦ ἔκαμε τὴν ἀκόλουθον ὁμιλίαν :

— « Παιδί μου, εἶμαι φτωχός, καὶ σήμερον ἔλαβα γράμμα ἀπὸ τὸν Ταγματάρχην τὸν Τζούρτζ καὶ μὲ προσκαλεῖ νὰ πάρω δούλευσιν εἰς τὸ Βασιλεῖον τῆς Νεαπόλεως, ὅπου καὶ αὐτὸς κακοφανισμένος ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν του ἐπῆγε καὶ ἔγινε στρατηγός. Τί νὰ κάμω ; Νὰ πάγω ἢ νὰ μὴν πάγω ; Μοῦ ἔκοψαν καὶ οἱ "Αγγλοὶ τὸν μισθόν μου. Ὁ Τζούρτζ, ποὺ μὲ κράζει, μὲ ἀγαπάει διατὶ μὲ εἶδε εἰς τὴν Ἀγία Μαύρα μὲ σπαθὶ ἀνοικτὸ νὰ καβαλικεύσω τὰ κανόνια τῶν Γάλλων. Τί νὰ κάμω τώρα ; Σὲ ἀγκαλιάζω, παιδί μου, μήπως καὶ ἡ ἀθωότης σου μοῦ ἐμπνεύσει γνώμην καλὴν. Καὶ αὐτὰ λέγοντας ἐπερίσσευε τὸ κλάμμα του. Ἀλλὰ μὲ μιᾶς τὸν βλέπω, ὁμιλεῖ ὁ Κολλίνος, καὶ ἀγριεύει ἡ ὄψις του, καὶ βγάνει μίαν φωνὴν ποὺ ἀκούσθη βεβαίως ἀπὸ τὸ Κάστρο εἰς τὴν χώραν¹ : — "Ὅχι δὲν προδίδω τὴν πατρίδα μου. Ὅπου ἐσκήτωσαν τὸν πατέρα μου, ὅπου ἔκοψαν χέρια καὶ πόδια τοῦ παπποῦ μου ἐκεῖ θὰ πάγω... Εἰς τὸν Πλάτανον τῆς Τριπολιτζᾶς, ὅπου ἐκρέμασαν τοὺς ἱερεῖς τῆς πίστεώς μας, ἐκεῖ θὰ πάγω, νὰ πάρω, νὰ ξεχωράσω τὸ αἷμα τους μὲ αἷμα... Ὑπάγω εἰς τὴν Νεάπολιν. Εὐμορφα συχαρίκια νὰ πᾶνε εἰς τὸν πατέρα μου. Ὁ υἱός σου σκοτώνει καὶ σκοτώνεται μὲ ἀνθρώπους ποὺ δὲν γνωρίζει, ποὺ δὲν τοῦ ἔκαμαν ποτὲ κανένα κακό. Ἄν ὁ Θεὸς μοῦ ἔδωσεν ἀνδρείαν δὲν τὴν πουλῶ, ὡς πουλοῦν τὰς πίννες εἰς τὸ παζάρι οἱ ψαρολόοι.

Πέντε ἔτη δὲν ἀπέρασαν, κύριοι καὶ κυρίες, ἀφοῦ ὁ Γέρο Κολοκοτρώνης ἔβρεχε μὲ τὰ δάκρυά του τίς πέτρες τῆς Ζακύνθου, καὶ τὸ ἄτι του ἀπὸ τὰ τεῖχη τῆς Τριπολιτζᾶς ἕως εἰς τὰ Σαράγια, τὸ ἄτι του δὲν ἐπάτησε γῆ ἀλλὰ σώματα ἀνθρώπων νεκρῶν, φονευμένων.

Ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα εἶναι νόμος ἱερός τοῦ Θεοῦ, καὶ ὅποιος ἀγὰπᾷ τὴν πατρίδα του ἔχει σύμμαχον φοβερόν, τὸν αὐτοεργὸν τοῦ Νόμου, τὸν "Υψιστον. Ἡ ὁμιλία ποὺ ἀκούσετε φυτευμένη εἰς καρδίαν νέου ἐπταετοῦς ἦτον τῶν ἀδυνάτων νὰ μὴ βλαστήσει, μὲ τὴν ἡλικίαν, ἀγάπην πατρίδος καὶ δόξης.

Τὸ πλούσιον κεφάλαιον τῆς ἠθικότητος τῆς ψυχῆς τοῦ μακαρίτου ἐφάνη ὅταν ἔγινε ὑπουργός τῆς δικαιοσύνης. Ἐτυχᾶ παρὼν ὅταν ἦλθαν πρὸς ἐπίσκεψίν του δικασταὶ καὶ εἰσαγγελεῖς. Γνωρίζω καὶ τί ἔγραφε εἰς τὰς ἐπαρχίας, καὶ ἰδοὺ τὸ πνεῦμα τῶν λόγων του καὶ τῶν γραμμάτων του : Μὴν παραδράμετε ἀπὸ τὴν δικαιοσύνην. Ἄν εἶναι φατρίες εἰς τὴν Ἑλλάδα πρέπει νὰ τὸ ἀγνοεῖτε. Ἐγὼ ποὺ σᾶς τὸ λέγω εἶμαι ὁ Ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης². Ἄν ποτὲ σᾶς ἔδιδεν συμβουλὰς ἐναντίον τοῦ δικαίου μὴ μὲ ἀκούσετε, καὶ σύρετε εἰς ὄνειδος τὸ ὄνομά μου.

Ἡ ἔννοια τῶν λόγων τοῦ μακαρίτου Κ. Κολοκοτρώνη μοῦ ἐνθυμίζει ἕναν περίφημον αὐτοκράτορα τῆς Ρώμης, τὸν Τραϊανόν. Ζώνοντας σπαθὶ στρατηγὸς εἰς τὸν Λυκίνιον, τοῦ εἶπε : « Τὸ σπαθὶ ποὺ σοῦ ζώνω ἂν εἶμαι καλὸς αὐτοκράτωρ γύμνωσέ το νὰ μὲ ὑπερασπισθεῖς, ἂν κακὸς γύμνωσέ το νὰ μὲ σφάζεις ».

Ἀρκετός, μοῦ φαίνεται, ὁ ἔπαινος τοῦ μακαρίτου Κωνσταντίνου, ἀφοῦ εὐρίσκομεν ἀναλογίαν τῆς ψυχῆς του μὲ τὴν ψυχὴν ἱστορικοῦ ἀνδρὸς μεγάλου, ὡς ἦτον ὁ Τραϊανός.

Ἀλλ' ὁ μακαρίτης Κολλίνος ὑπῆρξε καὶ ἀπόθανε Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν. Ἄν εἶναι, κύριοι, θέσις πλέον δύσκολη, πλέον ἐντιμὴ, μεγαλοπρεπεστάτη, εἶναι ἡ ἀποστολὴ καὶ τὰ καθήκοντα τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν, ὡς καὶ τοῦ Πρέσβεως εἰς ξένα ἔθνη. Ἡ ἀποστολὴ καὶ τῶν δύο εἶναι εἰρηνική, ἡ διατήρησις τῆς φιλίας, τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ ἀγαθοῦ³. Καὶ ποῖα ἔχει μέσα ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν, ὁ Πρέσβης ξένης δυνάμεως πρὸς διατήρησιν τῆς φιλίας ; Τὰς συνθήκας, τὰ προηγούμενα, τὰ ἔθιμα τῆς ἀνθρωπότητος, τὸν ὀρθὸν λόγον. Πρέπει λοιπὸν ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἢ ὁ Πρέσβης νὰ ἔχουν γνώσιν τῶν συνθηκῶν, τοῦ βίου τῶν περιφημῶν διπλωματῶν, τῶν αἰτίων τοῦ πολέμου, τοῦ πνεύματος τῶν συνθηκῶν, — ἀνέφερα καὶ τὸν ὀρθὸν λόγον, ὡς μέσον τῆς ἐρῆς τῶν ὑπηρεσίας⁴. Καὶ εἴ ἂν ἀληθεῖς οἱ γραπτοὶ νόμοι τῶν συνθηκῶν δὲν προβλέπουν εἰς τὴν ἔπαιρην ποικιλίαν τῆς ζωῆς τῶν ἐθνῶν, δὲν προβλέπουν τὴν ποικιλίαν

1. Ἡ πόλις τῆς Ζακύνθου.

2. Ὑπογραμμισμένο στὸ χειρόγραφον ἀπὸ τὸν Τερτσέτη.

3. Ὑπογραμμισμένο ἀπὸ τὸν Τερτσέτη.

4. Ἡ φράσις αὕτῃ δὲν τὸν ἐκνοποιεῖ καὶ τὴν ξεχωρίζει στὸ αὐτόγραφόν του, μέσα σ' ἕνα κύκλον, ἵσως γιὰ νὰ τὴν ἀλλάξει.

τῶν συμβάντων, τὴν λεπτομέρειαν τῶν πράξεων καὶ τὰς αἰτίαις τῶν διχονοιῶν. Δοθείσης λοιπὸν διχογνωμίας, ἀσυμφωνίας μεταξὺ ἔθνων, ἡ προσωπικὴ ἀξία, ἡ τιμιότης, ὁ ὀρθὸς λόγος τοῦ Ὑπουργοῦ ἢ τοῦ Πρέσβεως¹ δίδουν τὰ νικητήρια εἰς τὸ ἔθνος του, ἐπειδὴ ἂν ἔχει φῶτα καὶ ὑπόληψιν δύναται νὰ δώσῃ τὴν καλυτέραν λύσιν τῆς δυσκολίας.

Ὑπάρχει μία γενικὴ ἐταιρεία, κοινωνία μεγάλη μεταξὺ τῶν φυλῶν ὅλων τῆς γῆς. Φύλακες τῶν κανόνων τῆς μεγάλης κοινωνίας εἶναι οἱ Ὑπουργοὶ τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ οἱ ξένοι Πρέσβεις. Ἐνῶ λοιπὸν ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν φαίνεται μόνον ὑπουργὸς τῆς πατρίδος του, ἀντιπροσωπεύει καὶ τὴν Γαλλίαν καὶ τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὰ βάρβαρα ἔθνη χάριν τῶν γενικῶν θεσμῶν ποὺ δένουν εἰς ἓνα ὅλα τὰ γένη τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν, ποὺ κυριεύεται ἀπὸ τὸ συμφέρον καὶ τὸν ἔρωτα τῆς πατρίδος του, ἀπὸ τὸν πόθον τῆς ἀξιοπροποίας καὶ τῶν συμφερόντων τοῦ βασιλέως του, ἀπὸ τὸ σέβας πρὸς τὴν ἐλευθερίαν, θεμελιωμένην εἰς τὴν τάξιν καὶ εἰς τὸ δίκαιον παντὸς ἔθνους, εὐρίσκειται εἰς τὴν πλέον ὑψηλὴν θέσιν ποὺ δύναται νὰ ἐπιθυμήσῃ ἡ μεγαλοψυχία καὶ τὸ φρόνημα ἀνδρὸς ἐναρέτου. Ἀξιωμακάριστος ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἢ ὁ ξένος πρέσβης, ἂν δὲν λησμονοῦν ποτὲ εἰς τὰς 24 ὥρας τοῦ ἡμερόνυχτου ὅτι εἶναι ἀντιπρόσωποι τῆς τιμῆς, τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἔθνους των καὶ τῆς εἰρήνης τοῦ κόσμου.

Μία ἄλλη ποιότης εἶναι οὐσιώδης καὶ εἰς τὸν Ὑπουργὸν καὶ εἰς τὸν Πρέσβην, ἡ καλὴ πίστις. Ἡ καλὴ πίστις δὲν ἀποτρέπει ὁμῶς τὸν Ὑπουργὸν ἢ τὸν Πρέσβην νὰ εἶναι προφυλακτικοὶ εἰς τὰ λόγια τους καὶ εἰς τὰ ἔργα τους. Αὕτῃ μάλιστα ἡ προφύλαξις δίδει τὰ πιστὰ τῆς συνέσεώς των. Σύνεσις καὶ καλὴ πίστις εἶναι ἀδελφαί. Καλῆς πίστεως² ἦτον πλουσία ἡ καρδιά τοῦ μακαρίτου Κολλίνου. Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν, καὶ αὕτῃ του ἡ χάρις μᾶς δίδει ὅλα τὰ πιστὰ τῆς ἠθικότητός του.

Ἐδῶ ποὺ ἔφθασε ὁ λόγος μου, καὶ ὁ ἔπαινος τοῦ μακαρίτου Κωνσταντίνου, μοῦ φαίνεται, οἱ ἀκροαταί μου, ἡ βέβαια τινὲς ἐξ αὐτῶν νὰ λέγουν εἰς τὴν συνείδησίν των : Ὁ μακαρὶτης Κολλίνος, λοιπὸν, προκισμένος ἀπὸ τὴν μάθησιν, ἀπὸ ἔρωτα δόξης, ἀπὸ κεφάλαια ἠθικότητος, τί λοιπὸν τοῦ ἔλειπε, τί δὲν εἶχε ;

Κύριοι καὶ κυρίες, ὁ μακαρὶτης Κολλίνος εἶχε ἓνα ἐλάχιστον μέγαν, ἢ μᾶλλον ἑλλειψὶν μεγάλην. Ποίαν ; Τὴν ἀτέλειαν. Ὅσα σὰς εἶπα, τὰ εἶχε, πλην ἀτελῆ.

Νὰ σὰς εἰπῶ τί μοῦ ἐσυνέβη ὅταν μελετῶντας καὶ ἐγὼ τὸν λόγον αὐτοῦ ποὺ ἀκούετε, ἔφθασα μὲ τὸν λογισμόν μου εἰς τὴν εἰρημένην σκέψιν καὶ κρίσιν μου περὶ τοῦ μακαρίτου. Μοῦ ἐφάνη καὶ τὸν εἶδα ὡς τὸν γνῶριζα ζωντανὸν καὶ ἐκάθισε πλησίον μου. Ὅποιος ἀγαπᾷ καὶ τὸν ἀγαποῦν ἔχει συχνὰ ἀπὸ αὐτὲς τὰς γλυκὰς ὀπτασίας. Εἶναι τὸ μυστήριον τῶν πνευμάτων. Βλέπει, ἀκούει, ὁμιλεῖ μὲ φίλον ἀπόντα ἢ ἀποθαμένον. Καὶ ἐμὲ μοῦ ἐφάνη, ὡς σὰς ἔλεγα, νὰ εἶδα τὸν μακαρίτην Κολλίνον καθήμενον πλησίον μου καὶ νὰ μοῦ εἶπε, σχεδὸν μὲ ὀργήν :

— Τί μελετᾷς μὲ τὸν νοῦν σου νὰ κάμεις, ἀφοῦ μ' ἐπαίνεσες πολὺ νὰ μὲ θεατρίσεις. Εἶσαι καὶ ἄδικος ἂν δὲν κραταῖς λογαριασμόν, ὅτι πρῶτος θάνατος μ' ἐπῆρε.

Μὰ τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς μας, τοῦ ἀπῆντησα, ὅτι δὲν βούλομαι ποσῶς νὰ ταπεινώσω τὴν ὑπόληψίν σου. Πλην φανερά σε τὸ λέγω, ἤσουν ἀτελής, ἀλλὰ διὰ νὰ σε βεβαιώσω ὅτι δὲν ὁμιλῶ μὲ κακὴν ψυχὴν, σε λέγω ὅτι ἡ ἀτέλειά σου δικαιολογεῖται ἀπὸ τὴν ἀτέλειαν τοῦ ἔθνους. Ὅταν ἓνα ἔθνος ἔχει μεγάλα μεγάλα φτερά χαρίζει ἀπὸ αὐτὰ εἰς τὰ τέκνα του. Ἡ σοῦ φαίνεται πῶς τὸ ἔθνος μας εἶναι τέλειον ; Θέλεις νὰ σοῦ ἀποδείξω τὸ ἐναντία εὐθύς ; Ἐπαινετὴ εἶναι ἡ Βουλὴ καὶ ἡ Γερουσία ποὺ ἐπροσπάθησαν νὰ κάμουν εἰς τὰ ἀνήλικα τέκνα σου ἄδελφον τὴν ὀρφάνιαν. Ἀλλὰ διατί τοῦ αὐτοῦ εἶδους πρόνοιαν δὲν ἐπῆρε τὸ ἔθνος καὶ διὰ τὰ ὀρφανὰ τοῦ ζευγίτου, τοῦ ναύτου πολεμιστοῦ, ποὺ ὄχι ὡς μισθωτοί, ἀλλὰ αὐτοχειροτόνητοι στρατιῶτες ἐσκοτώθηκαν εἰς τοὺς πολέμους τῆς Ἐλευθερίας ; Τάχα διατί εἶσαι υἱὸς Στρατηγοῦ, διατί ἀπέθανες ὑπουργός, ἔχεις καὶ περισσότερον δίκαιον εἰς τὴν εὐγνωμοσύνην τῆς πατρίδος, καὶ δὲν ἔχει δικαίωμα ὁ ναύτης τοῦ Καβοδόρου, ἢ ὁ στρατιώτης τῆς Ἀμπλιανης, ἂν ἄφησαν ὀρφανὰ καὶ χήρα γυναῖκα εἰς τὰ σκαυροδρόμια ; Ἡ δὲν ὑπάρχουν περὶ τούτου παράπονα καὶ παραδείγματα εἰς τὴν Ἑλλάδα ; Ἦσουν γυναικὸς εἰς τὰ ζῶντα σου καὶ θὰ στέρξεις τὴν ὁμιλίαν μου, διότι δὲν θὰ ἄλλαξες μετὰ θάνατον.

1. Στὸ περιθώριον σημειώνει : ἐπικαλυμμένη, τὸν ὀρθὸν λόγον τὸν βασιλέα τῶν νόμων.

2. Γράφει καὶ : καλὴν πίστιν.

Θέλεις καὶ ἄλλο παράδειγμα τῆς νηπιότητος τοῦ ἔθνους; Τί δηλοῦν εἰς τὰ χώματα τῆς Ἑλλάδος ἔγιναν μεστὰ ληστείας; Ὁ Θησεύς καὶ ὁ Ἡρακλῆς ἔζησαν εἰς τὰς ἡμέρας τῆς νηπιότητος τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Καὶ εἰς οἱ ἐκκατρίνοντο; Νὰ φονεύουν ληστές, νὰ ἀνοίγουν δρόμους, νὰ φυτεύουν δένδρα. Βασιλεῖς, ἥρωες καὶ οἱ δύο, καὶ ἐκτελοῦσαν χρέη δημάρχου. Ἦσαν δερβεναγάδες, ἐστέρευαν λίμνες, ἀνοίγαν ποταμούς. Θέλεις καὶ ἄλλο παράδειγμα; Ὁμιλοῦ πάντοτε εἰς τὸν μακαρίτην, τὸν ἔχω ἐμπρὸς μου. Θέλεις καὶ ἄλλο παράδειγμα τῆς νηπιότητος τοῦ ἔθνους; Ἦσαν πληρεξούσιος τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως. Ἀπὸ τόσα εὐμορφα καὶ φρόνιμα πράγματα ποῦ ἐψήφισας ὡς πληρεξούσιος, τὴν ἀπλοποίησιν π.χ. τῆς νομοθεσίας, τὴν βοήθειαν τοῦ ἐμπορίου, τὴν ἐξόφλησιν τοῦ χρέους ξένου καὶ ἐντοπίου, τὴν ἐθνοφυλακὴν, ποῖα καὶ πόσα ἔγιναν;

Σεβαστόν μου ἀκροατήριον! Τῆς μὴ θεραπείας τῶν κακῶν, τῆς μὴ ἐνεργείας τοῦ καλοῦ, πηγὴ αἰτία εἶναι ἡ ἀτέλεια τοῦ ἔθνους. Ἀλλὰ, τῇ ἀληθείᾳ, ἡ ἀτέλεια τοῦ ἔθνους, ἡ φράσις αὐτῇ εἶναι τρόπος τοῦ λέγειν, διότι τὸ ἔθνος σχηματίζεται ἀπὸ ἄτομα, καὶ εἰς τὸ τέλος ἡ εὐθύνη τῶν πράξεων καὶ ἡ ἀτέλεια καταντᾷ εἰς βάρος τῶν ἀνδρῶν τοῦ ἔθνους. Αὐτοὶ εἰς τὸ τέλος εἶναι ὑπόλογοι!

Μοῦ φαίνεται νὰ ἴδω μίαν ἀπὸ τίς αἰτίας τῆς ἀτελείας ἢ τῆς ἀδυναμίας τῶν νέων τοῦ καιροῦ μου, χωρὶς νὰ ἐξαίρῃ τὸν μακαρίτην Κελλίνον. Ἐνθυμηθῆτε τί εἶπαμεν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ λόγου μας, καὶ βεβαίως ἐσυμφωνήσατε, ὅτι ἡ Πατρίς εἶναι Ἀνακριτής, ὄχι ἐμεῖς. Ἡ Ἑλληνικὴ αὐτῇ Πατρίς, τῆς ὁποίας προσπάθῃς νὰ σᾷς ἀνακεφαλαιώσω τὸ μεγαλεῖον, δύναται, πρέπει νὰ συγχωρήσῃ πολλὰ πράγματα εἰς τὴν περασμένην γενεάν τοῦ αἰῶνος. Γενεὰ γεννημένη εἰς ἡμέρας πένθους καὶ δουλείας, τὰ ὅσα ἔκαμε εἶναι μεγάλα, ἀξιοθαύμαστα. Ἀλλ' ἡ Πατρίς αὐτῇ πρέπει νὰ εἶναι, καὶ αὐτῇ, αὐστηρὴ πρὸς τοὺς νέους ἄνδρας τῆς ἐποχῆς μας. Ἀναθρεμμένοι οἱ σημερινοὶ νέοι τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Ἐλευθερίαν, ἔχουν καὶ χρέος περισσότερον νὰ γνωρίζουν τὸ καλὸ καὶ μέσα μεγαλύτερα νὰ τὸ διδάσκονται καὶ νὰ τὸ μεταφράζουν εἰς τὰ ἔργα τους, ἔθεν καὶ ὑπόλογοι εὐθύνης μεγαλυτέρας.

Ποῖος, κύριοι, εἶναι, κατὰ τὴν ιδέαν μου, ἴσως, ὁ λόγος τῆς ἀτελείας τῶν νέων τῆς ἡμέρας μας¹ εἴτε εἰς τὰ φρονήματα, εἴτε εἰς τὴν πρᾶξιν, εἴτε εἰς τὸ γράφειν; Ἡ ἀμέλεια τῆς μελέτης τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων καὶ ἡ ἀτελής γνῶσις τῆς κοινωνίας τῶν περιφήμων ἀρχαίων. Διὰ νὰ σᾷς ἀποδείξω ποιᾷς δυνάμειος μεγίστης ὑστερεῖται νέος, ἡ γέρος, ἄτομον ἢ κοινωνία, ἂν ἀμελεῖ τὴν μελέτην τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων καὶ τὴν εἰδήσιν τῆς κοινωνίας των, ἀρκεῖ νὰ σᾷς ἐξηγηθῶ, ὅσον δύναμαι συντόμως, τί ἦτον ἡ ἀρχαία Ἑλλάς.

Ἡ ἀρχαία Ἑλλάς, κύριοι καὶ κυρίες, εἶναι μία ἀνάπτουσις νοῦς ἀνήκουστη καὶ θαυμάσιη. Ἡ ἀρχαία Ἑλλάς εἶναι ἡ νεότης τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, νεότης ἡ ὁποία δὲν ἔρχεται δεύτερη φορά. Ὅποιος λέγει νεότητα, λέγει δύναμιν, κάλλος. Σκεφθῆτε δύο νέοι ἀρχίζουσιν καὶ κλείουσιν τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα. Ὁ Ἀχιλλεύς ἀρχὴ καὶ ὁ Ἀλέξανδρος τέλος. Καὶ ἰδέτε, κανεὶς τῶν δύο δὲν ἀποθνήσκει καὶ δὲν θάπτεται εἰς τὴν γῆν τῆς γεννήσεώς του, ἀλλὰ μακρὰν αὐτῆς, κυνηγώντας κι οἱ δύο τὴν δόξαν καὶ ἀρετὴν. Προτροπὴ, διδασκαλίᾳ ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος τῶν δύο ἡρώων, ποῖα πρέπει νὰ εἶναι ἡ γραμμὴ καὶ ἡ τύχη τῆς ζωῆς τῶν γνησίων, τῶν ὑψηλοφρόνων τέκνων τῆς Ἑλλάδος διὰ νὰ δοξολογήσουν τὴν μητέρα τους.

27. ΤΑ ΑΜΑΡΤΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΓΕΝΟΥΣ*

(ΛΟΓΟΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 1849)

Ἀκούσετε, λοιπόν, [κυρίες], διατὶ ἔχω τόσῃ ἐπιθυμίαν τῆς ἀγάπης τῶν ἀνδρῶν σας. Βούλομαι τὴν ἐρχομένην πανήγυριν τῆς 25 Μαρτίου νὰ τοὺς κάμω ἕναν λόγον, ὡς ἔκαμα καὶ πέρυσι. Ἀλλ' εἰς αὐτὸν τὸν λόγον, ποῦ θὰ τοὺς ξεφωνήσω, μέλλει νὰ εἰπῶ λόγια ἄγρια, ἀψιά, ἀνδρίκια, πολὺ ἀνδρίκια. Διὰ νὰ μὲ ἀκούσουν λοιπὸν μὲ εὐχαρίστησιν πρέπει νὰ ἔχουν τὴν καρδίαν τους

1. Ὑπερχιμίζει ὁ Τερτσέτης.

* Αὐτόγραφο Γεωργίου Τερτσέτη σωζόμενο στὸ ἀρχεῖο μας, ἀπλο καὶ ἀχρονολόγητο, φφ. 30 γραμμένα διπλευρὰ (31 x 21). Πρωτοδημοσιεύτηκε ἀπὸ μᾶς. Βλ. «Γεωργίου Τερτσέτη. Ἀνέκδοτοι Λόγοι», δ.π., σσ. 183-199.

προετοιμασμένην, με πλείστην ἀγάπην πρὸς τὸν λαλῶντα. "Αν αὐτὸ δὲν συμβεῖ, ὅχι μόνον δὲν θὰ με ἀκούσουν, ὅχι μόνον δὲν θὰ τοὺς ἀρέσω, ἀλλὰ θὰ τοὺς γίνω καὶ μισητός. Λογισαίως δυσάρεστος κερδίζει ἀπὸ τὸ ἀκροατήριόν του ἀδιαφορίαν καὶ ἀπέχθειαν, καὶ ἐγὼ θέλω νὰ κερδίσω τὰς ψυχάς. "Αν ἐσεῖς μοῦ προετοιμάσετε τὸν δρόμον, ὡς σὰς παρακάλεσα, ἡ νίκη μου θὰ εἶναι εὐκόλη. Τί λοιπὸν καὶ πῶς ἐννοῶ νὰ τοὺς ὁμιλήσω τὴν μέλλουσαν 25 Μαρτίου, ἀφήνοντας μας ὁ Θεὸς ζώην, καὶ τιμίαν ζωὴν, ὡς τότε, ἀκούσετε.

Εἶτε ἐγὼ, εἶτε ἄλλος διορισθεῖ νὰ βάλῃ τὴν λόγον τῆς ἐορτῆς, εἶθε νὰ ἔχει καίμενον τῆς ἡμιλείας του, ὡς πλήρωμα τῆς θείας ἡμέρας, τὸ φιλοδίκαιον τοῦ Βασιλέως, τὴν φρόνησιν τῆς Γερουσίας, τὸν πατριωτισμὸν τῆς Βουλῆς. Καὶ μὴ θαρρεῖ κανεὶς ὅτι ὁ καιρὸς εἶναι στενὸς διὰ τόσον θεάρεστον μεταμόρφωσιν, ἐπειδὴ τέτοια εἶναι ἡ καλὴ φύσις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, τόση ἡ γνωστὴ εὐνοία τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν πατρίδα μας, ποὺ ἐντὸς 24 ὥρων νοῦς ὕγιής καὶ καρδία ἀθώα ἠδύναντο νὰ φέρουν εἰς τὸ ἑλληνικὸν κράτος τὰ πλέον σωτήρια εὐτυχήματα. Τρεῖς γενεές δὲν θὰ περνοῦσαν καὶ ἡ Ἑλλάς καλῶς διοικημένη, κανένα ἀπὸ τὰ τέκνα τῆς θὰ ἔλεγε ἴσως ὅτι εἶπε μιὰ φορὰ ὁ Ἀγγλὸς Κάννινγκ διὰ τὴν πατρίδα του, ὅτι κρατεῖ εἰς τὰ χέρια του τὰς βροντὰς καὶ τὰς ἀστραπὰς τοῦ πολιτικοῦ κόσμου. Ἀλλ' ἂν τυχὸν τὸ Ἑλληνικὸν θὰ εἶναι τότε ὅποιον τὸ βλέπομεν σήμερον, τί λέγω ὅποιον τὸ βλέπομεν σήμερον; ὅποιον εἶναι πρὸ 15 ἐτῶν, πρὸ 400 ἐτῶν, πρὸ χιλίων, πρὸ δισχιλίων ἐτῶν, καὶ μὴν παραξενεύεσθε ἂν παίρνω τὸ πρᾶγμα τόσον ὑψηλά. "Οποῖος θέλει νὰ ὁμιλήσῃ πρεπόντως διὰ τὴν 25 Μαρτίου πρέπει νὰ αἰσθάνεται πληγωμένην τὴν καρδίαν του ἀπὸ τὰ σπαθιά τῶν Ρωμαίων, ποὺ ἔσχισαν τὰ στήθη τῶν Μακεδόνων εἰς τὴν Πύδνα καὶ τῶν Ὀλλῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν Λευκόπετραν. Πρέπει νὰ ἐνθυμεῖται τὸν Νέρωνα ποὺ χαρίζει ἐλευθερίαν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν φυλὴν καὶ τὸν Βεσπασιανὸν ποὺ ἀνακαλεῖ τὸ θέσπισμα, μετὰ τὴν αἰτιολογίαν ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐξέμαθαν νὰ εἶναι ἐλεύθεροι. Πρέπει νὰ βλέπει τοὺς βαρβάρους λαοὺς τοῦ βορέος ὡς κύματα θαλάσσης, ποὺ ἓνα φεύγει, ἄλλο ἔρχεται, νὰ καταπατοῦν τὰ ἱερὰ χώματα τῶν θαυμαστῶν Ἑλλήνων. Πρέπει νὰ ἀκούει εἰς μεταγενεστέρους καιροὺς τὴν φωνὴν τῶν μονάδων, ὅταν ἀρπάζουν ἀπὸ τὰς ἀγκάλας τοὺς τὰ τέκνα τοὺς, ὡς φόρον στρατιωτικὸν καὶ τὰ ἀναθρέφαν εἰς τὸν Ἰσλαμισμόν. Πολλὰς τὰ ἐμαχαίρωσαν φόνισσας ἐνώπιον φονέων.

Ὁ ρήτορας τῆς 25 Μαρτίου πρέπει νὰ ἔχει ὅλα αὐτὰ πρὸ ὀφθαλμῶν. "Ας μὴ δειλιάσῃ, ἀς μὴν τοῦ τρέμει τὸ γόνυ νὰ πιασθεῖ μαλλιά μετὰ μαλλιά μετὰ τὸ ἔθνος, μετὰ τὴν Βασιλείαν, μετὰ Γερουσίαν, μετὰ ὑπουργούς, μετὰ Βουλὴν, διαπὶ εἰς τοῦτο θὰ καταντήσῃ ἂν εἶναι ἄνδρας καὶ θελήσῃ νὰ μιλήσῃ ἀνδρίκια. Τὸ περσινὸ ἔτος εἶδε τοὺς μεγαλυτέρους κινδύνους τῆς 25 Μαρτίου. Εἶδε τὴν ἐχθρικήν ἐισβολὴν ἀγωνιστῶν μετὰ ἄλλοφύλους ἀπὸ τὰ σύνορα. Εἶδομεν τὴν ἀνόσιον χαρὰν τῶν ἀντιπολιτευομένων εἰς τὴν πρωτεύουσιν. Ἐμάθαμεν καὶ τὴν θεραπείαν τῶν βασιλικῶν στρατευμάτων εἰς τὰς ἐπαρχίας, ἰσοδύναμην μετὰ τὰ βάσανα τῆς ἀνταρσίας. Αὐτοὶ οἱ ἄγριοι ἄνεμοι τῶν παθῶν τοῦ ἔτους 1848 κινδύνευσαν νὰ σβήσουν τὴν λαμπράδα τῆς ἐλευθερίας, τὴν ὁποίαν εἰς τὸ σκοτάδι τῆς Ἑλληνικῆς πατρίδος ὅσα χέρια Ἑλλήνων ἀναψαν πρὸ 27 ἐτῶν καὶ ἔχυσαν τὸ ἔλαιον τῆς ἀγάπης των εἰς τὴν λαμπράδα καὶ οἱ εὐγενέστεροι νόες τῆς Εὐρώπης.

Ρήτορας οὕτω πως ἐτοιμασμένος δύναται νὰ δοξολογήσῃ ἀξίως τὴν ἐορτὴν τοῦ Μαρτίου καὶ ἂν εἰς ἐμὲ ἡ εὐνοία τῶν συμπολιτῶν μου βραβεύσῃ αὐτὴν τὴν τιμὴν, ἰδοὺ πῶς μελετῶ νὰ ἀρχίσω.

Καὶ ἐν πρώτοις θὰ τοὺς εἰπῶ : Διὰ νὰ εἶμαι τέλει - τέλει ἀποθαμένος δὲν μοῦ λείπει παρὰ τὸ μνημα. Τόσον εἶμαι χωρισμένος ἀπὸ τὰς ἡδονὰς τῆς γῆς, τόσον λύπη θανάτου πλακώνει τὸ πνεῦμα μου. Στεῖρα παρηγοριά τοῦ πόνου μοῦ εἶναι ὁ ὕπνος. Ἀλλὰ καὶ ὁ ὕπνος τί εἶναι; Κασιγνήτος θανάτου, ἀδελφὸς τοῦ θανάτου.

«Τί τόσον τήκεσαι; Ἴσως μ' ἐρωτήσουν οἱ ἀκροαταί μου τότε. Τί τήκεσαι; ἐσύ δὲν εἶσαι οὔτε βασιλέας, οὔτε βουλευτῆς, οὔτε γερουσιαστής, διὰ νὰ ἔχῃς τὴν εὐθύνην τῆς εὐζωίας τοῦ κόσμου»

Κανένα ἀπ' αὐτὰ δὲν εἶμαι, ἀλλ' οὔτε ἀγωνιστής. Δὲν ἔχυσα αἷμα ἐχθρῶν εἰς τὰ πεδία τῆς μάχης, ὅπου ἐδοξάσθησαν τόσκι. Ἕλληνες σύγχρονοί μου. Ἀλλ' ἂν δὲν ἔχυσα αἷμα ἄλλοφύλων, ἔχυσα αἷμα Ἑλληνικόν. Εἰς τὰς λευκὰς τοῦ Νκυπλίου, ἡ γῆ ἤπιε αἷμα ἐγκληματίου. Ὁ κατὰδικος θαρρῶ ἦτον... λησμόνησα τὴν πατρίδα του. Τὸν καταδικάσαμεν ἐγὼ καὶ οἱ συνάδελφοί μου διὰ τὴν εὐπρέπειαν, διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῆς νέας πολιτισμένης κοινωνίας τῶν Ἑλλήνων. Τώρα νὰ σὰς ἀνοίξω ὅλον μου τὸν στοχασμόν. Ὅταν βλέπω εἰς τὰς ἡμέρας τῆς Ἑλληνικῆς αὐτονομίας τὸ

κάστρο της Λιβαδιᾶς νὰ πῆξει ἀπὸ γυναικίτσαιδ. νὰ τὰ δέρνει βρυχή καὶ χιόνι καὶ ἐν τούτῳ εἰς τὸν κάμπον νὰ σφάζονται "Ἕλληνες μὲ "Ἕλληνες, ὅταν εἰς τὴν Σάλασσα, ἔργον πολέμου πρωτοτυπιοῦ τῆς Λιβαδιᾶς, οἱ νέες τοῦ χωριοῦ ἐπαθάν ἀπὸ ὁμιθενεῖς στρατιώτας τόσα, ὅσα ἤθελε δειλιάσει νὰ πράξει ἀσεβὴς ἀλλόφυλος νικητής. ὅταν συλλογίζομαι τὰ ἀγαθὰ, μὲ τὰ ὅποια ἡ φύσις ἐπροέκρινε τὴν Ἑλλάδα, τὰ πλούτη τῆς θαλάσσης καὶ τοῦς καρποὺς τῆς σσερίδας, καὶ εἰς τὴν συρροὴν τόσων εὐτυχημάτων ἡ κυβέρνησις ταλαιπωρεῖται ἀπὸ ἔνδειαν χρημάτων, ὅταν πιάω τὴν καρδίαν τῶν ξένων ἡγεμονιῶν καὶ ἀκούω νὰ κυπᾷ μὲ τόσῃ ἀδιαφορίαν καὶ ἀνυποληψίαν καὶ πρὸς τὴν φυλὴν καὶ τὴν κυβέρνησιν τὴν Ἑλληνικὴν, ὅταν ὁ νοῦς μου μαραίνεται ἀπὸ τὴν μελέτην τῆς ἐλαιοπόλεως, ἠξεύρετε τί μοῦ συμβαίνει ; "Όταν ληστικὴ καίουν χωριά, γυμνώνουν χῶρες, χύνουν λάδι καφτὸ εἰς τὰ στήθη τῶν πολιτῶν, ἠξεύρετε τί μοῦ συμβαίνει ; Τὸ αἷμα τοῦ σκοτωμένου ἐκείνου μὲ πιάνει εἰς τὸν λαιμὸν καὶ πέφτω εἰς φρικτὴν ἀδημονίαν, ἐπειδὴ, λέγω, ἐχύσαμεν αἷμα ἀνθρώπου ἀνωφελῶς καὶ ὁ Μητρομαργαρίτης (τὸ ὄνομα τοῦ φονέως) ἠδύνατο νὰ εὔρει τὴν ἀράδα του εἰς τέτοιαν κοινωνίαν, ὅποιαν ἡμέρα μὲ τὴν ἡμέρα τὴν μορφώνουν τὰ πᾶθη μας. Τὸ ἠξεύρω, ὁ Μητρομαργαρίτης εἶχε σκοτώσει τρεῖς, εἶχε ἀτιμάσει τὴν σύζυγον ἑνὸς ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ ἀνδρός τῆς. Ἀλλὰ τί μὲ αὐτό ; Τὰ ἀγενῆ φρονήματα πολιτικῶν ἀνδρῶν καὶ μίαν ἀναξία κυβέρνησις, ὁ φθόνος, τὸ μίσος μετὰξὺ συμπολιτῶν, δὲν φονεύουν ὁλόκληρο τὸ ἔθνος, δὲν πνίγουν τὸν καρπὸν εἰς τὸ ἔθνος του ; Ὁ καλύτερος λόγος, τὸν ὅποιον δύνανται τις νὰ ξεφωνήσῃ εἰς τὴν ἐορτὴν τῆς 25 Μαρτίου εἶναι νὰ φανερώσῃ τὰ κακὰ, τοὺ φράζουσιν τὸ κίνημά της εἰς τὸ καλὸν καὶ τσακίζουσιν τὰ φτερά της, νὰ κηρύξῃ καὶ ποῖα ἀγαθὰ ὑπόσχεται νὰ κάμῃ ἡ θαυμαστὴ καὶ ἡρωϊκὴ ἡμέρα. Καὶ ἐκεῖνος δύνανται νὰ μαρτυρήσῃ τὰ πάντα μὲ ἀλήθειαν, ὁ ὅποιος θεωρώντας τὸν ἑαυτὸν τοῦ εἶδος νεκροῦ, οὔτε φοβεῖται, οὔτε ἐλπίζει ἀπὸ τοῦς συγχρόνους του. Μένει καὶ εἰς τὴν χάριν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος νὰ μὴ λαθευθεῖ εἰς τὴν ἔρευνα τῆς ἀληθείας. Καὶ συμφώνως μὲ αὐτὴν τὴν ἀραβίαν σήμερον, (εἶμαι πάντοτε καὶ ἡμιλῶ τὴν 25 Μαρτίου), συμφώνως μὲ αὐτὴν τὴν ἀραβίαν θὰ σᾶς ὁμιλήσω καὶ μὴ νομίζετε ὅτι θὰ φέρω εἰς δίκην τὸ δεῖνα ἢ δεῖνα πρόσωπον, τὴν δεῖνα ἢ δεῖνα ἐξουσίαν καὶ ἐποχὴν τῆς πατρίδος, ἀλλὰ θὰ κατηγορήσω ὁλόβολο τὸ ἔθνος, ὡς νὰ ἦτον ἓνας ἄνθρωπος καὶ θὰ ἀρχίσω ἀπὸ τὰ προίμια τῆς ὑπάρξεώς του ἕως σήμερον. Καὶ διακρῶ τὴν κατηγορίαν του εἰς τέσσερα κεφάλαια.

Κατηγορῶ τὸ ἔθνος μας, ὅτι μὲ τόσα ἀγαθὰ γῆς καὶ οὐρανοῦ καὶ θαλάσσης δὲν κατόρθωσε ποτὲ νὰ μορφώσῃ μεγάλην πολιτικὴν ἐνότητα. Σύμπνοια καὶ ἐνότης πλαστοουργοῦν τὴν δύναμιν· Δύναμις ἔθνους, ἀφιερωμένη πρὸς τὸ τέλος νὰ βασιλεύσῃ δικαιοσύνη καὶ τὸ καλὸν εἰς τὸν κόσμον, ἀποτελεῖ τὸ ἄκρον τοῦ μεγαλείου τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐθνος δυνάμενος νὰ κάμῃ τοῦτο καὶ δὲν τὸ κάμνει εἶναι ἐγκληματίας. Ὅ,τι εἶναι μέγας ἀνθρωπὸς εἰς ἓνα ἔθνος εἶναι ἓνα μεγάλο [ἔθνος] μετὰξὺ τῶν ἄλλων φυλῶν τῆς γῆς. Ὁ μέγας ἄνθρωπος νομοθετεῖ, καλλιεργεῖ, δοξάζει τὴν πατρίδα του, δίδει τὴν κίνησιν εἰς τὴν φυλὴν του, ὡς ὁ Ὑψιστος ἐκίνησε μὴ φορὰ καὶ τρέχουν ἀεὶ ποτε τὰ οὐράνια ἄστρα καὶ οἱ πλανῆται. Ἀπὸ ὅλους τοὺς μεγάλους ἄνδρας τῆς Ἑλλάδος, ὁ μεγαλύτερος, ὡς καὶ ἄλλοτε εἶπαμεν, ὅχι διὰ τὴν μεγάλην του πολεμικὴν δόξαν, ἀλλὰ διότι εἶχε πῆξει καλὰ εἰς τὸν νοῦν του ἡ ἰδέα τῆς πολιτικῆς ἐνότητος τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ κόσμου, εἶναι ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος.

Ὑπάρχει μέτρον νὰ ἐκτιμήσῃς λαμπρὰ καὶ ἐνδοξὰ ἔργα ; Δὲν ἔχομεν ζῶνι νὰ ἐκτιμήσωμεν. Τὸ μεγαλεῖον τῆς ἰδέας εἶναι ἄβυσσος χωρὶς ἄκρην. Ἀκούω ἀπὸ τὰ βάθη τῶν αἰώνων τὸν περίφημον Βασιλέα νὰ θρηναῖται πῶς τόσον ὀλίγον εἰς τὰ ζῶντα του ἐκατόρθωσε τῶν σχεδίων του. Τὸν βλέπω ὀφθαλμοφανῶς, γίνομαι συνεταῖρος τῶν δακρύων του. Λοῦομεν μὲ τὰ δάκρυά μας καὶ τὴν χέρα φόνισσα φίλου του πολεμιστοῦ. Καὶ ὁ Κλεῖτος ἔρχεται, ὁ φονευμένος στρατηγός, μοιρολοῖσθης καὶ αὐτὸς τῆς κακῆς ὥρας. Φουσκώνουν τὰ δάκρυά μας τὸν ποταμὸν τῶν δακρύων, ποὺ χύνει ἡ ἀνθρωπότης καὶ θὰ χύνει ἕως εἰς τὸν ὕψιστον, ὕπερότατον Ὀνητὸν τῆς κτίσεως. Ἀλλ' ὅπως κι ἂν ἔχει τὸ πρᾶγμα, ὅπως κι ἂν ἔχει τὸ μυστήριον τῆς κτίσεως καὶ τῆς ἀνθρωπότητος, οἱ μεγάλοκαρδοὶ ἄνδρες πρέπει νὰ κυνηγοῦν δόξαν, μεγαλεῖον καὶ ἀλήθειαν, εἴτε εἰς τὰ αἵματωμένα πεδία τῆς μάχης, εἴτε κρατώντας εἰς τὸ χέρι κλάδον ἐλαίας εἰρηνοφύρας.

Μία ἄλλη κατηγορία κατὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους εἶναι ἡ ἀκατάστατος τοῦ πνεύματος νὰ καυχᾶται διὰ τὰς πατραγαθίας. Ἄμα μία γενεὰ ἀνδρῶν στήσῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα μνημεῖα ἀθάνατα ἔργων,

ὁμοιάζει, ὥς τὰ τέκνα καὶ οἱ μεταγενέστεροι τῶν διαφνοσσολισμένων ἀνδρῶν ἄλλην μέριμναν δὲν πρέπει νὰ ἔχουν εἰμὴ νὰ πληγιάζουν εἰς τὰ στέφανα τῶν γονέων καὶ νὰ πιανίζουσιν τὰ ἀνδραγαθήματα των καὶ νὰ ἀγνοοῦσιν ὅτι ἡ δάφνη δὲν εἶναι χλωρὴ παρὰ εἰς τὴν κεφαλὴν ἐκείνων ποῦ τὴν ἐπόρευαν μὲ τὸν ἰδρώνα των. Ἀκούσατε τὸν γνωστὸν Σωκράτην πῶς ἐρμηνεύει τοὺς νέους τοῦ καιροῦ του, χάριν θεραπείας τῆς εἰρημένης νόσου Ἑλληνικῆς. Προσπαθήσατε, τοὺς λέγει, νὰ γυνῆτε καλῶτεροι ἀπὸ τοὺς γονεὺς σας, διαπὶ ἡ καλυτεροσύνη σας τοὺς ἀρέσει καὶ ἡ χειροτεροσύνη σας τοὺς λυπεῖ, καὶ θὰ φανῇτε καλῶτεροι τοὺς ἂν δὲν ἀφανίζετε τὴν κληρονομίαν τῶν προγόνων καὶ ἂν ἀποκτᾶτε νέα κεφάλαια δόξης μὲ τοὺς κόπους σας. Δὲν εἶναι ἀειμότερο διὰ ἓναν ἄνδρα, ἔσον νὰ σύρνει περηφάνειαν διὰ τοὺς κόπους τῶν ἄλλων. Αἰσχροὺς καὶ ἄνανδρον νὰ καταξοδεύετε τὴν πατρικὴν περιουσίαν, τὸν θησαυρὸν τῆς δόξης των, ἀπὸ ἐδικήν σας ἐνδεικνύει καὶ ὑστέρησιν. Μισητοὶ θὰ φθάσατε εἰς τοὺς γονεὺς σας, ἂν τοῦτο πράξατε, ὅταν ἡ μοῖρα τοῦ θανάτου σᾶς ἀνταμώσῃ μὲ αὐτούς. Ἀλλ' ἂν πλουτίσατε μὲ τὰ ἔργα σας, περίχαρα καὶ ἀγαπημένα θὰ σᾶς δεχθῶν καὶ αὐτοὶ εἰς τὸ τέλος τῆς ζωῆς σας.

Εὐρίσκιω, τώρα, εἰς τὴν ἡμέρα ποῦ ζοῦμεν, ὥς εἰς γράμματι κεφαλαιακὰ γραμμένην, τὴν ἀμαρτίαν τοῦ νοός μας, αὐτὴν ἡ ὁποία μᾶς πληγᾷ μὲ τὸ μάγευμα τῆς πατρισταθίας.

Ὁμολογούμενον εἶναι ὅτι ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶναι ἡ πλέον ἀρμονικὴ καὶ ἡ χαριέστερη τῆς Οἰκουμένης. Ἀλλ' ὁ καιρὸς, ποῦ μεταβάλλει τὰ πάντα, μεταβάλλει εἰς ἐρημιὰς τὰς πολιτείας καὶ τὰ δάση εἰς πολυάνθρωπος χῶρες, μετέβαλλε, ἔλλαξε καὶ τὰς φωνὰς τῆς παλαιᾶς διαλέκτου Ἑλληνικῆς. Δὲν ἔμεινε ἡ ἴδια γλῶσσα ἀπαράλλακτα, ὥς τὴν ὁμιλοῦσαν οἱ ἀρχαῖοι. Τώρα ἡμεῖς καρφωμένοι μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς μας εἰς τὸ κάλλος τῆς ἀρχαίας ὀρητολογούμεν, ὅτι δὲν τὴν τὴν ὁμιλοῦμεν πλέον, δερνόμεθα πῶς ἀπὸ τὸ πρόσωπον τῆς μητρὸς μας ἔλειψαν τὰ ῥόδα τῆς νεότητος. Διάφοροι προσπαθοῦμεν λοιπὸν νὰ γράφωμεν τὴν ἀρχαίαν τῶν Ἑλλήνων γλῶσσαν. Πολλοὶ πάλαι βλέποντας τὸ ἀδύνατον τοῦ ἔργου, ἐπειδὴ ὅποιος μάχεται νὰ κατορθώσῃ τοῦτο ζητεῖ νὰ μεταζωντανεύσουν οἱ αἰῶνες ποῦ πέρασαν, νὰ ἀναστηθεῖ πνεῦμα ζωῆς ποῦ ἐχάθη, ἐσβῆσε μὲ τὸν καιρὸν του, πολλοὶ προσπαθοῦμεν κἄν, ὅσο τὸ δυνατόν, νὰ πλησιάσωμεν εἰς τὴν ἀρχαίαν γράφοντας. Ἀλλὰ συμβαίνει, μὲ αὐτὴν τὴν ξυπνητὴν μέθοδόν μας, νὰ μὴ γράφωμεν καλὰ, μήτε τὴν ἀρχαίαν, μήτε τὴν νέαν καὶ ὑστερούμεθα ἐνὸς μέσου θαυμασίου πρὸς βελτίωσιν καὶ εὐρυθμίαν τῆς κοινωνίας μας. Θέτομεν φραγμοὺς εἰς τὸ πνεῦμα, διότι ἔστι δὲν εἶναι φυσικὸ εἶναι ξένο, (ἀφύσικο εἶναι νὰ σμίγεις σχηματισμοὺς φωνῆς ἄλλου καιροῦ μὲ τοὺς γνωστοὺς τῆς ἡμέρας σου) καὶ ἔστι εἶναι ξένο καὶ ἀφύσικο εἶναι φραγμὸς εἰς τὴν διάδυσιν τῆς ἀληθείας. Ἡ γλῶσσα εἶναι δημοκρατία, ἀνήκει εἰς τοὺς ἀρίστους τῆς δημοκρατίας, ποῦ εἶναι οἱ καλοὶ συγγραφεῖς νὰ τελειοποιεῖν τὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ μὴ φεύγοντες ποτὲ ἀπὸ τὴν χλωρὴν πηγὴν τοῦ καιροῦ τους καὶ καρπούμενοι τὸν ἀστείρευτον θησαυρὸν τῆς Ἑλληνικῆς εὐαισθησίας.

Ἄνδρες τῆς 25 Μαρτίου τοῦ ἔτους 1821, ὅσοι ζεῖτε ἢ τέκνα αὐτῶν, ποῦ μὲ ἀκούετε, ὁμιλῶ πάντοτε εἰς τὴν ἐορτὴν τῆς 25 Μαρτίου τοῦ ἔτους 1849 καὶ εἶναι καλὸ νὰ τὸ ἐνθυμούμεθα διὰ νὰ μὴ χάνομεν τὴν κλωστήν τοῦ λόγου μας. Ἄνδρες Ἕλληνες ἀκροαταί μου, ἂν ἡμεῖς φανῶμεν κατώτεροι, ἰσότητοι ἢ ἀξιότεροι, ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους, ἐπειδὴ ἓνα ἀπὸ αὐτὰ τὰ τρία θὰ συμβεῖ, οἱ μεταγενέστεροι, ἔπειτα ἀπὸ γενεὰς πολλὰς, θὰ τὸ κρίνουν, Ἰξεύρω ὅμως τοῦτο σήμερον, ὅτι πρέπει νὰ νομιζόμεθα εὐτυχέστεροι, ὅτι ζοῦμεν εἰς καιρὸν ποῦ τραγουδοῦμεν ὅχι τὰ τραγούδια τοῦ Τυρταίου, ἀλλὰ τὰ τραγούδια τοῦ Ρήγα Φεραίου. Προτιμῶ ἐγὼ τὰ δεύτερα ἀπὸ τὰ πρῶτα. Ἄν ὁ Τυρταῖος ὕμνεῖ τὴν ἀνδρείαν τῶν Σπαρτιατῶν, ψάλλει συνάμα καὶ τὴν δουλοσύνην τῶν Μεσσηνίων. Παρομοιάζω τὸν Τυρταῖον ὥς ἀηδόνι, ποῦ χαμοπετᾷ καὶ κελαῖδεῖ ἀπὸ τὴν Μεσσηνίαν εἰς τὴν Ἰθάκην. Ὁ Ρήγας Φεραίος εἶναι ὑψιπέτης ἀετός, ποῦ σχίζει μὲ τὰ ἀκοίμητα φτερά του στεριὰς, οὐρανὸν καὶ θάλασσαν. Οἱ στίχοι τοῦ Τυρταίου στάζουν ἐμφύλιον αἷμα, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας εἰς κάθε γύρισμα κύματος τῆς στιχουργίας τοῦ Ρήγα, ἡ ὠραιότης, ἡ θρησκεία καὶ ἡ ἐλευθερία βλέπουν μὲ χαρὰν τὴν εἰκόνα τους.

Εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀνάνδρων ἡ λατρεία τοῦ περασμένου καιροῦ. Τὸ ἵπποδρόμιον τῆς ἀρετῆς δὲν ἐκλείσει. Τὸ δακτυλίδι τοῦ Ἀλεξάνδρου, ποῦ εἰς ὄραν θανάτου τὸ ἐπρόσφερεν εἰς τὸν ἀξιότερον, δύναται ἀκόμη νὰ στολίσῃ δακτυλὰ σοφῶν καὶ ἡρώων.

Τρίτον ἀμάρτημα, εἴτε πλάνη τοῦ ἔθνους μας, εἶναι νὰ ἀφήνῃ συχνὰ εἰς τὴν διάκρισιν τῆς τύχης τὸ σκάφος τῆς πατρίδος. Αὕτῃ εἶναι ἡ πλέον εὐνοϊκὴ αἰτιολογία, τὴν ὁποίαν δύναται τις

νά δώσει εἰς τὴν Ἑλληνικὴν δουλοσύνην καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Ρωμαίων καὶ τῶν βαρβάρων τοῦ μέσου αἰῶνος καὶ τῶν κατακτητῶν Ὀθωμανῶν. "Όταν ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ δὲν ἀφιερῶθη εἰς τὴν τύχην, ἀλλ' εἰς τὰ ἔργα τῆς ἀνδρείας τῆς, ἡ φυλὴ αὐτὴ ἐφάνη ἀνίκητη. Μαρτυρία οἱ Περσικοὶ πόλεμοι καὶ ἡ ἐκστρατεία τοῦ νιοῦ τῆς Μακεδονίας, ἀρχιστρατήγου τῶν Ἑλλήνων, καὶ μαρτυρία τὰ πρῶτα θαύματα τῶν πρώτων ἐσῶν τοῦ Ἀγῶνος σας.

Εἰς τὰς 29 Μαΐου τοῦ ἔτους 1453¹, ἡμέρα καλοθόμητη διὰ τὴν Χριστιανοσύνην, ἔπαισε ἡ Κωνσταντινούπολις. Ποῖον τὸ αἶτιον τῆς καταστροφῆς; Θὰ ὁμιλήσω μὲ τὴν σεμνολογίαν, ποὺ ἀπαιτεῖ τὸ μέγα δυστύχημα. Ἡ σφαγὴ τῶν ἱερέων, τὰ κυράσια δεμένα ἓνα μὲ τὸ ἄλλο ἀπὸ τὰ μαλλιά, καὶ ὡς ἀμέτρητα κοπάδια δεμένα ἄνδρες καὶ γυναῖκες, καὶ ἀντὶ βελασμάτων δάκρυα καὶ φωνῆς ἄγριες, καὶ οἱ δρόμοι τῆς Πόλεως καὶ τὰ μάρμαρα τῆς Ἀγίας Σοφίας νὰ ἀχνίζουσιν ἀπὸ αἷμα ἀνθρώπινο. Ἀλλὰ δὲν δύναμαι νὰ μὴν εἰπῶ τὴν ἀλήθειαν ἢ καὶ ὅπως ἐγὼ βλέπω τὴν ἀλήθειαν. Ἡ ἀμέλεια τῶν ἀνθρώπων ἐστάθη τὸ αἶτιον τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ἡ ἀμέλεια ἰσοδυναμεῖ ὡς νὰ παραδίδεσθαι εἰς τὴν τύχην. "Όταν δύο ἀντίμαχοι μάχονται καὶ οἱ δύο ἀφιερώνονται εἰς τὴν τύχην, ἡ τύχη διανέμει τότε τὰ βραβεῖα. Ἀλλὰ ἂν εἰς ἐκ τῶν δύο ἐμπιστευθεῖ εἰς τὴν ἀρετὴν του, ἡ ἀρετὴ νικᾷ τὴν τύχην. Πρὸ καιροῦ πολλοῦ ἠκούοντο οἱ φοβέρες τοῦ περιφήμου στρατάρχου τῶν Ὀθωμανῶν. Τέλος ἐστήσε τὴν πολιορκίαν του κατὰ τῆς μεγαλειότητος, μὲ 25 χιλιάδες στράτευμα, μὲ πυροβόλα, μὲ πλοῖα. Ποῖαν δύναμιν ἀνέταξε ἡ αὐτοκρατορικὴ Πόλις; Πέντε χιλιάδες στράτευμα ἐνδοπίο, δύο χιλιάδες Ἰταλοὺς καὶ δέκα χίλιον πλοῖα. Ἡξεύρω ὅτι εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἔφαλιν ψαλμοὺς, ἔβγαναν εἰς λιτανεῖαν τὰς εἰκόνας τῆς Θεοτόκου καὶ τῶν Ἀγίων. Εἶχαν θάρρος εἰς χρησμούς καὶ εἰς προφητεῖας. Ἐλεγον ὅτι οἱ Ἀγαρηνοὶ θὰ φθάσουν εἰς τὸ ἥμισυ τῆς πολιτείας καὶ τότε θὰ κατεβεῖ ἄγγελος Θεοῦ νὰ τοὺς κυνηγήσῃ καὶ νὰ τοὺς διώξῃ. Ἡ πίστις εἰς αὐτὴν τὴν προφητείαν ἐξηγεῖ τὴν συρροὴν τοῦ λαοῦ εἰς τὴν πλατεῖαν πλησίον τῆς Ἀγίας Σοφίας. Οἱ Ἀγαρηνοὶ ἦλθαν, ὁ ἄγγελος δὲν ἐφάνη. Τὸ ἥμισυ τῆς προφητείας ἔλαμψε, τὸ ἄλλο ἥμισυ ἔμεινε εἰς τὸ σκοτάδι.

Εἰς τὸ νησί τῆς Σαλαμῖνος, ἔδωκ πλησίον, ἔξοῦσε τὸν πελαγὸν [καιρὸν] ἥρωας θαυμαστός, ὁ Αἰάντας, ἓνας τῶν ἡρώων τῆς Τρωϊκῆς ἐκστρατείας. Κατεβαίνοντας εἰς τὸ περιγιάλι ὁ πατέρας του, τοῦ ἔλεγε: «—Εἰς τὰ ἔργα σου, εἰς τὰ πολεμικὰ σου ἐπιχειρήματα, ζῆτα πάντοτε τὴν βοήθειαν τῶν θεῶν, διὰ νὰ εἶσαι νικητὴς». «—Πατέρα μου, τοῦ ἀποκρίθηκε, ἂν ἐγὼ νικήσω μὲ τὴν βοήθειαν τῶν θεῶν, ποῖαν ἀξίαν θὰ ἔχω ἐγὼ πλέον; Ἡ δόξα μου θὰ πηγάζει ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν μου».

Καὶ οἱ θεοὶ τὸν ἐμώρναν εἰς τὴν Τρωάδα, δικαίᾳ ἐπαραγνώρισε τὴν πρόνοιαν τῶν Θεῶν. Διὰ νυκτὸς ἔσφαξε τὰ κοπάδια θαρρώντας ὅτι σφάζει τοὺς στρατηγούς καὶ τὸ στράτευμα τῶν Ἑλλήνων. Τέλος εἰς μίαν στιγμὴν ἀναλαμπῆς ἀκτίνος τοῦ λογικοῦ του, ἐντραπέμενος τὰ ἔργα του, ἔστησε εἰς παράμερον τὴν κοφτερὴν ρομφαίαν (δῶρον ἑχθροῦ) καὶ ἐφρονεύθη. Ἡ ἀρχαία Ἑλλάς, ἡ ὁποία ὡς πρὸς τὰ ἄλλα ἀρχαῖα ἔθνη ἐβάθυνε περισσότερον εἰς τὴν ἔρευναν τῶν νόμων τοῦ ἡθικοῦ κόσμου, ἔδωκε αὐτὴν τὴν κρίσιν, ὅτι οἱ θεοὶ ἐμώρναν τὸν θαυμαστὸν ἄνδρα, διότι ἐπαραγνώρισε τὴν πρόνοιαν τῶν Θεῶν. Τὸ ἀμάρτημα, ποὺ ἐκτελεῖ ὅποιος παραγνώριζει τὴν πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ, πράττει καὶ ὅποιος παραγνώριζει τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Θεὸς μᾶς ἔδωκε θέλησιν, γνώμην καὶ θυμόν. Δὲν βοηθᾷ τοὺς ἀνάνδρους, ἀλλ' εἶναι ὑπὲρ τῶν ἀνδρείων. Ὁ εὐτυχὴς κατακτητὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως Μωάμεθ II εἶδε, λέγει, εἰς μίαν εὐτυχισμένην συζυγίαν τῶν ἀστέρων τῆς 29 Μαΐου τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ εὐτυχισμένη συζυγία τῶν ἀστέρων τοῦ Μωάμεθ II ἦτον ἡ ἀπρονοησία τῶν μέσων τῶν Χριστιανῶν πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς πατρίδος καὶ τοῦ κράτους, ἦτον ἡ ἐπανάπαυσις των εἰς τὴν τύχην, διότι ὅπου λείπει ἡ ἀληθινὴ λατρεία τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου ἐκεῖ βασιλεύει μὲ ὅλην τὴν τυραννίαν συρμὴ τύχης τυφλῆς. Δὲν σώζει ἡ ἀνδρεία, ἡ θυσία ὀλίγων. Τὸ ὅλον πρέπει νὰ εἶναι μεστὸ τῆς προνοίας τοῦ μέλλοντος. Νοιώθω, κύριοι, τί δύνασθε νὰ μὲ εἰπῆτε. "Ό,τι εἰπῆτε λέγω καὶ ἐγώ. Διατί νὰ μὴν πάρουν τὰ μέτρα τους, διατί νὰ μὴ σκαρώσουν πλοῖα, διατί νὰ μὴν ὠφεληθοῦν, ὡς οἱ Ὀθωμανοί, τῆς ἐπιστημονικῆς τελειοποιήσεως τοῦ πυροβολικοῦ; Ἀλλὰ, διὰ τοὺς οἰκτιρμούς τοῦ Θεοῦ, τὴν αὐτὴν φῶριν καὶ κάμνω καὶ ἐγὼ σήμερον εἰς ὅλους σας. Εἶναι 27 ἔτη ποὺ εἴμεθα ἐλεύθεροι καὶ αὐτόνομοι. Ποῦ εἶναι ὁ στό-

1. Ὁ Τερτσέτης, ἀπὸ παραδρομῆς, γράφει: 1821.

λος μας, ποῦ εἶναι τὰ στρατεύματά μας; Ποῦ ἓνας ὁργανισμὸς στερεὸς καὶ ἐπιτυχημένος τῆς κοινωνίας μας καὶ τοῦ κράτους; Κύριοι, ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου φουσὺν κίνδυνοι διὰ τὴν πατρίδα μας. Ἀλλ' ὁ μεγαλύτερος τῶν κινδύνων, ὃν τυχόμεν ἀπροετοίμαστοι, εἶναι ἡ λύσις τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος. Καὶ ποῖον εἶναι τὸ Ἀνατολικὸν ζήτημα καὶ ποῖας εἰς τὰ σπλάγχνα του ἐμπεριέχει τρικυμίας κάλλιστα τὸ γνωρίζετε.

Τέταρτον ἁμάρτημα τοῦ γένους μας εἶναι ἓνα πνεῦμα καταδιώξεως ἐναντίον τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῆς φυλῆς. Τοὺς ἐκθειάζομεν ἀπεθαμένους, ἀλλ' εἰς τὰ ζῶντα τοὺς ψένομεν τὸ ψᾶρι εἰς τὰ χεῖλη τους. Εἴμεθα εἰς τὰς Ἀθήνας, νοῦς καὶ καρδία τῆς Ἑλλάδος, ὅπου καλὸ καὶ κακὸ ἐφθασαν εἰς τὰ ἅκρα, τὰ πέρατα. Τρέμει ὁ ἀέρας ἀπὸ τοὺς ἀναστεναγμοὺς σοφῶν καὶ ἡρώων θανατωμένων ἀπὸ ἀντιζηλίαν καὶ φθόνον. Ὁ Μαραθώνιος στρατάρχης ἀποθνήσκει εἰς τὴν φυλακὴν. Ὁ Θεμιστοκλῆς ζητεῖ τὴν σωτηρίαν τῆς ζωῆς του εἰς τὰ ξένα καὶ πίνει φαρμάκι διὰ νὰ μὴν ἀναγκασθῇ νὰ κατακνεύσει ἄρματα περσικὰ ἐναντίον τῆς πατρίδος. Ὁ Ἀριστείδης, κύτος ὁ κρίνος τῆς Ἑλληνικῆς συνειδήσεως, πειράζει τὸ φύλακτο τῶν συμπατριωτῶν του, μὲ τὴν δόξαν τῆς ἀρετῆς του, καὶ ἐξορίζεται. Ἀφῆστέ με νὰ ἠμιλήσω μὲ ἐλευθερίαν, δίδωι ὑπερασπίζομαι τοὺς δυστυχεῖς. Ἄλλος πάλιν ἄμεμπτος, μοναδικὸς εἰς τὴν κρίσιν, ἀφιερώνει νιάτα καὶ γράματα εἰς τὴν ἀνατροφὴν τῶν νέων τῆς πατρίδος του, νὰ μορφώσῃ τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν τους. Ἀχτίνες σοφίας κυματίζουν ἀπὸ τὰ χεῖλη του καὶ φωτίζουν τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Οἰκουμένην. Ποῖαν ἀνταμοιβὴν τοῦ προσφέρουν τὰ δικαστήρια τῶν Ἀθηνῶν; Ἰδοὺ ἀνοίγει ἡ θύρα, ἐμβαίνει ἓνας καὶ κρατεῖ ποτήρι εἰς τὸ χέρι. Πιὲ γέροντα, τοῦ λέγει. Ἀποκρίνεται: Περισεύει καμιά σταλαγματιὰ νὰ τὴν χύσω καταγῆς καὶ νὰ κάμω σπονδὴν εἰς τοὺς θεοὺς κατὰ τὸ πάτριόν μας ἔθιμον; Ἐκεῖνος, ὁ δῆμιος, σκαπάζοντας μὲ τὸ ξερβί του χέρι τὰ μάτια του, διὰ νὰ κρύβῃ τὰ δάκρυά του, δὲν ἔβγαλε πικρὰ τὸ σωστό; καὶ ἤπιε ἀτάραχος ὁ γέροντας τὸ κέραςμα τῆς πατρίδος του. Οἱ ὀλίγοι του πιστοὶ φίλοι, ὡς τὸν εἶδαν νὰ ἐπιστρέφῃ ἄδειο τὸ ποτήρι ἔβγαλαν φωνὴ καὶ κλάμα ἀπαρηγόρητα, ὡς φρένιτες. Μὴν κλαῖτε, τοὺς ἔλεγε. Ἐγὼ ἔδιωξα τὰς γυναῖκες, διὰ νὰ μὴν ἀκούουν κλάματα. Ἐχω ἀκουστὰ ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἰς ὥραν θανάτου πρέπει νὰ ἀκούῃ λόγια ἡμερα, λόγια ἐλπίδος καὶ χαρᾶς, λόγια χριστιανικὰ (δὲν τὸ εἶπε χριστιανικά, διότι δὲν ἤξευρε νὰ τὸ εἰπεῖ, ἦτον πρῶϊμα διὰ τὸν Σωκράτη, ἀλλ' αὐτὴ ἦτον ἡ ἐννοιά του). Σύρτε εἰς τὸ βῆμα τοῦ Δημοσθένους, πλησίον τοῦ Ἀστεροσκοπείου. Πόσοι ρήτορες, πόσοι στρατηγοὶ ἐκεῖ ὁμιλῶντας ἐφώτιζαν τοὺς συμπολίτας των καὶ ἔπειτα κακῶς ἐτελείωσαν ἀπὸ τὴν ἀφροσύνην τῶν συγχρόνων. Ἐνθυμηθῆτε τὸν στρατηγὸν Φωκίωνα. Ποῖος εἶναι, κύριοι, ὁ τελευταῖος ἐνδυξὺς Ἑλληνας, ποῦ ἀνέβει τὸ βῆμα τοῦ Δημοσθένους καὶ ὁμίλησεν; Ἐνας, κύριοι, τὸν ὁποῖον εἰς τὰ ζῶντα του ἐκηρύττειμεν ἀρχιληστήν, τώρα τὸν λιβανίζομεν ὡς ἅγιον. Καί, τῇ ἀληθείᾳ, τὸ θυμίαμα πρὸς τὴν 25 Μαρτίου λιβανίζει καὶ αὐτόν. Παίρνει μὲ τὴν χούφταν του ἀπὸ τὸ θυμίαμα καὶ ἀχνίζει τὸ πρόσωπόν του. Καὶ τοῦ πρέπει. Διότι, ὡς ζωγράφος γράφει εἰς τὸ ἔργον τῆς χειρὸς του, εἰς τὰς εἰκόνας του, τὸ ὄνομά του, ὁμοίως καὶ ὁ Πελοποννήσιος στρατηγὸς ἔγραψε τὸ ὄνομά του εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος. Εἰς τὸ 1838 ἔβγαλε ἀξιωματημόνευτον λόγον εἰς τοὺς νέους¹. Πλὴν παρατηρήσατέ τον καλὰ. Ψιλὴ κλωστὴ δένει τὴν κεφαλὴν του, εἰς τοὺς ὤμους τοῦ γανναίου ἀνδρός· τόσο τὴν κινδύνευσε ἡ κόψη τῆς γκιλοτίνης.

Ἐποτίσαμεν μὲ τὰ πάθη μας τοὺς ξένους ἄνδρας, ὡς ἡ ἀκυσὴ ἦτον εὐκουλὴ καὶ αὐτῶν τῶν ξένων. Ἠθέλαμεν, δὲν ἠθέλαμεν, ἐπικυρώσαμεν ὡς ἐθνικὸν τὸ τέταρτον ἁμάρτημα τῆς κατηγορίας. Δὲν δυνάμεθα νὰ μὴν ὁμολογήσωμεν ὅτι δὲν ἦτον εὐεργέτης τῆς Ἑλλάδος κι ἄλλος δυστυχέστατος ὁμογενής, ἀραῦ πανελλήνιος κυβέρνησις τοῦ ψηφίζει ἀνδριάντα καὶ θέτει τὸ ὄνομά του εἰς τὸ ἀμφοθέατρον, ζευγὰρι μὲ τὸν Ρήγα Φεραῖο. Ἄν ἤθελε ζῆσει αὐτός; Ὁὰ μᾶς ἔστῃνε ἀνδριάντας. Ἠξεύρετέ ποῖους. Στρατεύματα ξηρᾶς καὶ θαλάσσης Ἑλληνικά, ἐγκράτεια καὶ τιμιότητα εἰς τὰ δημόσια ἔξοδα, προεκκοιμασία ἡσυχῆ καὶ φυσικὴ τοῦ ἔθνους, ἀπὸ τὸ καλὸ εἰς τὸ καλύτερον, καὶ ὅχι ὡς θεραπεία ποῦ ἔρχεται. Ὡς αἰφνίδιος κεραυνὸς ἀστράφτει κι ἔπειτα σκοτάδι. Ἐπαινῶ, κύριοι, καὶ τοῦτο εἰς τὸν ἄνδρα, τὸν ὁποῖον ζωντανὸν διάφοροι ἐχθρευόμεθα, τώρα κλαίομεν ἀποθα-

1. Ὁ λόγος τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη στὴν Πύλιν, καταγραμμένος ἀπὸ τὸν Γ. Γεννάδιο, εἶδε τὸ φῶς στὴν ἀθηναϊκὴ ἐφημερίδα «Αἰὼν» τῆς 13 Νοεμβρίου 1838.

2. Ὁ Τερτσέτης ἀναφέρεται, ὅπως εἶναι φανερό, στὸν Ἰωάννη Καποδίστρια.

μένον. Ἐπικινῶ τὴν στυθερὰν τοῦ γνώμην νὰ ἀναγνωρίσει καὶ νὰ ἐξοφλήσῃ μὲ τὸν καιρὸν τὰ ξένα καὶ ἐντόπια παλαιὰ δάνεια τοῦ Ἀγῶνος. Θησαυρὸς ἀέναντος ἡ καλὴ ὑπόληψις καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ εἰς τὰ κράτη. Δίκαιον εἶναι νὰ ἐξοφλήσῃς τὸν δανειστήν, ἀλλὰ σωτήριον καὶ ὠφέλιμον διατὶ χαίρεσαι τὰ πιστὰ πάλε εἰς τὴν ἀνάγκην σου. Φεύγεις καὶ τὸν κίνδυνον τῆς δικαιολογημένης ἐπιρροῆς τῶν δανειστῶν. Ἀλλ' ἡ 27 Σεπτεμβρίου, ἡμέρα πένθιμος εἰς τὸ μαρτυρολόγιον τῶν ἐπαινεμένων ἀνδρῶν τῆς Ἑλλάδος, ἐτσάκισε τὸ σφυρὶ καὶ τὸν ἀγαλματοποιόν. Θέλω, κύριοι, νὰ κρίνω καὶ ἀπὸ διαφορετικὴν ὕψιν τὸ πρᾶγμα καὶ λέγω: Μήπως τάχα τὸ πταῖσμα εἶναι καὶ αὐτῶν τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῆς φυλῆς μας καὶ τὸ γένος ἀθωοῦται; Μήπως εἶναι εἰς τὴν φύσιν τῆς Ἑλληνικῆς καρδίας νὰ διαφθείρεται ἀπὸ τὴν εὐτυχίαν; Εἰς τὸ ἄκρον τοῦ μεγαλείου, οἱ ἐνδοξοὶ τῆς Ἑλλάδος, μήπως δὲν φυλάττουν ἴσιο τὸ ζῦγι τοῦ πρέποντος; Χάριν τῆς ἀρετῆς των καὶ θείας συνεργείας καὶ τῆς συνδρομῆς τῶν συμπολιτῶν των φθάνουν εἰς τὰ ὕψη τοῦ μεγαλείου, πλὴν δὲν ἀποκτοῦν συνάμα φρόνησιν καὶ μετριοπάθειαν. Διατὶ π.χ. βλέπω τὸν λαμπρότερον στρατηγὸν τῆς Πελοποννήσου, τὸν Σπαρτιάτην Πausaniαν, νικητὴν τῶν Περσῶν εἰς τὴν Βοιωτίαν, νὰ γίνεταί ἐπειτα συνωμότης διὰ νὰ προδώσῃ τὴν Ἑλλάδα. Βλέπω τὸν Ἀλέξανδρον Μακεδόνα νὰ φημίζεται καὶ νὰ εἶναι σοφός, ἀμειπτός, ἄριστος, ἕως ποῦ ἔλαβε τὰ πρωτεῖα τῆς νίκης; ἔπειτα φονιάς τῶν φίλων του, ἀριστοκράτης τῆς Περσίας, περτρυφανοόμενος ὡς θεὸς καὶ θέλοντας νὰ γονατίζουσιν ἐνώπιόν του, ὡς εἰς βάρβαρον βασιλέα, τὰ ἐλεύθερα τέκνα τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλά, κύριοι, ἡ ἔρευνα ἂν πταίει ἡ ὀλομέλεια τῆς φυλῆς ἢ οἱ ἔξοχοι ἄνδρες τῆς καταντᾷ ματαιολογία, διότι καὶ οἱ μεγάλοι ἄνδρες εἶναι ἀπὸ τὸ ὕψος τῆς φυλῆς ὅλης. Περιορίζω ἕμως τὸν λόγον μου σημειώνοντας ὅτι ἡ Ἱστορία πρέπει τέλος νὰ μᾶς φωτίσῃ καὶ διορθώσωμεν παλαιὰ πάθη θανατηφόρα τῆς ψυχῆς μας. Ἡ Ἱστορία εἶναι ἡ ἱατρικὴ τῶν ψυχῶν. Σὲ λέγει τί πρέπει νὰ κάμεις, τί νὰ ἀποφύγεις, ποῖα τὰ ἄξια ἐπαινῶν ἢ ἀναθέματος. Οἱ ἱερεῖς τῆς Αἰγύπτου ἔλεγαν εἰς τὸν Σόλωνα: «Ἐἴσθε νήπια οἱ Ἕλληνες». Ἐκτοτε τρεῖς χιλιάδες χρόνοι ἀπέρασαν. Τῇ ἀληθείᾳ, λοιπόν, πρὸ πολλοῦ ἐβγήκαμεν ἀπὸ τὰ σπάργαντα τῆς νηπιότητος. Ἄν εἰς τὴν σωστὴν καὶ ἀνδρικὴν ἡλικίαν δὲν ἐρεθόμεθα σῶσι τὰς φρένας καὶ τὴν καρδίαν, ὁ ἱεροφάντης τῆς Μέμφιδος δύναται νὰ μᾶς εἰπῇ: «Διεφθαρμένοι καὶ ἀδιόρθωτοι, δὲν ἀλλάζετε ἥχον καρδίας καὶ μορφῆν, ὡς οἱ μούμιες τῆς Αἰγύπτου». Διατὶ, κύριοι, πολυλογῶ διαιρώντας εἰς πολλὰ τὰ ἀμαρτήματα τοῦ γένους μας, ἐνῶ ὅλα ἀνακεφαλαιώνονται εἰς ἓνα, εἰς τὴν μὴ ἀγάπην τῆς ἐλευθερίας; Ἐπειδὴ, ὅποιος φεύγει τὴν ὁμόνοιαν, δὲν οἰκοδομεῖ τὴν δύναμιν, ἡ ὁποία σώζει τὴν ἐλευθερίαν. Καὶ φεύγει ὁμόνοιαν καὶ δύναμιν ὁ ἀίχμαλτος τῆς ἰδιοτελείας του καὶ τυφλὸς διὰ τὸ συμφέρον τῆς κοινότητος. Ὁ ἀναπαυόμενος πάλιν (τὸ δεύτερον ἀμάρτημα); ὁ ἀναπαυόμενος εἰς πατραγαθίας ὀκνεῖ νὰ πράξῃ τί ὁ ἴδιος καὶ καταπατεῖται ἀπὸ ἀντίμαχον φίλεργον. Ἡ τύχη, τὸ τρίτον ἀμάρτημα, χαρίζει κάποτε εὐτυχίαν, ἀλλὰ ἡ εὐτυχία τῆς τύχης δὲν ἔχει μακροβιότητα. Μόνη ἡ ἀρετὴ ἔχει σειρὰν καὶ διάρκειαν. Ἡ ἀβουλία δὲν συνοδεύεται διὰ πολὺ μὲ τὰς ἀπολαύς τοῦ καλοῦ. Τὸ πέταρτον ἀμάρτημα, ἡ ἀχαριστία πρὸς τοὺς μεγάλους ἄνδρας, καταντᾷ ἀκαρπὺν τὸ πνεῦμα των καὶ τοὺς ἀγῶνας των. Ὁ φθόνος καὶ ἡ ἄδικη ἐχθρὰ φράζουν τὸν δρόμον τοὺς καὶ χάνεται ἡ ἐλευθερία. Πνεῦμα καὶ δύναμις θεμελιώνουν καὶ λαμπρύνουν τὴν Ἑλευθερίαν. Τί εἶναι ἡ μὴ ἐλευθερία; Εἶναι ἡ δουλосύνη. Εἰς αὐτὸ τὸ κεφάλαιον εἵμεθα πλὴν διδάσκαλοι. Ἀλλοίμονον, τετρακοσίων ἐτῶν παθήματα μᾶς ἔδωσαν τὸ μυστήριον, τὸ δὲ π λ ω μ α¹ τῆς διδασκαλίας. Νὰ τί εἶναι ἡ δουλεία: Θέλεις νὰ πᾶς εἰς τὸν Πειραιᾶ, ὁ τύραννος σοῦ λέγει πήγαινε εἰς τὴν Βοιωτίαν, καὶ ἂν δὲν στέργεις σὲ ἄλυσον δένει, καὶ σὲ σέρνει. Θέλεις νὰ κτίσεις ναὸν εἰς τὸν θεόν σου, ὁ τύραννος, ἂν ὀρεχθεῖ, σὲ συντρίβει τὴν οἰκοδομήν, πλουτίζει τοὺς φίλους του, τοὺς κόλακας του, μοιράζει ὅπως τύχει τὰ βραβεῖα τοῦ κράτους. Ἄν ἡ μοναρχία γεννᾷ τὴν τυραννίαν, ἡ τυραννία πάλε γεννᾷ τὴν ἀνταρσίαν, τοὺς ἐμφυλίους πολέμους, καὶ θανατώνει τὴν φυλὴν. Ἑλευθερία μὲ νόμους καλοὺς, μὲ βασιλέα εὐσυνείδητον, εὐτυχεῖ νὰ ἔθῃ. Τί ἐστὶ ἐλευθερία; Δὲν εἶναι μόνον νὰ νικήσῃς τὸν ἐχθρὸν εἰς τοὺς πολέμους, νὰ στήσῃς θεμωνιὰς τὰ κοινά σου, νὰ ψάλλῃς τραγούδια νίκης, ἀλλὰ πρέπει τὴν ἐλευθερωμένην γῆν νὰ τὴν νομοθετήσῃς μὲ νόμους ἐθνικοὺς καὶ νὰ ὑπακούῃς τοὺς νόμους ὁ λαός, μικροὶ καὶ μεγάλοι, δυνάτοί καὶ ἀδύνατοι. Ὁ νόμος εἶναι ζωὴ: ἡλικία σωστὴ καὶ ἀλήθεια. Ὁ εὐθύς νόμος πηγάζει ἀπὸ τὸ ζωοποιὸν πνεῦμα τοῦ Ὑψίστου. Πρέπει νὰ δημιουργήσωμεν τὴν πατρίδα

1. Ὑπογραμμισμένο ἀπὸ τὸν Τερτσέτη σὺ χεῖρόγραφο.

ἐτοιμη καὶ διὰ πόλεμον καὶ διὰ εἰρήνην, ὥστε νὰ εἶναι ἀκαταμάχητος ὁ θρόνος τῆς ἐλευθερίας. Ἀγαποῦμεν ἡμεῖς τὴν ἐλευθερίαν; Ποιὰ ἐστήσαμεν μνημεῖα τῆς ἀγάπης μας; Παρπατοῦν ἔτη σχεδὸν 28 τοῦ Ἀγῶνος καὶ τῆς αὐτονομίας τῶν νέων Ἑλλήνων. Λαοί, ἰδιῶται καὶ βασιλεῖς μᾶς βοήθησαν. Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ρωσίας ἔγραψε μὲ τὴν λόγχην του τὴν ἐλευθερίαν μας εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν. Ὁ Κάρολος τῆς Γαλλίας ἔκαμε ἐκστρατεῖαν καὶ ἐκυνήγησε τὸν Ἱμπραῖμην. Οἱ κρεῖττοι Ναύαρχοι εἰς τοὺς Ναβαρίνους ἔκαψαν τὰ καράβια τοῦ ἐχθροῦ τῆς Ἑλλάδος. Ἐλάβαμεν διὰ Κυβερνήτην ἄνδρα ἐπίσημον τοῦ αἰῶνος μας. Ἐλάβαμεν Βασιλέα ἀπόλυτον καὶ Μοναρχίαν συνταγματικὴν. Εἶδαμεν Βουλὰς, εἶδαμεν ὑπουργεῖα γνήσια Ἑλληνικά. Ποῖον τὸ προῖόν τῆς κινήσεως ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς σωτηρίας; Ἀνθ' ἵκει τὸ ἐθνικὸν ταμεῖον καὶ ὀρθὴ χρῆσις τοῦ δακτύλου τῶν 60 μυλίουντων καὶ τὸ πλουτοφόρον τῆς Ἑλληνικῆς γῆς ὑπόσχεται; Ἐκάμαμεν τὴν ἀρμοδίαν διανομὴν τῶν γαιῶν τοῦ κράτους, ὥστε νὰ στολίσετε τὸν Ἕλληνα μὲ τὴν πλέον εὐγενῆ χλαμύδα τοῦ πολίτου, τὴν ἰδιοκτησίαν; Ἔχετε στρατευματα ξηρᾶς ἢ ἂν ἀποστρέψετε μισθωτὸν στρατιώτην ἐπρονόησατε νὰ ὀργανώσετε τὴν ἐθνοφυλακίαν, ὥς φιλικημοῦνται καὶ πράττουν τὰ φιλελεύθερα ἔθνη. Φυλὴ παρθαλλάσσει ὡς εἴσθε, ἔχετε ναυτικὸ ἀνάλογο μὲ τὴν ἀξιοπρέπειαν, μὲ τὰς ἀνάγκας τοῦ Βασιλείου ἢ μὲ τὸ αἰφνίδιον σαλπίσματος πολεμικοῦ; Τὰ φρούριά σας εἶναι εἰς καλὴν κατάστασιν καὶ ἔχετε ἀσφαλῆ τὰ σύνορά σας; Ὁ φόβος τοῦ νόμου φυλάττει τὰ ἔρημα καὶ εἰς τὰ πλησιόχωρα μέρη τῶν πόλεων κινδυνεύει ἡ ζωὴ τῶν κατοίκων; Σιγίζουσι δρόμοι πολλοὶ τὴν ἐπικρασίαν, πρὸς εὐκολίαν τῆς ἐμπορικῆς παρείας καὶ χάριν συγκοινωνίας τῶν πολιτῶν; Πῶς βαρύνει ἡ ὑπόληψις σας εἰς τὰ ξένα, εἰς τὰ συμβούλια τῶν Βασιλέων; Μάταιο ἐρώτημα. Τὸ ζῦγι τῆς ἐξωτερικῆς ὑπολήψεως ἔχει ζῦγι τὴν ἐσωτερικὴν δύναμιν καὶ εὐπρέπειαν. Ἡ ψυχὴ ἡ Ἑλληνικὴ ζεῖ κονταλογίς εὐχαριστημένη, ἱκανοποιημένη διὰ τοὺς ἀγῶνας τῆς, διὰ τὰ πάθη τῆς, διὰ τὰς θυσίας τῆς; Οἰκοδομήσατε τὸν ναὸν τοῦ Σωτῆρος ἢ ἐστήσατε τὸν ἀνδριάντα τοῦ Κυβερνήτου; Ἡ ἀμέλεια πρὸς ἀπολαβὴν εὐνομίας καὶ δυνάμειος προσδίδει ἀδιαφορίαν διὰ τὴν Ἑλευθερίαν, καὶ ὅποιος ἀδιαφορεῖ διὰ τὴν Ἑλευθερίαν του τὴν χάνει καὶ ὁμολογεῖ βεβαίως ὅτι δὲν τὴν ἀγαπᾷ. Ἐπειδὴ ἀδιαφορία, ἀπρονοησία, ρηχὸς νοῦς καὶ δειλία, δὲν εἶναι ἀγάπη Ἑλευθερίας. Ἐδῶ, κύριοι, τοῦ ἔφθασεν ὁ λόγος μου ἡδυνόμουν τὸ βῆμα τοῦτο, ὅπου σᾶς ὁμιλῶ, νὰ τὸ στήσω εἶδος στρατοδικείου. Στοχασθῆτε καλὰ ὅτι δίνει βίαιον ἄνεμον εἰς τὴν ὁμιλίαν μου ἡ ἐορτὴ τῆς 25 Μαρτίου, κατὰ τὴν ὁποίαν φαίνεται ὅτι σᾶς ὁμιλῶ. ἡδυνόμουν λέγω, τὸ βῆμα τοῦτο νὰ τὸ στήσω στρατοδικεῖον καὶ ἂν ἀπόδειχνα ὅτι ἡ ἰδιοτέλεια, ἡ ἀμάθεια, ἡ δειλία, ὁ ξενισμὸς τῆς ψυχῆς, τοῦ δεῖνα ἢ δεῖνα, φέρουν εἰς κίνδυνον θανάτου τὴν πατρίδα, θὰ ἐπιπλοῦμαι εἰς τοὺς πρωταίους τοῦ κακοῦ καὶ εἰς μαρτυρημένους ἐνόχους τιμωρίαν θανάτου. Ἀπὸ καταβολῆς κόσμου καὶ ἕως εἰς τὴν συνειδήσαν τοῦ αἰῶνος, οἱ φονεῖς τῆς πατρίδος τιμωροῦνται μὲ ποινὴν κεφαλαιακὴν. Ἡ συνείδησις τῆς ἀνθρωπότητος ἀθώωσεν τὸν Βροῦτον τῆς Ρώμης καὶ τὸν Πέτρον κυριάρχην τῆς Ρωσίας, οἱ ὅποιοι ἐθανάτωσαν τοὺς υἱοὺς των, ἐπειδὴ ἂν ζοῦσαν οἱ νέοι ἐκεῖνοι θὰ ἐκινδύνευαν τὴν αὐτονομίαν καὶ τὴν δόξαν τῆς πατρίδος των Ρώμης καὶ Ρωσίας. Νομίζετε ὅτι δὲν ἐκλαψαν καὶ οἱ δύο πατέρες, σκεπασμένοι τὰ πρόσωπόν τους μὲ τὴν χλαμύδα τους, ἀλλ' ἐπροτιμοῦσαν τὴν πατρίδα τους ἀπὸ τὴν ἰδιοτέλειαν τους. Εἶπα ὅτι ἡδυνόμουν τὸ βῆμα τοῦτο νὰ τὸ στήσω στρατοδικεῖον, ἀλλὰ δὲν ἔχω δύναμιν, δὲν ἔχω τόλμην νὰ τὸ κάμω. Ἡ ἀτολμία μου ὅμως εἶναι ἔργον φρονήσεως. Δὲν ἔβρεξα ἐγὼ μὲ τὰ δάκρυα τῆς ἐξορίας τὸν ἡμερήσιόν μου ἄρτον, ὥστε ἀπὸ τὰ παθήματά μου νὰ ἔχω δικαίωμα νὰ ἐλέγξω τοὺς συγχρόνους μου. Σοφία δὲν ἔχω. Ὅλη μου ἡ γνῶσις χωράει εἰς μίαν δακτυλίθραν ἐνὸς τῶν κορασίων τῆς Φιλελευθεριακῆς Ἑταιρείας. Διότι ἅπαντα στενοχωρεῖται εἰς δύο λέξεις: **φ ό β ο ς κα κ ο υ**¹. Μήπως καὶ ὡς πολλοὶ ἄλλοι τῶν Ἑλλήνων δύναμαι ν' ἀνοίξω τὰ στήθη μου, διὰ νὰ δείξω πληγὰς ἀπακτημένους εἰς τὰ περίφημα πεδία τῆς μάχης; Δύναμαι μ' ὅλον τοῦτο, θαρρῶ, διὰ ἓνα πράγμα νὰ σᾶς ὁμιλήσω, διότι δὲν θὰ λαλήσω αὐτοπροσώπως, ἀλλὰ θὰ σᾶς παραδώσω τὴν ἀμεμπτον διδασκαλίαν τῶν αἰώνων διὰ τὸ πολίτευμά σας. Δύναμαι νὰ σᾶς ὁμιλήσω καὶ ὅτι, καρπούμενοι τὸ πνεῦμα του, δύνασθε νὰ εἴσθε εὐτυχεῖς καὶ ἑνδοξοί. Μεγάλων ἀνδρῶν ξένων καὶ Ἑλλήνων θὰ σᾶς παραδώσω τὴν ἐρμηνείαν εἰς τὴν Συνταγματικὴν Κυβέρνησιν.

Ἡ συγκροτουμένη ἀπὸ ἀριστοκρατίαν, δημοκρατίαν καὶ μοναρχίαν κυβέρνησις, ἐπειδὴ τοῦτο

1. Ὑπογραμμισμένον ἀπὸ τὸν Γερτσέτη στὸ χειρόγραφόν του.

εἶναι τὸ σύνταγμα τοῦ κυρίου μας, εὐρέθῃ διὰ νὰ χρησιμεύσει ὡς φραγμὸς ἐναντίον τῆς ἀπολύτου ἐξουσίας. Κρατοῦν τὴν ἐξουσίαν, ἕνας, πολλοὶ ἢ ὀλίγοι. Σκῆπτρον ἀπόλυτον, διὰ νὰ δικαιολογηθεῖ καὶ νομιμοποιηθεῖ, πρέπει ὁ σκῆπτροῦχος νὰ ὑποταθεῖ ἀλάνθαστος καὶ τὸ ἀλάνθαστον δὲν εἶναι τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἀντιποιεῖται ὁ ἡγεμόνας ἀπόλυτος, ἕνας, πολλοὶ ἢ ὀλίγοι, προσόντα Θεοῦ ἀσυμβίβαστα μὲ τὴν ἀδυναμίαν τῶν θνητῶν. Εἶναι καὶ πασίδηλον, ὅτι ὅποιος τῶν ζώντων δὲν ἔχει γύρω του ἀντίστασιν ἢ ἀντιπολίτευσιν, γίνεται φρενῆτις κακίας καὶ προλήψεων. Τὸ ἀνθρώπινον γένος εἶναι ὡς μία ψυχὴ, ὡς ἄνθρωπος ἕνας διδασκόμενος ἀενάως εἰς τὴν σειρὰν τῶν αἰώνων. Καὶ τὸ μεστὸ ὕστερο κέρδος τῶν γνώσεών του σήμερον εἶναι τὰ πρωτεῖα τῆς συμμικτῆς ἀπὸ ἀριστοκρατίαν, μοναρχίαν καὶ δημοκρατίαν κυβερνήσεως καὶ πρὸς κάθε μίαν μεμονωμένην. Ἡ δυσκολία τῆς εἰς τὴν ἐφαρμογὴν αἰτιολογεῖται ἀπὸ τὴν ἐντέλειάν τῆς. Χρειάζεται εἰς τὸν λαόν, εἰς τὸν μονάρχην καὶ εἰς τοὺς προκρίτους νοῦς διὰ νὰ ἐννοοῦν τὸ πνεῦμα τοῦ πολιτεύματος, καρδία ἀθώα καὶ γενναία διὰ νὰ πείθονται εἰς τὸ ἴσιον τοῦ νόμου.

28. ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ ΣΤΗ ΔΙΗΓΗΣΗ ΤΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗ *

(ΛΟΓΟΣ 25 ΜΑΡΤΙΟΥ 1851)

Ἄν δυνηθῶ νὰ ἀπεράσω εἰς τὴν ψυχὴν σας, κύριοι ἀκροαταί, τὴν ἡδονὴν τῆς ψυχῆς μου, γράφοντας τὰ προλεγόμενά μου εἰς τὸ βιβλίον τοῦ γέροντος Κολοκοτρώνη, ἐλπίζω νὰ γλυκοπεράσετε τὴν ὥραν σας, καὶ νὰ μὴ μετανοήσετε, τιμώντας με σήμερον μὲ τὴν ἀκρόασίν σας. Πηγὴ ἀγαλλιάσεως εἶναι. Ποῖος ὁ συνθέτης τοῦ βιβλίου, καὶ εἰς παῖους στοχασμοὺς δίνει ἀφορμὴν τὸ περιεχόμενό του; Ἀφοῦ ἐνόησα τὸν κόσμον, σεβαστοὶ ἀκροαταί, δύο πρόσωπα ἀνδρῶν ἔμειναν διὰ παντός εἰκονισμένα εἰς τὴν ἐνθύμησίν μου, ὁ στρατηγὸς Τζούρτζ καὶ ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, δοξασμένοι ἀπὸ τὴν τότε γνώμην τῶν ἀνθρώπων, ὁ ἕνας διὰ τὸν φιλελληνισμόν του, ὁ ἄλλος διὰ τὸν ἐλληνισμόν του· αὗξανε χάριν εἰς τὸν ἕνα ἡ εὐμορφὴ φυσιογνωμία, ἡ ἐπιμέλεια τοῦ ἐνδύματος,—σὲ ἄρπαζε ἡ ἀγριὰδα τοῦ ἄλλου καὶ τὸ μῆλμα, ἡ κεφαλὴ καὶ τῶν δύο, τὰ ξανθὰ μαλλιά τοῦ ἑνός, τὰ μαῦρα τοῦ ἄλλου ἐστολίζοντο ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν περισκεφαλαίαν τῶν ἀρχαίων. Ἦτον καὶ οἱ δύο πάντου εἰς τὴν ἀνδρικὴν τους ἡλικίαν, νεώτερος ὁ Τζούρτζ, ἀγαπημένοι, πιστοὶ ἀγαποῦσε ὁ Κολοκοτρώνης τὴν φιλογένειαν καὶ τὴν προκοπὴν τοῦ Τζούρτζ, καὶ ὁ Τζούρτζ τὴν δύναμιν τοῦ νοός, καὶ τὴν εὐγένειαν τῆς καρδίας εἰς ἄνδρα λογγίσιον.—Ριμμένοι καὶ οἱ δύο, ὡς φαίνεται, εἰς ἕνα Νησιὶ Ἑλληνικῷ, εἰς τὴν χαραυγὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ πολέμου, ὡς προσιμάδια τῆς μετέπειτα ἀγάπης τῶν Ἑλλήνων καὶ Εὐρωπαίων, χάριν τοῦ ἐπαιναμένου ἀγῶνος. Ὁ Τζούρτζ, καὶ ὁ Γυλφορδ, ἄλλος ἐπίσημος τότε φιλέλληνας, ὁμοιάζαν ἐπίτροποι, ποὺ εἶχαν διαμοιρασθεῖ τὴν ἐπιστάσιν τῆς παρουσίας τῶν ὀρφανῶν, ὁ Τζούρτζ ἐπιμελιοῦνταν τὰ ἄρματα τὰ Ἑλληνικά, ὁ Γυλφορδ τὰ βιβλία τὰ Ἑλληνικά, νὰ ἀνθίσουν, νὰ δώσουν καρπόν.

Χρόνοι σκράντα σχεδὸν ἀπὸ ἐκεῖνον τὸν καιρὸν ἀπέρασαν, καὶ τριάντα ἀπὸ τὰ πρῶτα κινήματα τοῦ ἐθνικοῦ πολέμου ἕως σήμερον, ποὺ δημοσιεύεται τὸ βιβλίον τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη. Ἀρχίζει ἡ διήγησίς του ἀπὸ τὰ 1776, παύει εἰς τὰ 1836. Ἐξ ἑτη ἔπειτα τὸ χῶμα τῆς γῆς ἐσκέπαζε τὸν Ἑλληνα πολεμιστὴν εἰς τὸ κοιμητήριον τῶν Ἀθηνῶν. Καλὴ ἡ μοῖρα τοῦ τάφου του!

Ποῖα νὰ πρωταραδιάσωμε χαρμόσυνα αἶτια, ὅσα τὸ νέο βιβλίον περιέχει!—Ἐμπρώτοις εἶναι βιβλίον συνθεμένον ἀπὸ Ἑλληνα, τὸ καίμενό του ἔργον Ἑλλήνων, καὶ ἡ φωνὴ του, φωνὴ γνήσια γνήσια, καθαρὴ τῆς ἡμέρας μας, ὅθεν ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ θὰ χαρεῖ, θαρρῶ, εἰς τὴν ἐμφάνισίν του, ὡς χαίρεται νεόπανδρο ἀνδρόγυνον, ἂν τοῖς ἐγεννήθη πρωτότοκος βρέφος ἀγόρι, ὁμοιάζει κατ' ἐντέλειαν

* Πρωτοδημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν Γεώργιον Τερτσέτη στὸ βιβλίον του «Ὁ Γέρονς Κολοκοτρώνης. Ἐν Ἀθήναις, τύποις Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφείως (Παρά τῇ Πύλῃ τῆς Ἀγορᾶς) 1851. [Ἐσώφυλλο:] Διήγησις Συμβάντων τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς ἀπὸ τὰ 1770 ἕως τὰ 1836. (Ἑπαγάρησε Θεόδωρος Κωνσταντίνου Κολοκοτρώνης). Ἀθήνησιν, Τύποις Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφείως (Παρά τῇ Πύλῃ τῆς Ἀγορᾶς) 1846. Σχῆμα ὄγδου, σσ. λζ' + 306. Σημείωση Τερτσέτη: «Τὴν 25 Μαρτίου [1851] ἀνεγνώσθησαν [τὰ Προλεγόμενα στὴ Διήγησιν τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη] εἰς τὸ ἀναγνωστήριον τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς. Τυπώνονται δὲ μὲ ὀλίγας προσθαφαιρέσεις. Οἱ δύο πρόεδροι Γερουσίας καὶ Βουλῆς ἐτίμησαν τὴν ἀνάγνωσιν μὲ τὴν παρουσίαν τους».

τῶν γονέων, γελᾷ τὸ ἄχειλι του ὡς τῆς μητρὸς του, καὶ ὅλη του ἡ φυσιογνωμία εἰκονίζει τὸν πατέρα. εἶναι αἷμα ἀπὸ τὰ φυλλοκάρδια τους, ὁμοίως καὶ τὸ νέο βιβλίον εἶναι γνησιότατον τῆς Ἑλλάδος, δὲν ἔχει ἀμφίβολα γεννητάκια, καὶ ὡς γέννησις ἀνθρώπου δὲν μοιάζει γραμμένο μὲ μέλανι, ἀλλὰ μὲ αἷμα, ὅσα ἐχύθη πηληγαρίσια διὰ τὴν ἀνάστασιν τῆς φυλῆς. Ἄν τί εὐφραίνει περισσότερο τὴν ψυχὴ, εἶναι τὸ θέαμα τῆς ἀνδρείας εἰς ὑπηρεσίαν τιμίου καὶ ὁσίου σκοποῦ, καὶ ἂν ἔπειτα ἀπὸ κινδύνους πολλούς, ἀπὸ θανάτους ἀνδρῶν, ἀπὸ ναυμαχίας, τὸ παθούμενον λάμψει μὲ τὰ στέφανα τῆς νίκης, τότε δὲν ἔχει ἄκρην θαυμασμὸς καὶ χαρὰ, ὁ νοῦς μας σμίγει μὲ τὸν ἔπαινον τοῦ ἀνθρώπου τὴν δοξολογίαν τοῦ Θεοῦ, διὰτὶ ὁ Θεὸς εἶναι ὁ πιστὸς σύμμαχος τῶν ἐναρέτων πράξεων.

Τέτοια εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος καὶ τὸ θέμα τοῦ νέου βιβλίου. Βέβαια δὲν ἦτον ἀνάγκη νὰ φανεῖ τὸ βιβλίον τοῦ γέροντος Κολοκοτρώνη, διὰ νὰ ἐνθυμηθοῦμε τὰς δόξας τοῦ ἀγῶνος, ὥς ὁ μακαρίτης μὲ τὸ βιβλίον του νὰ μᾶς ἔρχετο μηνυτὴς ἀγνώστων πραγμάτων, ἀλλὰ τὸ νέον βιβλίον δίδει ἀφορμὴν νὰ ζωντανεύσουμε εἰς τὸ μνημονικὸ μας πολλὰ εὐχάριστα τοῦ περασμένου καιροῦ. Λησμονιὰ συχνὰ μαθαίνει τὰ ἐνδοξότερα ἔργα. Πότιζε τὴ γάστρα νὰ κοκκινίσει τὸ φύλλον τῆς τριανταφυλλιάς. Καὶ ἀπὸ τὰ εὐχάριστα τοῦ περασμένου καιροῦ εἶναι ἡ κίνησις φωτισμένων ἐθνῶν καὶ βασιλέων πρὸς χάριν τῶν Ἑλλήνων. Ἐπειτα ἀπὸ κυματισμοὺς διαφόρους, ἄνεμος ἀγάπης τέλος ἐφύσησε βίαιος, βοηθητικὸς τῆς Ἑλληνικῆς αὐτονομίας.

Εἰς τὴν πρώτην ἡμέραν τῶν κινδύνων ὁ Πατριάρχης τῆς Ἐκκλησίας θανατωμένος εἰς Κωνσταντινούπολιν, λιθοβολισμένος εἰς τοὺς δρόμους, θαλασσοπεταμένος, ἐνταφιάζεται εἰς Ὀδησσὸν ἀπὸ τὸν Ουροσεβῆ Αὐτοκράτορα τῆς Ρωσίας μὲ τιμὰς ἡγεμόνος καὶ ἀγίου. Ἀπὸ 32 ἔθνη ἦλθαν νέοι φιλοπόλεμοι εἰς τὰ χώματα Ρούμελης καὶ Μορέως. Ἄλλοι ἔπασαν σφάγια τῆς μάχης, ἄλλους ἔφαγε κκοπάθεια καὶ λοιμικί, ἄλλοι ζοῦν δακτυλοδεικτούμενοι μὲ σέβας ἀπὸ τοὺς εὐεργετημένους¹. Ὅπου ἦτον νοοὶ σοφίας, πανεπιστήμια καὶ ἐκκλησίαι Χριστιανῶν εἰς Εὐρώπην, καὶ Ἀμερικὴν, ἠκολόγησαν οἱ ἄμβουνοι ἀπὸ εὐχὰς καὶ ἐγκώμια τῶν νέων Ἑλλήνων. Παρθενικά κοράσια τῆς Γαλλίας ἐκέντησαν μὲ τὰ εὐμορφα χέρια τους τὰς σημαίας τῶν φιλελλήνων πολεμιστῶν². Πλούσιοι, πτωχοὶ καὶ ἀλλόθρησκοι ἐπρόσφεραν εἰς τὰς φιλελληνικὰς ἐταιρεῖας φόνον βοηθείας κατὰ δύναμιν εἰς σωτηρίαν τῆς Ἑλληνικῆς ἐλευθερίας. Τέλος, τὰ βασιλεύματα τοῦ ἡλίου τὰς 8 Ὀκτωβρίου εἶδαν τὸ ἀνδραγάθημα τῶν τριῶν ναυάρχων, ὅταν ἐβύθισαν εἰς τὰ πελάγη τὸ ἀκαταμάχητον πλοῖο ἀπὸ Ἑλληνικὴν δύναμιν χιλιάρμενο τοῦ ἐχθροῦ, ποῦ ἐπρομήνυε μέγαν κίνδυνον εἰς τὸ προπύργιον τῆς Ἑλλάδος τὴν ἥρωϊκὴν Ὑδραν. Ἀραξε εἰς τὸ Πεταλίδι καὶ ὁ Γαλλικὸς στόλος μὲ τὸ στράτευμα τοῦ εὐλογημένου Καρόλου δεκάτου, τὸ ὁποῖον ἐκαθάρισε τὴν Πελοπόννησον ἀπὸ τὸν Ἀραβὰ. Τέλος τοῦ τέλους, εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν, ὁ νικηφόρος Νικόλαος τῆς Ρωσίας ἔγραψε μὲ τὴν λόγχην του τὸ ἄσθρον, ὅτι νὰ πραγματοποιηθεῖ ἡ ἐλευθερία τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδος, καὶ νὰ παύσει ἡ κακὴ θέλησις τοῦ Σουλτάνου, καὶ οἱ ἀναβολές τῆς Διπλωματίας.

Χαροποιοῦν αὐτὰ τὰ ἐνθυμήματα τοῦ τότε καιροῦ, ἐπειδὴ ἐκείνη ἡ εὐεργεσία δὲν ἔχει τίποτε λυπηρό, ὅταν τιμᾷ ἴσια εὐεργέτην καὶ εὐεργετούμενον, καὶ τοῦτο συμβαίνει ὅταν ὁ εὐεργετούμενος ἀξίζει τὴν γενναιότητα τοῦ εὐεργέτου.

Ἡ ἀξία καὶ χάρις τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος εἶναι ἡ δικαιοσύνη του. Διὰ ποίαν αἰτίαν μυριοεπικινεῶνται οἱ Θερμοπύλες, καὶ ὁ Σπαρτιάτης βασιλέας, καὶ οἱ σύντροφοί του, εἰμὴ ὅτι εἰς τὸ στένωμα ἐκεῖνο ἐπολεμοῦσαν διὰ τοὺς τάφους τῶν γονέων τους, διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος, καὶ τὴν δόξαν τῆς φυλῆς; -- Πολεμοῦν, πολεμοῦν καὶ δὲν νικοῦνται ποτέ, καὶ ἡ φωνὴ τῶν αἰώνων τοὺς ἐμψυχώνει εἰς τὸ κονταροκτύπημα. -- Ὁ Θεὸς ἐπάτησε, πατεῖ ὡς σφραγίδα του τὴν ὠραιότητα καὶ τὴν αἰωνιότητα εἰς τὰ δίκαια καὶ γενναῖα ἔργα τῶν ἀνθρώπων. Εἰς τὰ 1821 θάλασσα καὶ στεριά Ἑλληνικὴ ἔγιναν Θερμοπύλες, ὅθεν ἐξηγεῖται, πῶς λαοί, καὶ οἱ πλέον εὐαίσθητοι ἄνδρες τοῦ αἵματος ἐδειξαν τόση συμπάθεια διὰ τὸν ἀγῶνα. Μὰ τὴν ἀλήθειαν, ἡ στεγνὴ καρδίκα καὶ τὸ ρηχὸ πνεῦμα τοῦ Καστελρί, τοῦ Μετερνίχ, δὲν εἶχαν πέρασιν εἰς ἐκείνην τὴν τρικυμίαν τῆς ἀγάπης, ὅταν ἓνας Σατωβριὰν ἔλεγε, ὅτι ἐπιθυμοῦσε μὲ τὸ αἷμα του νὰ γρα-

1. Ἴδε μνημεῖον τῶν Φιλελλήνων εἰς Ναύπλιον ὑπὸ τοῦ ἀξιολύτου Συνταγματάρχου Τυρέτ.

2. Ἡ κόρη τῆς Δούκισσας τῆς Πλακεντίας ἐχάρισε καὶ 300.000 φράγκα ἀπὸ τὴν προῖκα της ὡς ἔχω ἐξ ἀκοῆς.

φθεῖ ἡ συνθήκη τῶν ἡγεμόνων διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος, καὶ πρῶτος ἀπὸ τοῦς πρῶτους φίλους τοῦ ἀγῶνος ἦτον ὁ κληρονόμος τοῦ Θρόνου, ἔπειτα καὶ βασιλέας τῆς Μπαβαρίας. "Οχι, ὅτι ὁ Κασταλὶ καὶ ὁ ἄλλος δὲν ὤκνευσαν τὸ καλὸ, τὸ ὠκνευσαν, ἀλλὰ δὲν τὸ ἐματαιώσαν. Ἀρχὴ καλοῦ μεγάλη ἔγινε, σώζεται εἰς τὸν κόσμον Βασίλειον Ἑλληνικόν.

Ἡ συνείδησις τῶν πολλῶν ξανοίγει προῦμότερα τὴν ἀξίαν καὶ τὸ κάλλος τῶν συμβάντων, πρὶν ποῦ ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας φέρει τὸν ὄψιμον καρπὸν τῆς κρίσεώς της.

Ἡ Ἑλλὰς βαρβαρωμένη πικρὰ πικρὰ ἀνέδωκε ὅλα τὰ εὐγενῆ τῆς ἀρχαίας τῆς ἀνδρικῆς ἡλικίας καὶ νεότητός της αἰσθήματα. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἐρωτώμενος ποῖα τραγῳδίᾳ τοῦ ἀρέσει καλύτερα, ἐκεῖνο ἀπεκρίθη ποῦ ἐγκωμιάζει τὴν ἀρετὴν του. Καὶ ἡ νέα Ἑλλὰς ὠρέχθη νὰ ἀκούσῃ τὸ τραγῳδίας, καὶ δὲν ἤρε θεῖμα ἀρμοδιότερο ψαλμοῦ, εἰμὴ νὰ ξεχμαλωτίσῃ ἀπὸ τὸν ζυγὸν τοῦς ναοὺς τῆς πίστεως τῶν Χριστιανῶν καὶ νὰ θεμελιώσῃ δυξασμένην ἐλευθερίαν. Ἀκρὸς τῆς ἐπαινος εἶναι ὅτι δὲν ἔσυρε τὸ σπαθί ἀπὸ τὸ θηκάρι μόνον ὡς Ἑλλὰς, ἀλλὰ καὶ ὡς Εὐρώπη, ἐπειδὴ ὅλα τὰ κεφάλαια δοκιμασμένης ἀρετῆς τῆς Εὐρώπης, ἡ ὁποία διὰ τὴν ἐνέργειαν τῶν κατοίκων της πρωτεύει εἰς τὰ ἄλλα μέρη τοῦ κόσμου, εἶχαν κάμει ἀρχὴν νὰ ζωογονοῦν καὶ τὰ στήθη τῶν νέων Ἑλλήνων, πόθος ἐπιστήμης, ἰσονομία, ἀπέχθεια δεισιδαιμονίας καὶ τὸ φιλοπόλεμον καὶ σέβας πρὸς τὴν σοφὴν ἀρχαιότητα Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων. Νίκη Ἑλλήνων, νίκη Εὐρώπης ἡ πολιτισμοῦ.—Ἡ Ἑλληνικὴ ἐπανάστασις κρατιέται ἀπὸ μίαν ἄλυσον ἱστορικὴν πολλὰ μεγάλην, καὶ συγγενεῦει μὲ τὸ πνεῦμα τῆς Εὐρώπης περισσότερον πρὸς ὅ,τι φαίνεται. Δὲν εἶναι πρὸ αἰώνων ὁ πόλεμος τῆς Εὐρώπης ἐναντίον Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς; Δὲν βλέπομεν τὴν ἀνθρωπότητα διαμοιρασμένην εἰς δύο ἀκοίμητα στρατεύματα, εἰς τὸ ἓνα στρατόπεδον Ἕλληνας, Ρωμαῖοι, Γάλλοι, Γερμανοί, Ἀγγλοὶ, Ἰσπανοί, Ρῶσοι εἰς τὸ ἄλλο Πέρσαι, Αἰγύπτιοι, Φοίνικες, Καρχηδόνιοι, Ἀραβες, Ὀθωμανοί; Ὁ Εὐρυβιάδης καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Ἀλέξανδρος τῆς Μακεδονίας, οἱ Σκιπίωνες τῆς Ρώμης, ὁ Γοδοφρεῖδος, ἐλευθερωτὴς τῶν Ἱεροσολύμων, ὁ Κάρολος Μαρτέλος, ποῦ ἐνίκησε μελίσσι Ἀράβων εἰς τὰς πεδιάδας τῆς Γαλλίας, ὁ Πέτρος τῆς Ρουσίας, μέγας μεταξὺ τῶν θνητῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν σκηπτρεύχων ἡγεμόνων, ὁ Ἰωάννης τῆς Αὐστρίας, ἀρχιναύαρχος εἰς τὴν ναυμαχίαν τοῦ Κόρφου, ὁ νησιώτης Μιαούλης, ὁ Ρουμελιώτης Μπότζαρης, ὁ Πελοποννήσιος Κολοκοτρώνης, ὁ στρατάρχης φονευμένος εἰς τὸν Πειραιᾶ, εἶναι ναύαρχοι καὶ στρατηγοὶ μιᾶς πατρίδος, μιᾶς σημαίας, καὶ μιᾶς πίστεως ἀκόμη, ὅσοι ἀπὸ αὐτοὺς εὐλογοῦνται ἀπὸ τὴν ἱστορίαν, καὶ ὡς στρατιῶτες τοῦ Χριστοῦ.

Ἔχω ἀκούσει ἀπὸ τοῦς γέροντες, παῖος καὶ πόσος ὁ σεισμὸς τῆς Ἑλληνικῆς ψυχῆς εἰς τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Ναπολέοντος εἰς Αἴγυπτον. Τότε, ἓνας διάκος Ζακύνθιος, ὁ Μαρτελάος, ἐστιχοῦργησε τὸν εὐμορφὸν παιῖνα:

*"Οθεν εἰσθε τῶν Ἑλλήνων
κόκκαλα ἐσκορπισμένα
στὴν φωνὴν τῆς σάλπιγγός μου
τώρα λάβετε πνοήν¹.*

Διατί νὰ ἀναστηθεῖν οἱ ψυχές τῶν ἀποθαμένων Ἑλλήνων; Διατί νὰ τρέξουν τόσοι Ἕλληνες, ὡς εἶναι γνωστόν, καὶ νὰ γραφθοῦν εἰς τὰς σημαίας τοῦ Ναπολέοντος συστρατιῶται του; Διατί; Ἐπειδὴ ἦτον πόλεμος συγγενικός. Ἡ Ἑλληνικὴ ψυχὴ ἐνόησε διὰ πολλοὺς λόγους τὸν ἑαυτὸν της νὰ λαχταρίζει μέσῃ εἰς ἐκείνην τὴν ἐκστρατείαν. Ὁ Ἀγησίλαος δὲν ἐκστράτευσε μὲ τὰ στρατεύματα τῆς Σπάρτης εἰς τὴν Αἴγυπτον; Ἡ Ἀλεξάνδρεια δὲν ἐθεμελιώθη ἀπὸ τὸν ἀθάνατον ἀρχιστράτηγον τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐφύλαξε πίστιν εἰς τὸ ὄνομά του; Ἐπνεε Ἑλληνισμὸν τὸ κίνημα τοῦ Γάλλου στρατάρχου εἰς τὴν Αἴγυπτον, καὶ θὰ εὐχκριστηθῇτε, ἂν σᾶς ἐνθυμίσω τὴν φήμην

1. Ὁ Τερτσέτης, ἀπὸ παραδρομῆς, καταχωρεῖ τοὺς στίχους τοῦ Ἀντωνίου Μαρτελάου ὅχι μὲ τὴν σειρὰ ποῦ εἶναι γραμμένοι ἀπὸ τὸν ἱερωμένο Ζακύνθινὸν καὶ λόγιον. Ἡ σωστὴ σειρά τῶν στίχων εἶναι ἡ ἑξῆς:

*"Οθεν εἰσθε τῶν Ἑλλήνων
παλαιὰ ἀνδρειωμένα
κόκκαλα ἐσκορπισμένα
λάβετε τώρα πνοήν.
Στὰς φωνὰς τῆς σάλπιγγός μου, κ.λ.π.*

ποῦ σώζεται εἰς τὴν νησὶ τῆς Κόρσικας, ὅτι οἱ Καλημέρηδες κρατιοῦνται ἀπὸ γένος Ἑλληνικόν, ἀπὸ τὰ Βάτικα τῆς Μάνης.

Ἐτυχὰ εἰς Παρισίους τὴν ἡμέραν τοῦ ἔτους, ἔταν, ὡς εἰς πηνήγυριν ἐπιστήμης, σμίγουν μαζί οἱ Ἀκαδημίαι τῆς Γαλλίας (τὸ Institut de France) καὶ διαβάζουν λόγους οἱ πεπαιδευμένοι, ἡκούσθη φωνὴ ὅτι ὁ Jouffroy, ἐπίσημο μέλος τῶν Ἀκαδημιῶν, μέλλει νὰ ἐκτελέσῃ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν, συρρατὴ κόσμου πολλή. Ὅταν ὁ σοφὸς διδάσκαλος διηγούμενος ἀνέφερε τὴν συνδρομὴν τῶν Ἐπτανησίων εἰς τὸν πόλεμον τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐπαινώντας αἰτιολογοῦσε, ὅτι οἱ Ἐπτανήσιοι εἶναι Ἕλληνες, τὰ μέλη ἐβοηθοῦσαν τὸ ἔλθαι, ὅτι ἐννοοῦσαν καὶ ἐτιμοῦσαν τὴν συγγένειάν τους μετὰ τὴν Ἑλλάδα, τάχα, κύριοι ἀκροαταί, τὸ ἴδιον νόημα ἢ ἐπιχείρημα δὲν ξαπλώνει τὴν ἀλήθειάν του καὶ εἰς ἄλλους λαούς; Στενὴ συγγένεια αἱματος ἢ πνεύματος, δὲν δένει τοὺς νέους Ἕλληνας μετὰ τοὺς λαούς τῆς Εὐρώπης; Δὲν εἶναι ἡ Εὐρώπη μαστὴ ἀπὸ Ἑλληνικὴν σοφίαν; Ὁ χριστιανισμὸς φωτίζει τὰ ἔθνη τῆς, ἀλλ' ἡ φιλοσοφία τῶν προγόνων προετοίμασε τὸ πνεῦμά τους νὰ τὴν δεχθοῦν. Ἅγιοι πατέρες, τέκνα Ἑλλάδος ἐμαρτύρησαν τὴν πίστιν εἰς τὰ χρώματά τῆς, συρόμενοι εἰς τὰς φυλὰς, εἰς τὰ δόντια τῶν θηρίων, ἀποκεφαλιζόμενοι ἀπὸ τὸν δῆμιον. Τὰ παραθαλάσσια τοῦ Μεσογείου δὲν κατοικήθησαν παλαιότερον ἀπὸ ἀποικίας Ἑλλήνων; Πνεῦμα ἀχαριστίας, ἄρνησις αἱματος ἦτον τὸ πνεῦμα τῆς πολιτικῆς ἐκείνης, τὸ ὅποιον ἐπολέμησε καὶ ἐβλάψε τὸν ἀνὴρα μας εἰς τὰ προίτιά του, καὶ ἐπρομαλετοῦσε τὴν καταστροφὴν μας καὶ ἔβαλε ἔπειτα φραγμούς εἰς πλατύτερα σύνορα κράτους Ἑλληνικοῦ. Μὴ γένοιτο, κανεὶς ἀπὸ ἡμᾶς νὰ εἶναι γνώμης, ὅτι ἐπειδὴ ἡ ἀρχαία Ἑλλάς ἔγραψε τὴν Ἱλιάδα, ἐστόλισε μετὰ πολυτίμες ζωγραφικὰς τὴν Ποικίλιν Στοά τῶν Ἀθηνῶν, ἀρίστευσε εἰς τὴν Σαλαμίνα ἢ ἔχυσε φῶς πολιτισμοῦ εἰς τὰ Ἑσπέρια ἔθνη, πρέπει σήμερον οἱ λαοὶ τῆς Εὐρώπης νὰ μᾶς κοιτάζουν εἰς τὰ μάτια, εἰ θέλομεν. Ἡ λάμψις τῶν προγόνων θεατρίζει τὴν ἀσχημίαν τῶν τέκνων, ἂν οἱ μεταγενέστεροι εἶναι ἀνόμιοι τῶν ἐπαινεμένων ἀρχαίων, ἢ κοιμώμενοι εἰς τὰς προπαιδικὰς δάφνας τὰς ἄφησαν νὰ μακραθοῦν καὶ νὰ τριφθοῦν, ἂν μίσος, φθόνος, δεισιδαιμονία, ἀνανδρία, ἐμφύλιοι πόλεμοι, ἐξόρισαν ἐλευθερίαν καὶ ἀρετὴν. Μὴ γένοιτο νὰ τιμοῦνται ὅσοι ἐξόρισαν ἐλευθερίαν καὶ ἀρετὴν. Μὴ γένοιτο νὰ τιμοῦνται ὅσοι ἀτιμοῦν τοὺς γεννήτορας. Ἀλλ' εἰς τὰ 1821, σὰν σήμερον, τὴν ἑορτὴν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ἡ Ἑλληνικὴ γενεὰ ἐτόλμησε κίνημα δίκαιον, ἱερὸν, πυκνὸν κινδύνον, ὅθεν μεγάλῳ ψυχῷ καὶ τοῦ ὅποιου ἡ δόξα θὰ σώζεται ἕως τὴν συντέλειαν τῶν αἰώνων.

Ποῖος, κύριοι, ἦτον ἀκροατὴς τῶν ἱστορικῶν διηγήσεων τοῦ Ζουφροά (Jouffroy); Ἐνὰς τὸν ὅποιον ἐπαινοῦν ὄχι ἐγὼ, ἀλλὰ τὰ ἔργα του. Πᾶς ἄνθρωπος εἶναι ἀξιούμνητος, ὅταν ἡ προσπάθειά του ἀποβλέπει εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς φυλῆς του. Ὁ μέγας Βεζύρης Ρασιδ-πασᾶς, τότε πρέσβης εἰς τὴν Αὐλὴν τῆς Γαλλίας, ἦτον ὁ ἀκροατὴς, μετὰ ἀτάραχην ὕψιν, τοῦ ἱστορικοῦ Ζουφροά. Πῶς τὸν ἐννοοῦσες προσεκτικὸν εἰς τὰ τραγικὰ συμβάντα τῆς πρώτης χρονίᾳς καὶ ὅταν ὁ ἱστοριογράφος, ἐλκεσιλογώντας, ἐδικαιολογοῦσε τὴν σφαγὴν τῆς Τριπολιτσᾶς μετὰ τὰς παλαιὰς καὶ νέας ἀδικίας τῶν κρατούντων, πύση σοφία πολιτικὴ ἐθησαύριζε ὁ ἐπίσημος ἄνδρας! Ὁ καιρὸς θὰ δείξει πόσον ἐστάθη εὐεργετικὴ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις εἰς τὴν Ὀθωμανικὴν φυλὴν. Θὰ ἔλθαι ὥρα καὶ ἡμέρα, τοῦ τὰ ἐγγόνια τοῦ Τοπάλ καὶ τοῦ Κιουτάγια θὰ ἔρχονται ὡς εἰς προσκυνητὰ εἰς τοὺς τάφους τοῦ Διάκου, τοῦ Καραϊσκάκη, τοῦ Νικηταρά, τοῦ Λυκούργου Λογοθέτου, τοῦ Τσαμαδοῦ, τοῦ Βρεσθένης, τοῦ Γερμανοῦ. ὄχι δὲν εἶναι πλέον τὰ ἄγια λείψανα μόνον εἰς τὸ Ἅγιον, εἰς τὰ Ἱερσόλυμα, εἰς τὴν Ρώμην, εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀλλὰ εἶναι καὶ εἰς τὰ κοιμητήρια τῶν Ἀθηνῶν, εἰς τὰ περίγυρα τοῦ Μεσολογγίου, τὰ ἀπαντοῦμε εἰς τοὺς δρόμους, μᾶς ὁμιλοῦν καὶ τοὺς ὁμιλοῦμεν.

Ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης ὡς ἱστορικὸς καταγράφεται μετὰ τοὺς πολλοὺς ὅσοι ἱστόρισαν πολέμους Ἀσίας καὶ Εὐρώπης, ἀλλ' ὡς Ἕλληνας ἔρχεται μοῦ φαίνεται τρίτος Ὀμήρου καὶ Προδότου. Ὁμοιάζουν οἱ τρεῖς, ὡς τρεῖς ἀκτίνες ἐνὸς κέντρου φωτεινοῦ, ἔχουν οἱ τρεῖς πατρίδα τὴν Ἑλλάδα, θέμα πόλεμον Εὐρώπης ἐναντίον Ἀσίας, ὁμιλοῦν τὴν Ἑλληνικὴν φωνήν, καθένας τὴν φωνὴν τοῦ αἰῶνος του, καίονται ἀπὸ τὸ πνεῦμα του, ἡ φωνὴ τους εἶναι φοιτωμένη ὡς νὰ ἐλέγαμε ἀπὸ τὴν φωνὴν προγενεστέρου καιροῦ, ὄχι εἰδωλὸν τῆς φαντασίας τους, ὁμοιάζει ἕνας τοῦ ἄλλου εἰς τὴν πλοκὴν καὶ εἰς τὴν ἄλυσον τῆς ἰδέας καὶ τὴν παράστασιν τῶν ἱστορημένων πραγμάτων. Εἰς τὸν πεζὸν λόγον τοῦ Προδότου σημαίνει ἡ λῶρα τοῦ Ὀμήρου, ἀκούς τὸ Μῆνιν ἀεὶδε Θεά, ὡς εἰς τὴν διήγησιν τοῦ Κολοκοτρώνη, ὅταν ἐπέτυχεν γνήσια νὰ τὴν ἀρπάξῃ ἀπὸ τὰ χεῖλη του, ἀκούς τὰ

Τρία πουλάκια κάθονται. Κατώτερος ὁ Κολοκοτρώνης ἀπὸ τοὺς δύο προγενεστέρους του εἰς τὴν τέχνην, ὅσον τὸ Τρία πουλάκια κατώτερο ἀπὸ τὸ Μῆνιν. Χεῖδε Θεά, ἀλλ' ἀνώτερος πάλι, ἐπειδὴ ὅσα ἔπραξε αὐτὸς καὶ οἱ συνόμοιοί του διηγεῖται, πρὶν νὰ γράφει μὲ τὸ κοντύλι, τὰ ἐχάραξε μὲ τὸ σπαθί του· καύχημα ποὺ δὲν ἔχουν οἱ ἄλλοι δύο. Ὁμοιάζει τῷ ἔντι ὡς ὁ Ἀγαμέμνωνας, ὁ Ὀδυσσεύς ἢ ὁ Διομήδης νὰ ἤθελε γράφουν τὸ στρατιωτικὸν τοὺς ἡμερολόγιον καὶ νὰ ἐσώζετο, ἂν κατὰ τύχην δὲν σώζεται καὶ αὐτὸ εἰς τὸ πολύντιμον χαρτοφυλάκιον τοῦ Σιμωνίδου.

Εἶχα προσιμιάσει, κύριοι, προλέγοντάς σας, ὅτι τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ στρατηγοῦ Κολοκοτρώνη, δίδουν ἀφορμὴν ἡδονῆς καὶ δὲν ψεύδονται πιστεύω, ἀλλὰ καὶ μεγάλην ὠφέλειαν δίδουν καὶ ὠφέλειαν τῆς ἑώρας, καὶ ἂν δὲν σᾶς κακοσυχαρίστησα ἕως τώρα παρακαλῶ, κρατεῖτε ἀκόμη διὰ ὀλίγον τὴν κλωστήν τῆς ὁμιλίας νὰ ἰδοῦμε ἂν καὶ εἰς τοῦτο ἀληθεύσω.

Τὸ παράπονον εἶναι εἰς τὰ χεῖλη μας, ὅτι δὲν πᾶμε καλὰ, ὅτι εἴμεθα δυστυχεῖς, ὅτι τάχα δυστυχὲς πᾶς ἓνας, ἐπειδὴ πρόσωπα, πολίτες ὀλίγοι ἴσως εἶναι, ἢμπορεῖ νὰ εἶναι εὐτυχισμένοι εἰς ἓνα νόπον, καὶ ἡ γῆ τῆς πατρίδος νὰ βραδιάζεται εἰς τὸ σκοτάδι τῆς ἀσημασίας ἢ τοῦ ἀπολυτισμοῦ, τὸ παράπονό μας ἐλσεινολυγεῖ τὴν κατὰστασιν τῆς νέας μας κοινωνίας. Ὁ ναύτης τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος καὶ ὁ ἔμπορος βλέπουν μὲ σταυρωμένα χέρια ἄλλοεθνῇ πλοῖα νὰ ναυλῶνονται, νὰ ταξιθεύουν, καὶ τὰ δικά μας δεμένα εἰς τὸ καλαμάρι τοὺς εἰς Κωνσταντινουπόλιν, Ὑδραν, Σπέτσες, Τριέσκι, Ὀδησσὸν καὶ Γαλάτζί. Ὁ ὁδοιπὸρος τῆς ἐλευθερωμένης Ἑλλάδος κινδυνεύει, ἐπιστρέφοντας εἰς τὰ σπίτια του νὰ μὴν ἔχει χέρι νὰ χαϊδεύσει τὰ τέκνα του, τὴν ποθητὴν του συμβίαν. Τοῦ τὸ πῆραν οἱ λησταὶ εἰς τὸν δρόμον. Ἡ ληστεία φωλεύει εἰς τὰ ἐντόσθια τῆς γῆς μας. Ἄν σᾶς λέω ψεύματα, ἐρωτήσατε δύο φιλαλήθεις ἄνδρας, τὸν κύριον Σπανιολάκη καὶ κύριον Θεοχόρη, ποὺ εἶδαν μύτες καὶ αὐτὰ κομμένα, καὶ ὡς ἐκ θαύματος ἐγλύτωσαν τὰ ἔδικά τους ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ Καβουρίνου, ὅταν ἐπῆγαν οἱ δύο νὰ ξεθάψουν τοὺς θησαυροὺς τῆς Ἀράπισσας. Παρπονεῖται ὁ νομικός, ὅτι δὲν νομοθετοῦνται νόμοι καλοὶ, ἢ ὅτι οἱ καλοὶ δὲν ἐκτελοῦνται. Παρπονεῖται ὁ κτηματίας, ὅτι τὰ κτήματά του δὲν ἔχουν ἀξίαν, τὰ κτήματα τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸ ἡλιοστάλακτο τοῦτο κλίμα, γέλιο γλυκὺ τῆς φύσεως, κλαίουν οἱ γονεῖς ὅτι τὰ τέκνα τοὺς δὲν κρατοῦν συρμὴν σταθερὰν τιμῆς, καὶ κοινολογίς ἐδύναμον νὰ ἀραδιάσω ὅλες τὰς τάξεις τῶν Ἑλλήνων καὶ πᾶσαν ἡλικίαν, κάθε μία νὰ μαρτυρήσει τοὺς πόνους τῆς. Στεκόμεθα μὲ μάτια κλαῖμένα, θεαταὶ περιλυποὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἀδυναμίας μας, καὶ ἐξωτερικῆς ἀνυποληψίας καὶ ἡ χαρὰ δὲν ζωογονεῖ πλέον τὰ στήθη μας. Πολλῶν ἐπῆξε τὸ αἷμα εἰς τὴν καρδίαν ὡς εἰς κίφνιδιον τρόμον, πέρρυσι λέγω, ὅταν Ναύαρχος φιλικῆς δυνάμεως ἐβγαίνοντας τὸ ἐσπέρας ἀπὸ τὸ Βασιλικὸν συμπόσιον, τὸ πρῶν ἀναφτε τὰς μίκας εἰς τὰ κανόνια του. Εἰς κανένα τῶν Ἑλλήνων ἂς μὴν εἶναι σκοτεινόν, ὅτι ἂν δυσαρεστήσωμε πικρὰ μὲ τὸ ἄδικόν μας, κράτος ἀπὸ τὰ μεγάλα, χανόμεθα ἂν θέλει νὰ μᾶς πολεμήσει, καὶ ἂν πάλι τὸ δίκαιον ἔχομεν ἡμεῖς (πλὴν ἀσυνόδευτοι, ἔρημοι ἀπὸ σύνεσιν πολιτικὴν), καὶ ἡ μεγάλη δύναμις θαλήσει νὰ μεταχειρισθεῖ βίαν, νὰ καταπατήσῃ τοὺς ὁμολογουμένους νόμους τοῦ πολιτισμοῦ, ἡ δικαιοσύνη θὰ φωνάξῃ, θὰ θρηνήσῃ εἰς τὰ δαινά μας, ἀλλὰ θὰ μᾶς φέρει τύσιν βυθήθειαν, ὅσην φέρει μάννα χελιδονιδῶν, ὅταν συντρίβει τὴν φωλεάν τῆς ἄσπλαχνο χέρι ἀναισθητῶν παιδιῶν, θρηνολογεῖ, πονεῖ, ὀργίζεται, ἀλλὰ δὲν σώζει τὰ τέκνα τῆς.

Ἐμπειροὶ ἀπὸ τὰ παθήματά μας γνωρίζομεν καὶ τὰ αἷτια τῶν κακῶν, ἡ λύπη διδάσκαλος, ἀδυνάτισε φόβος Θεοῦ, ἔλειψε ἔρως πατρίδος, μὲ τὴν φυγὴν τῶν δύο στοιχείων λείπει καὶ ἡ συνοδεία τους, ἡ καλὴ ὁμόνοια, τὸ φιλότιμον, ἀλήθεια καὶ μεγαλεῖο.

Ὅ,τι συμβαίνει εἰς τὸν φυσικὸν κόσμον, ἔσαν ὁ ἴσκιος τῆς πελήνης, αὐγὴ ἢ μεσημέρι, πλακώνει τὸν ἥλιον, πέφτουν πυκνὲς σταλαγματιᾶς δροσιάς, νυχτώνει ὁμοίως εἰς κοινωνίαν ἀμαρτωλήν, ὁμοιάζει ὅτι ὁ ζωοδότης τοῦ πνεύματος κατεβάξῃ σκαπὴν εἰς τὸ πρόσωπόν του, χάνομεν τὴν εἰδησιν δικαιοσύνης καὶ ἀρετῆς, μελανιάζει ὁ κόσμος τῶν ψυχῶν.

Ἄν τὰ παράπονά μας ἔχουν ἀλήθειαν, θεραπείαν θὰ εὐροῦμεν εἰς τὸ βιβλίον τοῦ γέρου στρατηγοῦ, ἐπειδὴ οἱ γέροντες θὰ ἐνθουσιάζωνται, καὶ ἡ νέα γενεὰ θὰ ἰδεῖ ὡς εἰς καθρέφτην τὰ ἱερὰ ἔργα τοῦ ἀγῶνος, καὶ ἀγκυλὰ δὲν λείπουν καὶ μαυράδια ἀπὸ τὸν καθρέφτην, πλησίον ἔμωσ εἰς τοὺς μαύρους ἰσκιους φεγγαβυλαῖ καὶ κάλλος ἀδιήγητον θεοσεβείας καὶ πατριωτισμοῦ, καὶ ποῖος δύναται νὰ ἀρνηθεῖ νὰ μὴ στέρξῃ τὴν δύναμιν τῶν ἰσχυρημένων πραγμάτων εἰς τὰς ἐρένας καὶ εἰς τὴν καρδίαν ναύμονος ἀναγνώστου; Δὲν γράφει ὁ Ἀθηναῖος Ξενοφῶν, ὅτι ἀφ' οὗ εἰς νέει τῆς Ἑλλάδος ἀρχισαν νὰ διαβάζων τὰ ποιήματα τοῦ Ὀμήρου, ἐμεγαλύνετο τὸ φρόνημά τους, τὸ ὕψος τοῦ φρονή-

μαρτος μετέδωσαν εἰς τὰ ἔργα καὶ μετ' ὀλίγον οἱ νέοι ἐκεῖνοι ἐδοξάζοντο ὡς πρῶτοι ἀστέρες τῆς φυλῆς ; Καὶ ὁ Σαλλούστιος, ἐπαινεμένος ἱστορικός Ρωμαῖος, σημειώνει, ὅτι ἤκουσε ἀπὸ τούτων περιφημωτέρους συμπατριώτας του νὰ λέγουν ὅτι εἰς τὴν νεότητά τους θαυμάζοντας τὰ πρόσωπα τῶν προγόνων εἰς ζωγραφίδας ἢ ἀγάλματα, ἐκάλυντο ἀπὸ ἐπιθυμίαν νὰ τοὺς ὁμοιάσουν εἰς τὰ ἔργα, ὅχι, λέγει ὁ ἱστορικός, ὅτι τὰ χρώματα ἢ τὸ μάρμαρον νὰ ἐχάριζαν τὴν μεγαλοφυχίαν, ἀλλ' ἡ ἀνάμνησις τῶν κατορθωμάτων, καὶ δὲν καταλάγιαζε ἡ φλόγα τους, ἀν δὲν ἰσοδυναμοῦσαν μὲ ἀνδραγαθήματα τὸν ἥρωϊσμόν τῶν προγόνων. — Ἄν τόσο καίει τὸ μάρμαρον, τί θὰ κάμει ὁ λόγος ; — Καὶ οἱ νέες τῆς Σπάρτης, ὅταν ἐμελλον νὰ γεννήσουν, ὑποχρεώνοντο νὰ βλέπουν συχνὰ εἰς τοὺς ναοὺς, ἢ εἰς τὰς πλατεῖας τῆς πόλεως ἀγάλματα Θεοῦ ἢ Θεᾶς, ὥστε νὰ μεταδώσουν εἰς τὰς νέας ψυχὰς Θεῖον κάλλος σώματος καὶ ἀρετῆς, καὶ ἡ πρόνοια τοῦ νόμου δὲν ἐλαθεύθη. — Ἐγώ, λέγει ὁ Ξενοφῶν, ἀφοῦ κατενόησα τὰ ἐπιτηδεύματα τῶν Σπαρτιατῶν οὐκ εἶμι ἐθαύμαζον, δὲν δυσκολευόμουν δηλαδὴ πλέον νὰ ἐννοήσω, πῶς μικρὰ πόλις ἡ Σπάρτη ἐφάνη δυνατοτάτη καὶ ὀνομαστοτάτη εἰς τὴν Ἑλλάδα. « Αὐκοῦργον τὸν θέντα αὐτοῖς τοὺς νόμους, οἷς πειθόμενοι ἠὲ δαιμόνησαν, τοῦτον καὶ Οὐκυμάζω, καὶ εἰς τὰ ἔσχατα μάλα σφόν-ῆγοῦμαι ».

Δὲν εἶναι δίκαιον, κύριοι ἀκροαταί, δὲν τὸ θέλω, νὰ πεισθῆτε μόνον εἰς τὰ λόγια μου, ὡς πρὸς τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἀξίαν τοῦ βιβλίου τοῦ ἱστοριογράφου Στρατηγῶ, ὅθεν θὰ ἀνθολογήσω ὀλίγα τινὰ ἀπὸ τὸ διήγημά του, καὶ ἂν βεβαιωθῆτε, ὅτι πνέουν ἀπὸ ἔνθεον ἔρωτα πίστεως καὶ πατρίδος, καὶ κερδίσω τὴν ψῆφόν σας, θὰ φανεῖ πλὴν φῶς φανερά ὅτι τὸ νέον βιβλίον, εἶναι βιβλίον ἑθνικὸν πολῦτιμον, θαυασρὸς ἄκρυγος, διακρί, ὁμογενεῖς ἀκροαταί, εἰς τὸ 1821 ἐθεμελιώθη διὰ παντὸς τὸ δίκαιον τὸ Ἑλληνικὸν καὶ ἡ ἀλήθεια τῆς πατρίδος — ὡς εἰς συνέλευσιν ἔσμιξαν ὅλες οἱ γνῶμες τῆς φυλῆς, καὶ εἶπαν, ὅτι εὐτυχία εἶναι ἡ ἐλευθερία, καὶ ἐλευθερία ἡ μεγαλοφυχία, καὶ οἱ πλέον φιλοκίνδυνοι τῶν Ἑλλήνων ἐχύθησαν εἰς τοὺς πολέμους, δὲν ἐφάνη ἀντιπολίτευσις, δὲν ἐλάλησε μειοψηφία, μία διαφωνία ἦτον, καὶ ἐδιαφωνοῦσαν ἐπίσημοι ἄνδρες τοῦ γένους ὡς πρὸς τὸ ἀρμόδιον ἢ τὸ μὴ ἀρμόδιον τῆς ὥρας τοῦ στρατιωτικοῦ κινήματος, πολλοὶ καὶ ἐφρονεῦσαν ὅτι τὸ ἔθνος θὰ ἀποκοῦσε τὴν ἐλευθερίαν του βραδυτέρα, πλὴν ἀσφαλέστερα μὲ τὰ γράμματα καὶ μὲ τὴν ἐπιστήμην· ἀλλὰ μὲ μιᾶς ἀστραψε τὸ κουρέκι, ἐβρόντησε τὸ μολύβι, συγχωνεύθησαν οἱ γνῶμες, ἐσβησε ἡ διαφωνία, καὶ ἐκεῖνοι οἱ ἴδιοι ποὺ ἐπροσιμοῦσαν τὸ ἀσφαλὲς βραδύτερον, δὲν ἐδειλίασαν εἰς τοὺς κινδύνους καὶ ὑπέφεραν μὲ τὸ κορμί, καὶ μὲ τὴν στέρησιν τῶν ἀγαθῶν τὰ γνωστὰ δεινὰ τῶν συμβάντων ¹.

Ἀπὸ τὸ ἀνθολόγι μου, μὴ παραξενευθεῖ κανένας τῶν ἀκροατῶν μου ἂν ἀκούσει ἢ φανεῖ ὅτι ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης ὁμιλεῖ ὡς ἐκεῖνος μόνος του εἰς τὸ πρόσωπό του, εἰς τὸ ὄνομά του, πάρειτε τὸ πνεῦμα τῆς ἡμέρας, οἱ καιροὶ τὸ εἶχαν φέρει, ποὺ ὁ ἕνας ἐσυλλογιζέτο ὡς οἱ πολλοί, ἡ ἱστορία τοῦ ἑνὸς ἦτον ἱστορία τοῦ ἔθνους, καὶ τοῦ ἔθνους ἡ ἱστορία βιογραφία τοῦ καθενός. Ἀρμονία στοχασμοῦ, πόθου, ἐλπίδων, ἐκυβέρνησε τὴν Ἑλλάδα, ὡς ρόδι κατὰ μέστω εἰς τὸ κλαδί του εἶχε ἀνοίξει τότε ἡ Ἑλληνικὴ καρδιά.

Εἰς τὴν σελίδα 15 ² τοῦ βιβλίου θὰ διαβάσετε τὰ μεστὰ ἀπὸ χάριν πίστεως καὶ πατρίδος ἀνδρὸς Ἑλληνος λόγια ³ :

« Ἐπῆγα εἰς τὴν Ζάκυνθον εἰς τὰ 1805 τὸν Αὐγούστο, ὁμιλῶ μὲ τὸν Ἀρχηγὸν τῶν Ρωσικῶν στρατευμάτων καὶ μὲ λέγει ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ τὸν διέταξε νὰ παραδεχθεῖ εἰς τὴν δούλευσιν ὅσους θέλουν νὰ ἐμβοῦν καὶ νὰ ὑπάγουν νὰ κτυπήσουν τὸν Ναπολέοντα. Τοῦ ἀπεκρίνομαι, ὅσον διὰ τὸ μέρος μου δὲν ἐμβαίνω εἰς τὴν δούλευσιν. Τί ἔχω νὰ κάμω μὲ τὸν Ναπολέοντα ; Ἄν θέλετε ὅμως στρατιώτας διὰ νὰ ἐλευθερώσωμεν τὴν πατρίδα μας σὲ ὑπόσχομαι καὶ 5 καὶ 10 χιλιάδας στρατιώτας· μία φορὰ ἐβαπτίσθημεν μὲ τὸ λάδι, βαπτίζομεθα καὶ μίαν μὲ τὸ αἷμα διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος μας ».

Καὶ ὅταν τὴν 1 Ἀπριλίου τοῦ 1821 ἐτσακίσθη τὸ στράτευμα τὸ Ἑλληνικὸ ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ἀνέγνωσε τὸ θαυσερβὲς ἀνδρὸς χριστιανοῦ :

1. Ὁ Κυβερνήτης καὶ ὁ Πατριάρχης.

2. [Ἡ ἀριθμηση τῶν σελ. ἀναφέρεται στὴν ἐκδ. Τετρετή 1846].

3. Εἰς τὰ ἀκόλουθα τεμάχια παρήλλαξα φράσεις τινὰς χάριν τῶν ἀκροατῶν, μὴ σινηθισμένον εἰπέτι εἰς τὸ ὄρος τοῦ Κολοκοτρώνη.

«Ὁ Ἀναγκωστράς, Μπεϊζαντὲς, Μπούρας, πᾶνε στὸ Λεοντάρι. Ἐμείνα μόνος μου μὲ τὸ ἄλογό μου εἰς τὸ Χρυσοβίτσι· γυρίζει ὁ Φλέσσας καὶ λέγει ἐνὸς παιδιοῦ : Μαῖνε μαζί του, μὴν τὸν φᾶνε τίποτες λύκοι. Ἐκατῆξα ἕως ὅτου ἐσκαπέτησαν μὲ τὰ μπαϊράκια τους, ἀπὲ ἐκατέβηκα κά- του· ἦτον μία ἐκκλησιὰ εἰς τὸν δρόμον (ἡ Παναγιὰ στὸ Χρυσοβίτσι), καὶ τὸ καθησιό μου ἦτον ὅπου ἐκλαιγα τὴν Ἑλλάδα : Παναγιὰ μου βοήθησε καὶ τούτην τὴν φορὰ τοὺς Ἕλληνας διὰ νὰ ἐμ- ψυχωθοῦν ! καὶ πῆρα ἕνα δρόμο κατὰ τὴν Πιάνα».

Ἀκούσετε τώρα πῶς τελειώνει ἡ διήγησίς του τῆς νίκης τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸ Βαλτέτσι, ὅπου ἐπολέμησαν τόσο ἀνδρειωμένα οἱ Καπιτανάιοι τοῦ Μορέως, καὶ τῆς Μάνης, σελ. 70.

«23 ὥρες ἐβάσταξε ὁ πόλεμος. Ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἦτον Παρασκευὴ καὶ ἔβαλα λόγον, ὅτι πρέπει νὰ νηστεύσωμεν ὅλοι διὰ δοξολογίαν ἐκείνης τῆς ἡμέρας, καὶ νὰ δοξάζεται αἰῶνας αἰώνων ἕως οὗ στέκει τὸ ἔθνος, διαπὶ ἦτον ἡ ἐλευθερία τῆς Πατρίδος».

Μάθετε τὰ εἰσόδια του εἰς τὴ Τριπολιτσά (σελ. 82, 83) : «Τὸ ἄλογό μου ἀπὸ τὰ τεῖχη ἕως τὰ σκράγια δὲν ἐπάτησε γῆ... Τὸ ἀσκέρι, ὅπου ἦτον μέσα τὸ Ἑλληνικὸ ἔκοβε καὶ ἐσκότωνε ἀπὸ Παρασκευὴ ἕως Κυριακῇ, γυναῖκες, παιδιὰ καὶ ἄνδρες 32.000, μία ὥρα ὀλόγυρα τῆς Τριπολιτσᾶς. Ἐνας Ὑδραῖος ἔσφαξε 90. Ἕλληνες ἐσκοτώθηκαν 100. Ἐτσι πῆρε τέλος. Τελάλῃ νὰ παύσει ὁ σφαγμός».

«Ὅταν ἐμβῆκα εἰς τὴ Τριπολιτσά μὲ ἔδειξαν εἰς τὸ παζάρι τὸν Πλάτανο, ὅπου ἐκρέμαζαν τοὺς Ἕλληνας, ἀναστρέναζα καὶ εἶπα : Ἀῖτε, πόσοι ἀπὸ τὸ σόγι μου καὶ ἀπὸ τὸ ἔθνος μου ἐκρεμά- σθηκαν ἐκεῖ, καὶ διέπαζα καὶ τὸν ἔκοψαν· ἐπαρηγορήθηκα καὶ διὰ τὸν σκοτωμὸν τῶν Τούρκων. Ὡς ἄνθρωπος ἐλεεινολογοῦσα τὴν σφαγὴν».

Εἰς τὸ φύλλον τοῦ βιβλίου 170 - 171 θὰ διαβάσετε πῶς διηγεῖται ὁ φιλόπατρις ἱστορικὸς τὴν εἰδησιν τοῦ Μεσολογγιοῦ : «Τὴν ἡμέραν τῶν Βαίων ἔκαμαν γιουρούσι στὸ Μισολάγγι οἱ ἥρωες τοῦ Μεσολογγιοῦ, σὲ τόσες χιλιάδες ἀσκέρι, σὲ τόσα κανόνια, χαντάκια, καβαλαριά· ἐγλύτωσαν 2000 καὶ τὸ γυναικόπαιδο ἔγινε θύμα· μᾶς ἦλθε εἰδησις, μεγάλη Τετράδῃ, εἰς τὸ λειδινό¹, ποὺ εἶχε παύσει ἡ συνέλευσις, καὶ εἰμεθα εἰς κάτι ἱσκιους, μᾶς ἦλθε εἰδησις, ὅτι τὸ Μεσολόγγι ἐχάθη· ἔτσι ἐβάλαμεν τὰ μαῦρα ὅλοι, μισὴ ὥρα ἐστάθη σιωπὴ ποὺ δὲν ἔκρινε κανέννας, ἀλλ' ἐμέτραιε κα- θέννας μὲ τὸν νοῦν του τὸν ἀφανισμόν μας. Βλέποντας ἐγὼ τὴν σιωπὴν ἐσηκώθηκα εἰς τὸ πόδι καὶ τοὺς ὠμίλησα λόγια γιὰ νὰ ἐμψυχωθοῦν· τοὺς εἶπα, ὅτι τὸ Μεσολόγγι ἐχάθη ἐνδόξως, καὶ θὰ μένει αἰῶνας αἰώνων ἡ ἀνδρεία· ἐάν βάλωμεν τὰ μαῦρα καὶ ὀκνεύσωμεν, θὰ πάρωμεν, τὸ ἀνά- θεμα καὶ θὰ πάρωμεν τὸ ἁμάρτημα τῶν ἀδυνάτων ὅλων. Μὲ ἀπεκρίθησαν : Τί νὰ κάμωμεν τώρα Κολοκοτρώνη ; Τί νὰ κάμωμεν τοὺς λέγω ; Τὴν αὐγὴν νὰ κάμωμεν συνέλευσιν, νὰ ἀποφασίσω- μεν Κυβέρνησιν πέντε, ἕξι, ὀκτὼ ἄτομα διὰ νὰ μᾶς κυβερνήσουν, καὶ νὰ διαλέξωμεν καὶ ἄτομα νὰ ἀποφασίσουν νὰ ἀνταποκρίνυνται μὲ τὰ ἐξωτερικά, ποὺ τότε ἦτο περασμένος καὶ ὁ μινίστρος Κάνιγγ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἡ ἐπιτροπὴ τῆς συνελεύσεως διὰ τὰ ἐξωτερικά νὰ δίδει λό- γον εἰς τὴν Κυβέρνησιν καὶ εἰς τὸν λαόν, καὶ ἡμεῖς οἱ ἄλλοι νὰ σκαρπίσωμεν εἰς τὰς ἐπαρχίας καὶ νὰ πιάσωμεν γενικῶς τὰ ἄρματα, ὡς τὰ πρωτοπιάσαμεν εἰς τὴν Ἐπανάστασιν. Καὶ ἔτσι τὴν αὐγὴν τὴν Μεγάλῃν Πέμπτην ἐσυνεδριάσαμεν καὶ ἀποφασίσσαμεν ἑνδεκα μέλη, Ἐπιτροπὴν Κυβερ- νήσεως, καὶ πρόεδρον τὸν Ζαΐμην, Π. Μαυρομιχάλην, Ἀναγνώστην Δεληγιάννην, Γεώργιον Σισί- νην, Ἀν. Χ. Ἀναργύρου, Δ. Τσαμαδόν, Σ. Τρικούπην, Α. Μοναρχίδην, καὶ Π. Δημητρακόπουλον, Ἀνδρέαν Ἰσκαν καὶ Ἰωάννην Βλάχον· ἡ διάρκεια τῆς ἐπιτροπῆς ἕως εἰς τὴν 17 βρίου 1826 καὶ τότε, ἂν γλυτώσωμεν, συναζόμεθα καὶ τελειώσωμεν τὴν συνέλευσιν».

Ἀξίον μνημείου τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τοῦ ἀγῶνός εἶναι καὶ εἰς τὸ φύλλο 207, ἡ ἀπάντησις τοῦ λαοῦ τῆς Μεσσηνίας εἰς τὸν Ἱμπραῖμην, ὁ ὁποῖος ἔστειλε στράτευμα νὰ βάλουν φωτιά καὶ τζε- κούρι εἰς τὰ δένδρα, ἂν ὁ λαὸς δὲν προσκυνήσει. «Ἡ ζωὴ σου, ἔλεγε εἰς τὸν Κεχαγιά του, θὰ μοῦ πληρώσει τὴν ζωὴν ὁποιοῦδήποτε στρατιώτου μου φονευθεῖ, διότι δὲν σὲ στέλνω νὰ πολεμήσεις, ἀλλὰ νὰ καύσεις». Ἴδού ἡ ἀπάντησις τῶν Μεσσηνίων εἰς τὴν προσταγὴ τοῦ Ἱμπραῖμην νὰ προσκυ- νήσουν :

«Ὅτι αὐτὸ ὅπου μᾶς φοβερίζεις, νὰ μᾶς κόψεις καὶ κάψεις τὰ καρποφόρα δένδρα μας δὲν εἶναι τῆς πολεμικῆς ἔργον, διαπὶ τὰ ἄφυχα δένδρα δὲν ἐναντιώνονται εἰς κανέναν· μόνον οἱ ἄνθρω-

1. Τὸ λειδινό στὴ Ζάκυνθο λέγεται τὸ λειδινό.

ποι ὅπου ἐναντιώνονται ἔχουνε στρατεύματα καὶ σιλαβώνεις· καὶ ἔτσι εἶναι τὸ δίκαιον τοῦ πολέμου· μὲ τοὺς ἀνθρώπους καὶ ὄχι μὲ τὰ ἄφυχα δένδρα, ὄχι τὰ κλαριὰ νὰ μᾶς κόψεις, ὄχι τὰ δένδρα, ὄχι τὰ σπίτια ποὺ μᾶς ἐκαψας, μόνο πέτρα ἐπάνω στὴν πέτρα νὰ μὴν μείνει, ἡμεῖς δὲν προσκυνοῦμε· τί τὰ δένδρα μας ἀν τὰ κόψεις καὶ τὰ κόψεις, τὴν γῆν δὲν θέλει τὴν σηκώσεις, καὶ ἡ ἴδια ἡ γῆς ποὺ τὰ ἔθρεψε, αὐτὴ ἡ ἴδια γῆς μένει δική μας καὶ τὰ ματακάνει. Μόνον ἓνας Ἕλληνας νὰ μείνει, πάντα θὰ πολεμοῦμε καὶ νὰ μὴν ἐλπίζεις πὺς τὴν γῆν μας θὰ τὴν κάμεις δική σου· βγάλτε ἀπὸ τὸ νοῦ σου». Λαβαίνοντας τὴν ἀπόφασιν ὁ Κεχαγιᾶς, εὐθὺς ἔβαλε τὸ ἔργον του, φωτιά καὶ τσακούρι. Καὶ ἡμεῖς τὸ κεντήσαμε τὸ στρατεύμα του εἰς πόλεμον, καὶ αὐτοὶ δὲν ἐκινιόνταν εἰς πόλεμον, μόνον τὸ ἔργον τους».

Ἀξιοσημεῖωτη εἶναι εἰς τὸ φύλλον 190 ἡ ἀπάντησις τοῦ στρατηγοῦ εἰς τὸν Ἀντιναύαρχον Ἀγγλόν Ἀμιλτον, ἄνδρα φιλέλληνα : «Μία φορὰν ὅταν ἐπήραμεν τὸ Ναύπλιον ἦλθεν ὁ Ἀμιλτον νὰ μεῖδε· μοῦ εἶπε ὅτι πρέπει οἱ Ἕλληνες νὰ ζητήσουν συμβιβασμὸν καὶ ἡ Ἀγγλία νὰ μεσιτεύσει· ἐγὼ τοῦ ἀποκρίθηνκα, ὅτι αὐτὸ δὲν γίνεται ποτὲ ἐλευθερία ἢ θάνατος· ἐμεῖς, καπατὰν Ἀμιλτον, ποτὲ συμβιβασμὸν δὲν ἐκάμαμεν μὲ τοὺς Τούρκους· ἄλλους ἐκρψε, ἄλλους ἐσκλάβωσε μὲ τὸ σπαθί, καὶ ἄλλοι, καθὼς ἐμεῖς, ἐζούσαμεν ἐλεύθεροι ἀπὸ γενεὰ εἰς γενεὰ. Ὁ βασιλέας μας ἐσκοτώθη, καμμία συνθήκη δὲν ἐκάμε· ἡ φρουρά του εἶχε παντοσινὸν πόλεμον μὲ τοὺς Τούρκους, καὶ δύο φρούρια ἦτον πάντοτε ἀνυπότακτα. Μὲ εἶπε : Ποιὰ εἶναι ἡ βασιλικὴ φρουρά του, ποῖα εἶναι τὰ φρούρια; Ἡ φρουρά τοῦ Βασιλέως μας εἶναι οἱ λεγόμενοι Κλέφται, τὰ φρούρια ἡ Μάνη καὶ τὸ Σούλι καὶ τὰ βουνά. Ἔτσι δὲν μὲ ὁμίλησε πλέον».

Ἀς ταιριάζωμεν τέλος εἰς τὸ ἀνθολόγι μας (φύλλον 188 καὶ 189) τὸ διηγηματικὸν τῆς ἐκλογῆς τοῦ μακκρίτου Νικολάου Ρενιέρη ὡς προέδρου τοῦ Βουλευτικοῦ, ὅταν ἐμεῖλε νὰ διαλυθεῖ ἡ συνέλευσις τῆς Τροιζῆνος : «Ἐσυνάχθημεν τὴν ἄλλην ἡμέραν ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Καποδίστρια ν' ἀποφασίσωμεν πρόεδρον τοῦ Βουλευτικοῦ, νὰ ψηφοφορηθοῦν τὰ ἄτομα διὰ τὴν προεδρίαν. Ἐπετάονταν στὴν συνέλευσιν τὸ ὄνομα τοῦ Ζαΐμη, τὴν ἄλλην ἡμέρα τὸ ὄνομα τοῦ Μπαρλᾶ, ἄλλος τὸν Κουντουριώτη, ἄλλος τὸ Πρασσᾶ ἀπὸ τὴν Ἀνδρούσα, καὶ ἔγινε χασμωδία. Τὴν ἄλλην ἡμέρα πάλιν τὸ ἴδιον, εἴκουσι νὰ ψηφοφορήσουν, τὴν ἄλλην 16. Εἶδα τὴν χασμωδίαν καὶ τὸ πκράξενο τοῦ κόσμου. Ἐσηκώθηκα ὁλόρθος : Σεβαστὴ Συνέλευσις, ἡμεῖς καθήμεσθε καὶ φιλονικοῦμεν διὰ Πρόεδρον τοῦ Βουλευτικοῦ, καὶ ἡ πατρίς μας κινδυνεύει νὰ χαθεῖ, καὶ ἔχομεν συνέλευσιν ἐπὶ μῆνες, καὶ πρόεδρος εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα εἶναι ὁ Κιουταχῆς, καὶ πρόεδρος τῆς Πελοποννήσου ὁ Ἰμπραήμης, καὶ ἡμεῖς καθήμεθα καὶ φιλονικοῦμεν, καὶ τώρα ἦλθεν ὁ Μάης, καὶ ἡ Ἀθήνα κινδυνεύει, καὶ ἡ Πελοπόννησος κινδυνεύει· ἐχάθηκεν ἓνας ἀπὸ τόσους Ἕλληνας πληρεξούσιους νὰ κάμωμεν Πρόεδρον; Ὅμως καθήμεθα καὶ φιλονικοῦμεν! Ἐκοίταξα τριγύρω μου καὶ εἶδα ἓνα γεροντάκι, καὶ ἐκάθετο μὲ τοὺς Κρητικούς, ἀλλ' οὔτε τὸ ὄνομά του ἐγνώριζα, οὔτε τὸν εἶδα καὶ πηδάω μέσα ἀπὸ τὴν συνέλευσιν καὶ τὸν ἀρπάχνω, καὶ τὸν πηγαίνω εἰς τὸ κάθισμα τοῦ Προέδρου Σισίνη, καὶ τὸν κάθισα στὸ σκαμνί. Εἶπα : Τοῦτος δὲν εἶναι ἄξιος; Καὶ ὅλη ἡ συνέλευσις ἔβαλε τὴν φωνήν : Ἀξιός, ἄξιός, ἐχειροκρότησε καὶ ἐτελειωσε. Τὸν πατέρα μου συγχωροῦσαν. Ὁ Ρενιέρης σὺν νὰ ἐφοβήθηκε· Ἐτῆς διαλύθηκε ἡ συνέλευσις».

Ἀκροασθῆτε, κύριοι ἀκροαταί, καὶ σωτήριο παράδειγμα ὁμονοίας πάνω εἰς τὴν ἀψύτητα τῆς διχονοίας (φύλλα 121 καὶ 122) : «Τὸν ἴδιον καιρὸν οἱ μαινόμενοι Τούρκοι ἕως 3.000 εἰς τὴν Κόρινθον ἔμαθαν τὴν πτώσιν τ' Ἀναπλιοῦ καὶ ἐκίνησαν νὰ ὑπάγουν εἰς τὴν Πάτρα καὶ ἔσθηκαν εἰς τὸ Κάστρο τῆς Κορίνθου 400. Οἱ Καλαβρυτινοὶ ἐτρώγοντο μετὰξὺ των. Ὁ Ζαΐμης, Σωτὴρ Χαραλάμπης καὶ Πετιμεζαῖοι, αὐτοὶ ἐτοιμάζοντο νὰ κτυπηθοῦν, ἔμαθαν τοὺς Τούρκους, ἀφήνουν τὰς διχόνοιὰς των καὶ κτυποῦν τοὺς Τούρκους, τοὺς χαλοῦν, καὶ τοὺς ἐπολιόρκησαν εἰς τὴν Ἀκράτα».

Δὲν δύναμαι τέλος νὰ μὴ προσθέσω καὶ τὰ ἀκόλουθα τοῦ φύλλου 222 καὶ 223 :

«Μίαν ἡμέραν πῆγα ἐγὼ καὶ ὁ Ρίζος... εἰς τὸν Ριμποπιέρην. Ἐκεῖ ἦλθε ἡ ὁμιλία, καὶ ὁ πρέσβης μᾶς λέει, ὅτι τοῦ Σουλτάνου πόσον θὰ τοῦ παραξενοφαίνεται νὰ βλέπει τὴν σημαίαν τὴν Ἑλληνικὴν νὰ περνᾷ ἀπὸ ἐμπρὸς ἀπὸ τὰ μάτια του, καὶ ἀπὸ τέτοια. Ἀρχισε καὶ ὁ Ρίζος νὰ τοῦ λέγει, πλὴν φοβισμένον ἀλλὰ πολὺς. Ἐγὼ τοῦ λέγω : Κύρ Ρίζο, ἄφησέ με νὰ εἰπῶ καὶ ἐγὼ ἐξοχώτατα, λέγετε πὺς θὰ ὑποφέρει ὁ Σουλτάνος νὰ βλέπει τὴν σημαίαν μας νὰ περνᾷ ἀπὸ ἐμπροσθὰ του καὶ ὅτι τοῦ κακοφαίνεται· καὶ δὲν μᾶς κακοφαίνεται καὶ ἐμᾶς, ὅπου τοὺς ὑποφέραμεν τόσον καιρὸν εἰς τὴν γῆν τῶν προγόνων μας, καὶ κάθεται ἀκόμη εἰς τὰ πατρικά μας σπίτια καὶ

τοὺς ὑποφέρομεν ἀκόμη, καὶ ἐκεينوῦ θὰ τοῦ κακοφανεῖ διατὶ θὰ περιάει ἡ σημαία μας ; Αὐτὰ ἔλα νὰ τὰ εἰπεῖς τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου, σὲ ὁρίζω εἰς τὴν τιμὴν σου, νὰ τοῦ τὰ εἰπεῖς. Τὴν ἄλλην ἡμέραν ὁ κυβερνήτης μοῦ λέει : Θεοδωράκης, τί εἶναι αὐτὰ πού εἶπες ; — "Αν δὲν εἶναι καλὰ, νὰ μὲ συμπαθήσετε, τέτοιες λογιῆς εἶμαι μαθημένος. — "Οχι ! καλὰ ἀποκρίθηκες».

Ὡς πρὸς τὸ κεφάλαιον τῆς ὁμονοίας ἐλπίζω ὅτι ἡ σημερινὴ ἡμέρα θὰ σᾶς εἶναι καλοθύμητη, ἂν εὐχαριστεῖσθε νὰ ἱσχυρῇσιν τὴν συμβολικὴν χεῖρα τοῦ γέρου Κολοκοτρώνη, ὡς τὴν ἤκουσα ἀπὸ τὸ στόμα σου καὶ θὰ ἀγαπήσωμεν τὸν ἄνδρα, ποῦ ξένος γραμματικὸν καὶ μελέτης ἱστορίας ἐδυνήθη, μὲ τὴν χάριν τοῦ ἔρωτος τῆς πατρίδος, νὰ γράφει εἰς τοὺς δύο βραχίονας τοῦ σώματος καὶ εἰς τὰ πέντε δάκτυλα τῆς χειρὸς τὰ αἶμα πού ἐδόξασαν νικητὴν τῆς αὐτοκρατορίας τῶν Ρωμαίων τὸν Μωάμεθ Β' καὶ τοὺς προγόνους του, καὶ πάλε, πῶς ἀπὸ τὸν βυθὸν τῆς δουλείας ὑψώθη φανερό καὶ φιλελεύθερον τὸ πνεῦμα τῶν νέων Ἑλλήνων.

Εἴχῃ ἀκούσει τινὰ ἀσύγχλωστα διὰ τὴν χεῖρα ἀπὸ τοὺς φίλους τοῦ μακκρίνου, ἔθεν μίαν αὐγὴν, ὅταν ἐγράφαμεν τὰ ἀπομνημονεύματα, τὸν ἐρώτησα καὶ τὸν παρεκάλεσα νὰ μοῦ εἰπεῖ νὰ καταλάβω τὸ μυστήριον τῆς μηχανῆς σου. Μοῦ ἀπεκρίθη χαμογελῶντας : Αὐτὰ τὰ ἔλεγα πάνου εἰς τὸ κίνημα τῆς ἐπαναστάσεως, ἀλλ' ἦν τὸ ἐπιθυμεῖς, καὶ ὅ,τι ἐνθυμοῦμαι σοῦ λέγω. Καὶ ἀνοίγοντας, τὰ δύο τοῦ μπράκια ἄρχισε : Ὁ Σουλτάνος ἦλθε εἰς τὸ ζερβὶ χέρι καὶ ἔκαμε ζάπι τὴν Ἀνατολὴν ἑλλην. Ἐκήρυξε τὴν ἀπώλειαν τῆς ὑπανδρεῖας, φαγητοῦ, ἀρπαγῆς, φόβου. "Οποῖος σκοτωθεῖ, πεθαίνει. Μουσουλμάνος, σώζεται, ὅσα κάμει, ὅ,τι κάμει, ὅ,τι κάμει καλὰ γενναίως, εὐλογημένα, πάει εἰς τὸν Παράδεισον, πιστεύει τὸν Προφήτην. Τὸ χοντρὸ δάκτυλο τῆς ἄλλης χειρὸς, ὁ βασιλέας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῶν Ρωμαίων, ἐρωτοῦσε τὰ δύο δάκτυλα πλησίον του, τὸν κλῆρον καὶ τοὺς πολιτικούς, τί εἶναι τοῦτο ; — Ὁ λαὸς ἦταν τότε τὸ λιανὸ δάκτυλο, καὶ τὸ ψηλότερον, τὸ γειτονικὸ του, οἱ ἔμποροι καὶ οἱ σπουδασμένοι. Τὸ χοντρὸ δάκτυλο λοιπὸν ἐρωτοῦσε τὸν κλῆρον καὶ τοὺς Μινίστρος, τί εἶναι τοῦτο ; Ἀποκρίνοντο, ὁ Θεὸς θὰ τὸν χάσει, ὅς φάλλουμε τὸ «Νίκας κατὰ βαρβάρων δουρούμενος» καὶ ἄκουη, νύχτα καὶ ἡμέρα, ἡ ψαλμοδία τους. Τὰ τροπάρια ὅμως μὴ συντροφευμένα ἀπὸ πέτρας καὶ λιθάρια¹, ἀπὸ ἄρματα, δὲν ἐμπόδισαν τὸν Σουλτάνον νὰ πηδῇσιν εἰς τὴν ἄλλην γραμμὴν τῆς χειρὸς, καὶ νὰ πάρει τὴν Ἀνδριανούπολιν. Ὁ ἄσκος Μωάμεθ Β' ἔστησε ἔπειτα καὶ κάστρο μὲς στὸ βλέφαρον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἰς τὸ στενὸ τοῦ Βοσπόρου, πέντε μίλια ἀπὸ τὴν Πόλιν, καὶ ἐχαράττωνε τὰ καράβια, ποῦ ἀρμένιζαν ἀπὸ τὴ Μαύρην θάλασσαν εἰς τὴν Ἀσπρην, καὶ ἀπὸ τὴν Ἀσπρην εἰς τὴν Μαύρην. Δὲν ἔπιασαν τὰ ἄρματα νὰ κινηθοῦν πανστρατὶ οἱ Χριστιανοί, ὅταν ἐκτίζετο τὸ κάστρο, ὁ Βασιλέας λέγουν ὅτι ἤθελε πόλεμον, νὰ βγεῖ ἀπὸ τὴν πολιτείαν ὡς ἀνδρεῖος πού ἦνεν, νὰ πολεμήσῃ, οἱ Μινίστροι καὶ ὁ κλῆρος τὸν ἀντέκοψαν, θαρρευμένοι οἱ πρῶτοι εἰς τὴν ψευδοπολιτικὴν τους, οἱ ἄλλοι εἰς τὰς ψαλμοδίας τους. Ἐπειτα ἀπὸ ἕνα χρόνον ὁ Σουλτάνος ἔριχνε τὸ χοντρὸ δάκτυλο καὶ ἐκάθιζε ἐκεῖνος εἰς τὸν τόπον του. Τὰ τέσσαρα πῆγουν τὸ ἕνα², καὶ ὅς εἶναι ὅσον θέλει ἀνδρειωμένο, δὲν ἐσυγγνώμισιν κλῆρος, μινίστροι, ἐμπορικὸ καὶ λαὸς νὰ καταβάλλουν τὸν Σουλτάνον. Οἱ μινίστροι καὶ ὁ κλῆρος ἐμπῆκαν εἰς τὸ πλάφι μαζί του καὶ ἔτρωγαν. Ὁ λαὸς λιανὸς, ἀκέφαλος, οἱ ἔμποροι καὶ οἱ πεπαιδευμένοι ἔφυγαν, πέφτοντας ἡ Κωνσταντινούπολις, καὶ ἐπῆγαν εἰς τὰ βασίλεια τῆς Αὔσης.

Ἡ τὴν αὐρινὴ πού ἔπασε ἡ Κωνσταντινούπολις παρουσιάσθηκε εἰς τὸν Σουλτάνον αἰχμάλωτος μὲ τοὺς θησαυροὺς του, βιὸς πολὺ, ὁ μεγαλύτερος τοῦ παλατιοῦ, ὁ πρωθυπουργὸς τοῦ τότε καιροῦ, ἀρχιναύαρχος, ναύαρχος εἰς κάττι μπεῖγιατέδες δαμασκιοενδυμένους τῆς Αὐλῆς, ὁ κύρ Λαυκῆς Νοταρᾶς ὡς τὸν εἶδε, τοῦ εἶπε ὁ Σουλτάνος, διατὶ δὲν ἔδιδες αὐτοὺς τοὺς θησαυροὺς εἰς τὰ παράγια τοῦ Βασιλέως σου, εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς πατρίδος σου ; — Ἦτον δικὰ σου, ἀφέντη μου, καὶ σοῦ τὰ ἐφύλαττα. Ἄν ἦτον ἐδικὰ μου, ἄργησες νὰ μοῦ τὰ ἐπιστρέψῃς, καὶ μὲ ἐβρασάνισατε μὲ μάταιον πόλεμον, καὶ ὀργηνὸν θανατωμένους τοὺς ἀνδρειωτέρους στρατιώτας μου. — Τὸ πείσμα τῶν ξένων καὶ θάρρος ἀκόμη ἀπὸ τοὺς ἐδικούς σου. ἔλεγε ὁ Νοταρᾶς — ἐννοοῦσε τοὺς Γενοβέζους, καὶ

1. Φαίνεται μὲ αὐτὴν τὴν φράσιν, ὅτι ὁ Γ.Κ. εἶχε κατὰ νοῦν τὸ ἀνέκδοτον : Ληστὰὶ ἐπῆγαν νὰ ληστεύσουν μοναστήρι. ὁ ἡγούμενος εἶπε εἰς τοὺς καλογήρους, τὸν σταυρόν σας κάνετε. Ἀλλ' οἱ θύρες ἤρχισαν νὰ κερμιζονται ἀπὸ τοὺς ληστὰς, τὰ κεραμίδια νὰ πατοῦν εἰς τὸν ἄερα. Τότε ὁ ἡγούμενος εἶπε εἰς τοὺς καλογήρους, σταυροὺς καὶ λιθάρια, λιθάρια καὶ σταυροὺς.

2. Μοῦ ἔκαμε τὸ σχῆμα πῶς.

τὸ Χαλκήμιπερ βεζύρη. — Ἀντίκρυσσε τώρα, ἀντίκρυσσε, μὲ λέγει ὁ Κολοκοτρώνης ἄγρια, τὸν πρωθυπουργὸν Νοταρᾶ μὲ τὸν Διάκον τὸν κλέφτη εἰς τὰ 1821. «Τὸν Διάκον τὸν ἐπῆρανε καὶ στὸ σουβλί τὸν βάλαν, — ὁλόρθον τὸν ἐστήσανε καὶ αὐτὸς χαμογελοῦσε — τὴν πίστιν τοὺς τοὺς ἔβριζε, καὶ τὰ λοιπὰ. Ποῖοι ἐμεῖς, ποῖοι ἐκεῖνοι ! Σπαθὶ καὶ κειρὸς μᾶς ἔβαλε τιμὴ καὶ γνώση, ὅμως καὶ ὁ Νοταρᾶς ἔπειτα ἀπὸ ὀλίγες ἡμέρας ἀπέθνησκε μάρτυρας, ἀποκεφαλίζετο αὐτὸς καὶ τὰ παιδιὰ του εἰς ἓνα αἷμα. Εἰρήνη εἰς τὰ κόκκαλά τους !

Ὁ Ἀφοῦ, χαλιόντας ἡ Κωνσταντινούπολις, ἐπυκνώθη ὁλοῦθε τὸ σκοτάδι τῆς δουλείας, συνέβη εἰς τὴν Ἑλληνικὴν φυλὴν, ὅτι συμβαίνει τὴν νύχτα εἰς τὸν κόσμον, πού ἡ ὥρα ἡ πλεον σκουταινή, ἡ πλεον θαμπὴ τῆς νυχτὸς εἶναι ἡ ὥρα ποὺ σιμώνει τὸ φῶς τῆς ἡμέρας· ἄρχισαν τότε ἀπὸ ἀνάγκης τὰ κέσσανα νὰ συγγνωμίζουν, νὰ κατηφορίζουν εἰς τὴν ὁμόνοιαν, νὰ ξανοίγουν ἓνα σημάδι. Μὲ τζακίσματτα, ἀλήθεια, ἐπῆραν τὸν δρόμον τους, ὁμπρὸς ὀπίσω, δὲν πήγαιναν σὰν τὸ καθάριο ἄνθρωπος εἰς τὴν πιλάλα του, ἀλλὰ σὰν βόιδι, ποὺ βυθισμένο εἰς τὸ παχνὶ τοῦ ξετυλιέναι κοιμισμένο τὰς αὐγὰς μουγκρίζοντας, καὶ ἀργοπατάει εἰς τὰς βουσκές. Ἦ ἄλυσος ἔσφιξε παρὰ φύσιν εἰς τὸν λαχμόν μας καὶ ἔμελλε νὰ κοπαῖ. Σοῦ εἶπα, πῶς τὸ λαχνὸ δάκτυλο ἦτον ὁ λαὸς, ἔμεινε εἰς τὴν τυραννίαν τῶν τριωνῶν, Σουλτάνου, ἀρχόντων, καὶ κλήρου, οἱ σπουδασμένοι, καὶ μέρος ἐμπύρων ἐσχόρπισαν εἰς τὴν Εὐρώπην, καὶ οἱ διαβασμένοι, μὲ τὴν σοφίαν τῶν προγόνων, ἐφώτισαν τοὺς ἀλλοθνεῖς. Ἄν ἀπὸ τὸν λαὸν ἔβγαине κανένας προκομμένος, ἔξυπνος, τὸν ἐπαίρνε τὸ πετραχήλι, ἢ ὁ προεστὸς διὰ γραμματικὸν του, ἢ τὸν προσκαλοῦσε εἰς τὴν Εὐρώπην ὁ θεῖος του, ὁ ἀδελφός του ὁ ἔμπορος, καὶ πάντα ὁ λαὸς ἐλιάνευε, διάφοροι καὶ ἀπὸ διαφορὰς τάξεις, εἴτε ἀπὸ στεναχώρια ἢ δοξομανίαν ἐτούρκευαν καὶ τὸ γένος ἐφύραινε. Τὰ ἀγκάθια ἐκυμάτισαν εἰς τὴν γῆν τῶν πατέρων μας, οἱ ἔκκουστὲς πολιτεῖς ἐχορτάρισαν, ἡ ταπεινὴ φλογέρα τοῦ βουσκῶ μὲ τὰ ὀλίγα του γίδια ἐλάλει εἰς τὰ περίφημα μνημεῖα τῶν Ἑλλήνων, ἡ πίστις ὅμως δὲν ἐχάθη, ἐσώζετο, καὶ ἔρημο ξωκλήσι ἦτον εἰς τὸν λαὸν παρηγοριὰ τῶν πόνων. Οἱ κλέφτες εἴμασθε ἐλεύθεροι, ἀλλὰ τί ζωὴ, τί ἄνθρωποι ! Βασανισμένοι, ἀῖσκιωτοι, ἄγριοι εἰς τὰς σπηλιὰς, εἰς τὰ βουνά, εἰς τὰ χιόνια σὰν τὰ θηρία, μὲ τὰ ὅποια συζούσαμε. Οἱ ἔμποροι εἰς τὰ βασίλεια καὶ ὅσοι νέοι ἐσπούδαζαν εἰς τὰ πανεπιστήμια, καὶ ὅσοι ἄλλοι ξενιτευόμεθα καὶ μᾶς ἔφευγε ἡ ἀποκρωμάρα καὶ τὸ χασμορητὸ τῆς δουλείας καὶ ὁ φόβος τῆς τυραννίας, καὶ ἐβλέπαμε τὰ ἀγαθὰ, τὰ μεγαλεῖα τῶν ἄλλων ἐθνῶν, τὰς τιμὰς ποὺ ἐχαίρετο ἡ πίστις τῶν χριστιανῶν, ἐμαθαίναμε καὶ ποίους εἶχαμε προγόνους φοβεροὺς, ὁραγόμεθα καὶ ἡμεῖς τὴν ἀνιγέννησίν μας καὶ τὰς παλαιῖνές δόξας τῆς Ἑλλάδος. Ἀρχισαν σχολεῖα εἰς τὸ Ἀἶβαλί, Σμύρνη, Δημητσάνα, Γιάννινα, Ἀθήνας, καὶ ἔβγαιναν παπάδες προκομμένοι, καὶ λαϊκοὶ καλοὶ, καὶ ἐφωτίζετο ὁ λαός.

Ὁ Ρήγας Φεραίος ἐστῆθη ὁ μέγας εὐεργέτης τῆς φυλῆς μας, τὸ μελάνι του ὅλ' εἶναι πολύτιμο ἐνώπιον Θεοῦ, ὅσο τὸ αἷμα τοῦ ἁγίου, ἔγραψε τροπάρια ἄλλο σόϊ, ποὺ ἐβίαζαν τὰ 4 νὰ συγγνωμήσουν, ἐδημοσίευσεν καὶ γεωγραφία τοῦ τόπου μας, καὶ ἐβλέπαμε τὰ Ὀλύμπια, ἀλλὰ παιγνίδια ἑλληνικὰ πολεμικὰ εἰς τὸ Ξαμίλι. Εἶχε ἡ γεωγραφία του ζωγραφισμένα καὶ τὰ πρόσωπα τῶν παλαιῶν σοφῶν καὶ ἡρώων. — «Ὡς πότε παλληκάρια νὰ ζοῦμε εἰς τὰ στενά», ἀπὸ τὰ πολεμικὰ του τραγούδια, τὸ τελειότερο, περιέχει μίαν ἐπιθεώρησιν τῶν δυνάμεων τῆς πατρίδος, ὅλοι εἶναι παρόντες εἰς τὴν ἐπιθεώρησιν, κανένας ἀπών, τὰ ξεφτέρια τῶν Ἀγάρων, οἱ σταυραετοὶ τοῦ Ὀλύμπου, τὰ καπλάνια τοῦ Μαυροβουνιοῦ, τὰ λεοντάρια Σουλτοῦ, Μάνης καὶ Μακεδονίας, καὶ τὰ δελφίνια τῆς θαλάσσης οἱ Νησιῶτες, καὶ οἱ Χριστιανοὶ τοῦ Δουναβέως καὶ Σάβα πονταροῦ.

Κάλλιο γιὰ τὴν πατρίδα κανένας νὰ χαθεῖ,

Ἦ νὰ κρεμάσει φούντα γιὰ ξένον στὸ σπαθί.

Ὁ Εὐφύλαξ πῖστιν εἰς τὴν παραγγελίαν του, καὶ ὁ Θεὸς μὲ ἀξίωσεν καὶ ἐκρέμασα φούντα εἰς τὸ γένος μου, ὡς στρατιώτης του. Χρυσὴ φούντα δὲν ἐστόλισε ποτὲ τὸ σπαθί μου, ὅταν ἐπαίρνα δούλευσιν εἰς ξένα κράτη. Ἐφάνη καὶ ὁ Κοραῆς ἔπειτα ἀπὸ τὸ Ρήγα, ἄνθρωπος μὲ νοῦ, διατὶ ἐπαρακίνησε τοὺς σοφοὺς σὰν αὐτὸν νὰ γράφουν ἀπλὰ νὰ ἀκούει ὁ κόσμος, καὶ νὰ μὴν εἶναι ἡ σοφία τους ἥλιος βασιλευμένος. Ὁ Μαρτελάος¹ ἄστραφτε καὶ ἐβρόντα εἰς τὴν Ἀνάληψιν, ἀπὸ τὸν ἄμβωνα τῆς ἐκκλησίας, πῶς ὁ Κοραῆς τοῦ χαλάει τὴν γλώσσαν. Δάσκαλε, τοῦ εἶπα μία φορά,

1. Σοφὸς ἐλληνοστῆς Ζακύνθιος.

(εἵμασσε πολλὰ φίλοι), μὴν πικραίνεις τὸ αἷμα σου, οὔτε τὴν χαλάει, οὔτε τὴν φτιάχνει. βάρει μὲ τὴν καλὴν βαψὴν τοῦ καιροῦ σου, ποὺ ἔχει πέρασιν, ζωὴν, γλυωριστὰ εἰς τὴν ἡμέρα σου. Τὲς προάλλες ποὺ ἐξήγαγες τὴν ὁμιλίαν τοῦ βασιλέως ἐκείνου, εἰς τὸν πόλεμον τῆς Τρωάδος, ποὺ λέγει εἰς τὸν πιστευμένον τοῦ φίλου: Διατὶ μᾶς τιμοῦν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ἔχομε τὴν πρωτοκαθεδρίαν, καὶ τρώμε ἀπὸ τὸ καλύτερο φαγί, καὶ μᾶς χάρισαν οἱ λαοὶ κήπους καὶ ἀμπέλια παραιοσχυμίσια; Διὰ νὰ χωνόμεθα κρῶτοι εἰς τοὺς κινδύνους. Μὴν εἰποῦν οἱ ὑπήκοοι, ὅτι ὀρίζονται ἀπὸ ἀναξίους, ἃς πολεμήσωμεν, θὰ δουξάσωμεν τοὺς ἐχθρούς μας μὲ τὸν θάνατόν μας ἢ ἐκεῖνοι θὰ μᾶς δουξάσων θανατωμένοι ἀπὸ τὴν λόγχην μας. Βάρει καλὰ, πολέμα εὐμορφα.

» Δὲν ἤξεύρω, ἂν εὐθυμῶμαι ὅπως μοῦ τᾶπες, ἀλλὰ θὰ κατχάβαινα τίποτες ἂν μοῦ τᾶ-λεγες μὲ τὴν γλώσσαν τῶν παμπάλαιων ἀνθρώπων; Θὰ στεκόμουν σὰν θυμάρη τοῦ βουνοῦ νὰ σὲ ἀκοῖα. Ὅταν μοῦ εὐέλπεις, ἔλεγε ἡ ψυχὴ μου, νὰ ἦμουν ἐγὼ σύντροφός σου· μὲ τέτοιον βασι-λιὰ (εἰς τὰ 1812 ἢ 13 ἦτον ἡ ὁμιλία σου μὲ τὸν διδάσκαλον Μαρτελάο) μὲ τέτοιον βασιλιὰ θὰ πήγαινα νὰ μιπήξω τὸ μπαϊράκι μου εἰς τὸ παλάτι τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, μὲ ἔκαψες ὡς μοῦ τὰ ἐξεμυστηρεύθης ἀπλᾶ. Καλύτερό σου, ἴσως θὰ μοῦ πεῖς, νὰ τὰ ἐκαταλάβαινες καὶ νὰ τὰ ἄκουες μιξοβάρβαρα, διορθωμένα. Δὲν ἔχουν χάζι, εἶναι ἄψυχα. Δάσκαλέ μου, ὅσα παλαιὰ, ἦτον νέα μία φορά, καὶ ὅσα εἶναι νέα, θὰ γηράσουν, ἄφησε νὰ χαροῦν τὰ νιάτα τους, νὰ ζήσῃ ἡ ζωὴ τους, διατὶ ἀπὸ νιότη καὶ ζωὴ δὲν εἶναι εὐμορφότερο πράγμα εἰς τὸν κόσμον.

» Ἀς ἔλθομεν εἰς τὸ προκείμενον. Ὁ Ρήγας καὶ ὁ Κοραΐς ἦτον ἔμποροι, καὶ οἱ Ζωσιμάδες καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Βασιλείου, καὶ ἄλλοι βοηθοὶ τοῦ γένους. Ἐμποροὶ ἦτον, καὶ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ οἱ καπιταναῖοι τῆς Ὑδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν, καὶ οἱ νοικοκυραῖοι— νέα μεγάλη δύναμις τῆς Ἑλ-λάδος τὰ καράβια. Ἀπὸ τὸ πάρος ποτ' τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἕως τὲς ἡμέρας μας πολλὰς φορές, μὰ τὴν ἀλήθειαν, ἐπροσπάθησαν τὰ τέσσερα νὰ πολεμήσων τὸ ἕνα δάκτυλο τὸ ἀνδρειωμένο, ἀλλὰ δὲν ἐπέτυχον, δὲν εἶχαν τὴ θάλασσαν, διατὶ ἀπὸ τὰ δύο στοιχεῖα, γῆ καὶ πέλαγος, τὸ δεύτερον εἶναι τὸ πολυαιμότερον διὰ ἡμᾶς, φεύγουν οἱ στεριές, ἀπὸ παντοῦ ἀγναντεύομε θάλασσαν, καὶ εἰς τὲς ἡμέ-ρες μας, ποὺ ἔντεσε νὰ ἔχομεν δύναμιν θαλασσίνην μὲ σιτοκάραβα ἐπολεμήσαμε βασέλα, ὁ ἄξιος γεμιστῆς παίρνει τὰ σοβράνια καὶ μάχεται μὲ τὴ βοήθειαν τῶν ἀνέμων καὶ ἃς εἶναι μικρὸ τὸ κακὶ τοῦ. Αὐτὴν τὴν τέχνην ἤξευρε ὁ περίσημος Μισούλης εἰς τὰς ναυμαχίας τοῦ μὲ τὸν ἐχθρό. Μιὰ φορά μόνον ἔπεσε πολὺ σοτοβέντο ὁ μακαρίτης διὰ δυστυχίαν μας καὶ δυστυχίαν του, ἀλλ' ἃς μὴν ξυοῦμε τὲς πληγὰς μας. Τὸ εἶπε καὶ ὁ Θεὸς τῶν Ἑλλήνων, πὼς ἡ πατριὰ τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἡ θάλασσα, μὲ τὸν χρησμόν του νὰ σωθοῦν οἱ Ἕλληνες εἰς τὰ ξυλόκαστρα· δὲν ἐννοοῦσαν οἱ Ἀθη-ναῖοι τὸ μαντεῖον, ὁ Θεμιστοκλῆς τὸ ἐξήγησε, ἂν τάχα ὁ ἴδιος δὲν ἐχάιδευσεν τὸν Θεὸν νὰ τὴν ξε-φωνήσῃ, διὰ τὴν ἥσαν πολιτικὸς βαλὼς καὶ πατριώτης. — Ἡ Γαλλικὴ ἐπανάστασις καὶ ὁ Βοναπάρ-της ἐκκμαν καὶ ἀνοιξαν τὰ μάτια τους οἱ ἄνθρωποι καλύτερα, οἱ πόλεμοι μὲ τὰ βάσανά τους, καὶ μὲ τὰ δάκρυά τους ἐρρίζωσαν τὸ δίκαιον εἰς τὸν κόσμον, ἐγνωρίσθησαν τὰ ὅρια τῆς ἐξουσίας καὶ τῆς ὑποταγῆς, οἱ βασιλεῖς δὲν εἶναι πλέον Θεοὶ τῆς γῆς, σὰν πρῶτα, ἔπεσε ἡ μπαρμπούνα, τὸ κόνισμα ἔκαμε κατὰχρήσιν τῆς χάρης του, ἡ δικαιοσύνη εἶναι βασίλισσα καὶ θαυματουργὴ εἰκόνα τῶν ἀνθρώπων, ζῶα λογικὰ ἀλλ' ὅταν εἶδα, ὅτι εἰς τὰ συμβούλια τῆς Βιέννης δὲν ἔγινε κανένα καλὸ διὰ ἡμᾶς, ἀπελπίσθηκα ἀπὸ τοὺς ξένους, καὶ εἶπα, νὰ μὴν ἔχομεν ἐλπίδα λυτρώσεως ἄλλην πρὸς ἀπὸ τὸν ἐχθρόν μας καὶ ἀπὸ τὸν Ὑψίστον ὡς ἕνα φῶς μοῦ ἦλθε εἰς τὰ μάτια καὶ ἐχάρηκα, ὅταν μία ἡμέρα ἐσυλλογίσθηκα, ὅτι εἰς τοὺς πολέμους τῆς Εὐρώπης, εἰς τὰ διάφορα στρατεύματα Ἀγγλίας, Γαλλίας, Γαλλίας, Ἀουστρίας θὰ ἦτον βέβαια σκόρπιοι, μισθοῦτο 20.000 Ἕλληνες πο-λεμικοί.

» Ἐμέστωσε καὶ ἡ Ἑταιρεία, ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία, ἡ ὑποία ἐχρησίμευσεν ὡς μία σύνοδος οἰκου-μενικὴ τῆς Ἑλλάδος· πλησίον εἰς τὸν ἱερέα ἦτον ὁ λαϊκός, καθήμενοι εἰς ἕνα σκαμνὶ πατριάρχης καὶ τζοπάνης, ναύτης καὶ γραμματισμένος, ἱατροὶ καὶ ἄρρωστοι κλεφτοκαπιταναῖοι, προεστοὶ καὶ ἔμποροι, ἡ σύνοδος ἐργάζετο ἥκοι. Ἀγιο τὸ χῶμα ἐκείνων ποὺ τὴν ἐφεύρηκαν! Ἐπεσε εἰς τὰ τέσσερα δάκτυλα, ὡς μία βροχή, κατὰποντισμός, ἡ ἐπιθυμία τῆς ἐλευθερίας μας. Ἐγὼ, ὅταν μοῦ ἦλθεν ἡ προκήρυξις τοῦ Ὑψηλάντη: Ἡ σάλπιγξ τῆς πατρίδος σᾶς κρᾶζει, μοῦ φάνη καὶ ἀντιλά-λησε γῆ καὶ οὐρανός, καὶ ἔβαλα στραβὰ τὸ φέσι μου, καὶ ἔχωσα τὴ χούφτα μου εἰς τὴ χούφτα τοῦ σπαθιοῦ μου, καὶ ἔγραψα μὲ γράμματα πύρινα εἰς τὴν καρδιά μου τὸ ἀθάνατο, τὸ εὐλογημένο ὄνομα Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης. Τὰ ἄλλα τὰ ξέρεις».

Με τὴν ὁμιλίαν μου, τόσο τιμωμένην ἀπὸ τὸ φιλήκουσιν τῆς ἀκροάσεως σας, δὲν σαλπίζω πάλλουσι πολεμιστήριον. ἀλλὰ σαλπίζω καὶ κηρύττω, ὅσον ἡ δύναμις μου τὸ καλεῖ, τὰς ἀρετὰς πρὸς καὶ εἰς πόλεμον καὶ εἰς εἰρήνην στρεφόμενον καὶ δοξάζουν λαοὺς καὶ βασιλεία. Εἰς ὥραν πολέμου ὄργανον τῆς δικαιοσύνης, τῆς μεγαλοφυχίας τοῦ πολέμου εἶναι τὸ σπαθὶ εἰς τὰ πεδία τῆς μάχης. Εἰς καιρὸν εἰρήνης ὅπλον τοῦ πολέμου, ἐρμηνεῖα τῆς δικαιοσύνης του, τοῦ θάρρους του, τοῦ χριστιανισμοῦ του, εἶναι ὁ λόγος, ἡ σοφία τοῦ λόγου εἰς τὰ συμβούλια τοῦ βασιλέως του, εἰς τὸ βῆμα τῶν βουλῶν, εἰς τοὺς ναοὺς τῆς Θεμίδος. Καλὴν εἰρήνην, φιλίαν μὲ ὅλα τὰ κράτη τῆς γῆς, χαίρεται τὴν τὸν νέον Βασιλείαν τῆς Ἑλλάδος. Καὶ εἰς πόλεμον καὶ εἰς εἰρήνην ἓνα εἶναι τὸ μονοπάτι τῆς τιμῆς, μία ἡ δύναμις τῆς πατρίδος, οἱ ἀρετὲς ὅσας ἐπικηρυρίσαμεν. Ἡ φώτισις τῶν ἀρετῶν ὑψώνει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν συγκοινωνίαν τοῦ Ὑψίστου καὶ ἡ μεγαλοδυναμία του μᾶς φιλοδωρεῖ τὸ πνεῦμα του καὶ τὰς εὐλογίας του. Ἡ μὴν ἀγαπᾶτε τὸ μεγαλεῖον τῆς Ἑλλάδος (καὶ ποῖος τῶν Ἑλλήνων δὲν τὸ ποθεῖ;), ἡ νὰ μὴν φεύγωμεν τὸν ἰδρώτα καὶ τὴν καλλιέργειαν δικαιοσύνης λατρείας, πίστεως καὶ μεγαλοφυχίας. Πέρα, μακρὰ πᾶσα ἀπελπισία ἀπὸ τὴν ψυχὴν μας· ἡ μητέρα δύναται νὰ ἀλησμονήσῃ νὰ βυζιάσῃ τὸ νεογέννητο βρέφος της, ὁ Θεὸς δὲν μᾶς ἀλησμονᾷ, δὲν μᾶς ἀποστρέφεται, ἂν ἐνθυμηθοῦμε μὲ πόσα ἀγαθὰ, μὲ ποίαν θείαν ἔμπνευσιν ἐνεργήτησε τοὺς προπάτοράς μας καὶ ἐμᾶς. Μὴν ἀμφιβάλλετε, ὁ Κύριος τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου ἔχει γραμμένη εἰς τὴν πλάμην του τὴν ἡμέραν τῆς Εἰκοσιπέντε Μαρτίου ἔτους 1821.

Ὡς στρέφομεν συχνὰ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς αὐτὴν τὴν θαυμαστὴν ἡμέραν, καὶ ὥς εἶναι τόσα ἔτη ὁ ἥλιος της βασιλευμένος, ἡμέρα ποὺ ἔδυσσε, ἐπειδὴ, ἀγναντεύοντάς τὴν, θὰ μᾶς συμβεῖ, ὅ,τι συνέβη εἰς ἀρχαίαν πύλα φυλὴν τῆς Ἀσίας. ἡ ὁποία ἐκήρυξε, ὅτι ὁποῖος πρωτοῖδεῖ τὸν ἥλιον θὰ λάβῃ τὸ σκήπτρον τοῦ τόπου. Συνάχθησαν πρῶτοι, ἐραστικὲς πολλοὶ τῆς βασιλείας, καὶ ὅλοι ἐκοίταζαν πρὸς τὴν Ἀνατολήν· ἓνας, ὁ πλέον ξυπνητός, φαίνεται, ἔβλεπε πρὸς τὴν Δύσιν, καὶ εἶδε τὰς πρῶτας ἀκτίνες τοῦ φωτός νὰ χρυσάνουν τὴν κορυφὴν ἑνὸς Πύργου, ἐφώναζε, καὶ ἔλαβε διάδημα καὶ θρόνον. — Κανένας ἀπὸ μᾶς δὲν θὰ γίνῃ Βασιλεὺς διὰ τὸν ἔχομεν, ἀλλὰ θὰ ἀποκτήσωμεν εἰς τὴν Πατρίδα μας τὴν Βασιλείαν τοῦ πνεύματος καὶ τῆς δικαιοσύνης, ἀπὸ τὴν ὁποίαν Βασιλείαν δὲν εἶναι ἄλλη μεγαλειότερη εἰς τὸν κόσμον.

Ἐδῶ τελειώνει τὸ πρῶτον μέρος τῶν προλεγόμενων μου. Εἶχα κατὰ νοῦν σήμερον ὅλα μου τὰ προλεγόμενα νὰ σᾶς διαβάσω, καὶ τὴν ἱστορίαν, τὸ κείμενον τοῦ στρατηγοῦ Κολοκοτρώνη νὰ δημοσιεύσω, δείχνοντάς σας τὰ ἄνθη στολισμὸν τοῦ δένδρου τους, ἐπειδὴ τὰ φημισμένα ἔργα εἰς τὸ βιβλίον εἶναι ὁ καρπὸς τῆς ἡμέρας 25 Μαρτίου, τῆς ὁποίας ἐορτάζομεν φέτος τὴν τριακοστὴν πηνήγυριν. Δὲν εὐτύχησα εἰς τὸν πόθον μου, ὠκνεύσαν τὸ ἔργο μου περιστασιακὰ, ἐπιφυλάττομαι ἡμῶς νὰ τελέσω τὸ ποθεύμενον τὴν 29 Μαΐου, ἡμέρα πένθιμος διὰ τὴν χριστιανοσύνην, ὡς μία ἀποζημίωσις τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸ βιβλίον ἀνδραγαθήματα, ὡς ἀρχὴ ἀποζημιώσεως, λέγω, τοῦ θρήνου τῆς 29 Μαΐου τοῦ ἔτους 1453.

Δὲν ἔχω καρδίαν νὰ χωρίσω ἀπὸ τόσον σεβαστὴν ὁμήγυριν ἂν δὲν σᾶς δώσω, μάλιστα εἰς τοὺς νέους, ἓνα τύπον τοῦ χαρακτήρος, τῆς ἠθικῆς φυσιογνωμίας τοῦ γέρου στρατηγοῦ, ζωγραφίζοντάς σας μὲ δύο τοῦ ἀνέκδοτα· πόσον ὁ μακαρίτης, λὲς καὶ ἔσερνε μὲ μία ἄλυσον μαζί του, τὸ σοβαρὸ καὶ τὸ φιλόγελο, καὶ τοῦτο θέλω νὰ τὸ κάμω, διὰ νὰ προετοιμάσω ἀπὸ τὴν τὴν ἀναγνώστικας του εἰς τὴν σωστὴν κρίσιν τοῦ βιβλίου του, γνωρίζοντας τὸν ἄνδρα. Ἀκούσατε τὰ δύο ἀνέκδοτα καὶ τελειώνομε : Νέος πολὺ, καὶ σπουδαστὴς τῆς Μαθηματικῆς ὁ κ. Σ. Π. (συσχολίτης του ἦτον καὶ ὁ μακαρίτης Πᾶνος Κολοκοτρώνης), ἐνθυμεῖται ὅτι ἐπῆγε ὁ τότε Μαγιστρός Κολοκοτρώνης πρὸς χαιρετισμὸν τοῦ ἀξιοτίμου διδασκάλου Νικολάου Καλύβα, ἐκάθισε καὶ ἀκροάζετο τὴν παράδοσιν. Τί εἶναι τοῦτο, λέγει μὲ μίαν, ποὺ διδάσκεις τὰ παιδιὰ τώρα—τοῦτο νὰ τὰ φωτίσεις—καὶ ἐχύθη μὲ γελοῦμενο πρόσωπον νὰ σχίσει ἓνα Βόλφιον ἰν φολίον, μεγάλο βιβλίον, νὰ δείξῃ πῶς φτιάτουν τὰ φυσέκια. Ὁ διδάσκαλος διὰ νὰ σώσῃ τὸν Γερμανὸν φιλόσοφον, ἔπασσε μὲ τὰ στήθη του εἰς τὸ ἰν folio. Τὰ παιδιὰ ἐγελοῦσαν καὶ ἐκείνα, ὡς εἶδαν πιασμένους καθηγητὴν καὶ γέρον Κολοκοτρώνην—ὁ ἓνας νὰ φυλάξῃ τὸ βιβλίον του, ὁ ἄλλος νὰ τὸ κάμῃ φυσέκια. Ὁ Ιατρός Καλύβας ἦτον θερμὸς ἐταιριστὴς καὶ οἱ κίνδυνοι τοῦ ἰν folio τὸν χειμῶνα τοῦ ἔτους 1820.

Τὸ ἄλλο ἀνέκδοτο : Τὴν ἀρχηγρονιὰ τοῦ ἔτους 1843, ἔτους τοῦ θανάτου του, ὁ γέρον Κολοκοτρώνης ἀνέβηκε, εἰς τὸ κορυφώτερον μέρος τῆς νεοκτισμένης κατωκίας του, νὰ ἀπορῶγῃ τοὺς

πολλοὺς χαιρετισμοὺς τῆς ἡμέρας—ἀπὸ τὰ γεγρατῆα καὶ τὰς ἀσθενείας ἐπεθύμει ἀνάπυσιν ἀγνά-
 νου ἀπὸ τὰ παράθυρα καὶ τὴν πρασινάδα τῶν ἐλίων καὶ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν. Οἱ στενοὶ του
 γνώριμοι ὅμως ἀιέβαιναν καὶ ἐκεῖ νὰ τοῦ εὐχρηθῶν τὴν καλὴν χρονιά. Ὁ κύριος Σ.Π., θεατῆς ἄλ-
 λοτε εἰς τὴν παιδικὴν τοῦ ἡλικίαν τῶν κινδύνων τοῦ Βολφίου, ἐπῆγε πρὸς χαιρετισμόν. Εἶχε μαζί
 του καὶ νέον, νεοφορμένο ἀπὸ τὰς ἀκαδημίας τῆς Γερμανίας. Κατὰ πῶς ἄρχισε ὁ φίλος τὴν εὐ-
 χὴν τοῦ ἑταίρου, καὶ ὁμιλίαν διὰ τὸν σπουδασμένον νέον, κατὰ εὐχὴν ἐπερνοῦσαν λεῖψανον νεκροῦ
 ἀπὸ τὸν δρόμον. Ἦ φαινομένη τοὺς ἔσυρε εἰς τὰ παράθυρα. Εἶπε τότε ὁ γέρος : "Ἄν εἶχαμεν ἐδῶ
 τὸν Περσιάνον φιλόσοφον, θὰ μᾶς ἔλεγε ἂν πάγει εἰς τὴν Κόλασιν ἢ εἰς τὴν Παράδεισον.—Εἶναι
 καμμία ἱστορία ; εἶπεν ὁ φίλος.—Εἶναι, ἀπεκρίθη ὁ γέρος. Θὰ μᾶς τὴν εἰπῆς ; —Μετά χαρᾶς. —
 Τὸν παλαιὸν καιρὸν ἦλθε ἐδῶ εἰς τὰς Ἀθήνας ἓνας περιηγητῆς φιλόσοφος τῆς Περσίας, τὸν συνα-
 ναστρέφοντο οἱ ἐκλεκτοὶ Ἀθηναῖοι, ἀγαποῦσε τὴν συνοτροφίαν τους καὶ οἱ Ἀθηναῖοι τὴν ἐδουλίαν του.
 Μία φορὰ, καθήμενος εἰς τὰ μεντέρια τους, ἐπέρασεν λεῖψανον, καθὼς τώρα — μακριὰ ἀπὸ σᾶς ποῦ
 εἴσθε νῦν, καὶ ἐγὼ ἔφαγα τὸ ψωμί μου — καὶ ὡς ἐδιάβαινε ἀκόμη ὁ νεκρὸς, κυτπάει τὰς παλά-
 μας του ὁ περιηγητῆς φιλόσοφος, ἔρχεται ὁ γραμματικὸς του. Πήγχιε, τοῦ εἶπε, νὰ ἴδεις, ἂν
 ὁ ἀποθαμμένος πηγαίνει εἰς τὴν κόλασιν, ἢ εἰς τὴν παράδεισον ; ἐπῆγε ὁ γραμματικὸς, ἐπέστρεψε. —
 Πάει, κύριέ μου, εἶπε, εἰς τὴν κόλασιν. Ἐπῆγε ἔως τὸ κοιμητήριον ; — Ἐπῆγε. — Οἱ Ἀθηναῖοι,
 ἂν καὶ φύσαι περίεργοι πολὺ, πλὴν διὰ νὰ μὴ προδώσουν ἀμάθειαν εἰς ἓνα βάρβαρον, ὡς φιλόσοφοι,
 ἐφύλαξαν σιωπὴν καὶ δὲν ἐρώτησαν τὸν φιλόσοφον, πῶς καλὸς τῆς γῆς ἀκόμη, καὶ ξένος τῶν
 Ἀθηνῶν μαντεύει τὰ κρύφια καὶ ἄδηλα ὡς φρόνιμοι ἀπέδιδαν εἰς τὴν σοφίαν του, ὅχι τοῦ ψυχρο-
 γιᾶς του τὴν δύναμιν τῆς προγνώσεως. Ἐπειτα ἀπὸ καιρὸν, τυχαίνοντας πάλι μαζί οἱ ἴδιοι φί-
 λοι, καὶ περνώντας λεῖψανον, ὁ Περσιάνος μὲ τὰ παλαμάκια ἐφώνησε τὸν γραμματικόν, τὸν ἔστειλε
 νὰ μάθῃ τὴν πηρείαν τοῦ νεκροῦ. Ἐπῆγε, ἐπιστρέφει, τοῦ λέγει, πηγαίνει εἰς τὴν παράδεισον.—
 Καλὸ φθάσιμο, εἶπε, μὲ πρόσωπο χαρούμενον καὶ σοβαρὸ ὁ φιλόσοφος.—Οἱ Ἀθηναῖοι ἐστενοχω-
 ρήθησαν τότε ἀπὸ τὴν περιέργειαν καὶ τὸν εἶπαν : Δὲν σ' ἐρωτήσαμεν πρῶτην φορὰν, σ' ἐρωτοῦ-
 μεν τώρα, πῶς ἐσὺ μαντεύεις τὴν εὐχὴν, διαβάζεις τὸ γραπτὸν τῆς ἀθανασίας τοῦ καθενός ; Ποῖον
 μυστικὸν γνῶρισμα, ποῖον τηλεσκόπιον χαρίζεις εἰς τὸν ὑποτακτικὸν σου ; Ἦ τὸ πράγμα εἶναι ἀπλό,
 ἀπεκρίθη ἡ ὁργὴ τοῦ κόσμου, ἡ κατὰ τῶν συμπολιτῶν συνοδεύει εἰς τὴν θανάτην τους τοὺς κα-
 κούς ἀνθρώπους, πρόδρομος τὰ ἀναθέματα τῆς κρίσεως τοῦ Θεοῦ. Ἀλλ' οἱ εὐλογίαι τῶν ἀνθρώ-
 πων συνοδεύουν τοὺς ἀγαθοὺς αἰδρας, καθέναν διηγεῖται μὲ δάκρυα νὰ ἀρχοσεργήματά τους καὶ
 ρίχνει μὲ τρέμουσαν παλάμην χῶμα εἰς τὸν τάφον τους.

Τελειώνοντας ἡ ἱστορία τοῦ Περσιάνου, ὁ Γέρο Κλοκουρώνης εἶπεν εἰς τὸν φίλον, ἃς ἔλθωμεν
 εἰς τὴν πρῶτην μας ὁμιλίαν, ἐπειδὴ ὁ ἀποθαμμένος μᾶς εἶχε πάρει τὸν λόγον. Μοῦ ἔλεγε ὅτι ἡ
 εὐγένειά του ἔρχεται ἀπὸ τὰς ἀκαδημίας τῆς Εὐρώπης, τί ἐσπούδαξε ; Ἐσπούδαξε, ἀπάντησε ὁ
 φίλος, ποῖα μονοπάτια πᾶνε ἀπὸ τὸν κόσμον εἰς τὴν κόλασιν, ἢ εἰς τὴν παράδεισον. Εὐγε του,
 εἶπε ὁ γέρος, ἀλλὰ φυσικὰ δὲν θὰ στένει τὸ τσαντήρι του εἰς τὸν ἓναν δρόμον ἢ τὸν ἄλλον ἀδιά-
 φορα, ἀλλὰ θὰ ἀηδιάζει τὸν πρῶτον καὶ θὰ ὀρέγεται τὸν δεύτερον.—Βέβαια, εἶπε ὁ φίλος. Ἄν
 εἶναι ἔτζι, ἃς ἀκούσει καὶ ἐμεῖς τὴν γνώμην, ποιὸ εἶναι τὸ καλὸ μονοπάτι, καὶ ἃς μὴν εἶμαι φι-
 λόσοφος ἀφοῦ ἦλθε πρωτοχρονιάτικα νὰ μὲ εὔρει, νὰ τοῦ δώσω Ἀἰβασιλιάτικα. Εἰς τὴν Εὐρώπην
 ἐμάζωνε Ἀἰβασιλιάτικα ἀπὸ τοὺς καθηγητάς του, χρυσάφι καθαρὸ, τὸ δικό μου εἶναι σμιγμένο
 μὲ χῶμα πολὺ ἂν τοῦ φανεῖ πῶς ἀξίζει, ἃς τὸ παστρέψῃ, ἃς τὸ καθαρίσῃ νὰ δείξῃ τὴν λαμ-
 πυράδα του. Βλέπετε τοῦτον τὸν ὄντα, εἶναι ἀστόλιστος. Καθίσματα δὲν ἔχει, οἱ τοῖχοι ξεροί—
 τούτῃ εἶναι ἡ Ἑλλάδα καθὼς ἐμεῖς σᾶς τὴν παραδώσαμε, ἐμεῖς οἱ γέροι εἰς τοὺς νέους. Ἐμεῖς
 εἰς τὰ 1821 ἐκαθαρίσαμεν τὸν τόπον, ἐκουβαλήσαμεν τὰ λιθάρια, ἐκτίσαμεν τὴν οἰκοδομήν, ἐσεῖς
 θὰ ἐντύσετε τὰ γυμνά τεῖχη, θὰ φέρετε τὰς πολυτιμὰς ζωγραφίας, θὰ στήσετε τὰ εὐμορφα τρα-
 πέζια καὶ τοὺς καθέρετας, τοῦτο θὰ κάμει ἡ προκοπὴ σας καὶ τὰ γράμματα — καὶ οἱ εὐχὰς τῶν
 συμπολιτῶν σας καὶ τὰ ἔργα σας θὰ σᾶς ἀνεβάσουν εἰς τὰ λημέρια ἀθάνατα τῶν δικαίων. Κύριε
 Μ., ὡς μοῦ λέγει ὁ φίλος, εἶσαι ἀπὸ τὸ νησι γνωστὸν μου διὰ τὴν φιλογενειάν του¹, φέρε εἰς
 τὸ ἔθνος σου τὴν μάθησιν τῶν Εὐρωπαίων, ἡ ὁποία, ὡς ἔχουσα ἀπὸ τοὺς καλλιτέστες μου, εἶναι
 καὶ ἐπιστήμη Ἑλληνική.—Ἀπὸ τὰς στεριὰς τῆς γεννήσεώς μας ἐφύσησεν ἐκεῖ ἄνθρωποι εὐτυχισμένοι

1. Κεφαλληνίαν.

σοφίας, φέρε εἰς τὰ ἐπιστρόφια τῆ νύμφης. Ἐνταῦθα ἔκαμιν ὁ σοφὸς ὁ Ρήγας, ἔτσι ὁ Κυβερνήτης, διὰτὶ ἀρχιποῦσαν τὸ γένος τους καὶ εἰς κολυμβήθρα αἵματος ἐβαπτίσθησαν τέκνα πιστὰ τῆς Ἑλλάδος. Οἱ ἄνθρωποι τοὺς βράβευσαν βραβεῖον θανάτου, ἀλλὰ τὸ τελεσικόπιον τοῦ φιλοσόφου τῆς Περσίας δὲν ἀγναντεύει εἰς τὰ ἴδια καθίσματα φανεῖς καὶ ἀθώους. Ἡ φιλοσοφία εἶναι φῶς τῆς ψυχῆς, ἔρχεται εὐθὺς ἐπειτα ἀπὸ τὴν ὀρησκίαν φῶς φωτεινότερο. Τὰ πρωτεῖα εἰς τὸν Σιαυρό ! Καὶ δόξα αἰῶνας αἰῶνων εἰς τοὺς σιχυρωμένους διὰ τὴν πίστιν καὶ διὰ τὸ γένος ! Σᾶς μοίρασα τὰ στρεψιμάτια, δὲν ἔχω ἄλλα, τὰ ἔσωσα. Καλὴ μας χρονιά, μὲ υἱείαν.—

Ἀποχαιρετήθηκαν οἱ δύο φίλοι ἀπὸ τὸν Κολοκοτρώνη μὲ θαυμασμὸν ἀγάπης διὰ τὰς ἡμερήσιες του ἢ τὸ Ἀἰβασιλιάτικο φίλευμα.

Δύο μῆνες ἔπειτα, οὖτοι, ὁ κύριος Σ.Π., τὰς 4 Φεβρουαρίου, εἶδε μὲ τὰ φυσικώτερα χρώματα ἱστορημένην τὴν σοφίαν τῶν λόγων τοῦ ξένου φιλοσόφου, καὶ τοῦ διερμηνέως του στρατηγοῦ, ὅταν τὸ πένθος ὅλων τῶν Ἑλλήνων, οἱ εὐχές, τὰ ἀπαιρηγόρητα κλάϊματα ἐπρόσφεραν εἰς τὸν οὐράνιον δικαστὴν τὰ πιστότερα πιστοποιητικά τῶν καλῶν ἔργων καὶ τῶν ἰδρώτων τοῦ καλοῦ Ἑλλήνος διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος του.

Ἄν τὰ προλεγόμενά μου, σεβαστοὶ ἀκροαταί, δὲν σᾶς φαίνονται ἐπιζήμια εἰς τὰ συμφέροντα τῆς Ἑλλάδος, καλὰς ἀντάμωσας πάλαι, ἂν θέλει ὁ Θεός, τὰς 29 Μαΐου.

29. «ΕΞΑΚΟΛΟΥΘΗΣΙΣ ΤΩΝ ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΩΝ ΕΙΣ ΤΑ ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗ» *

(ΛΟΓΟΣ 23—3—1852)

«Τέκνον τυφλοῦ γέροντος, Ἀντιγόνη, τίνας
χώρους ἀφίγμεθ' ἢ τίνων ἀνδρῶν πόλιν ;»

Ἀρχίζει, ὡς ἀκούετα, κύριοι ἀκροαταί, μία παλαιὰ τραγωδία τῶν Ἀθηναίων. Οἰδίπους ἐπὶ Κολωνῷ. Κεφαλοχώρι ὁ Κολωνός, καθὼς γνωμοδικοῦν οἱ ἀρχαιολόγοι, ἀνάμεσα Σεπόλια καὶ Πατήσια.

«Τέκνον τυφλοῦ γέροντος, Ἀντιγόνη, εἰς ποίους τόπους ἐφθάσαμεν, εἰς πόλιν ποίων ἀνθρώπων ;» Καὶ ἡ Ἀντιγόνη τοῦ ἀποκρίνεται : «Πατέρα πολὺπαθε, μὲ τὰ μέγιστα μου ξανδαῖα πύργους, ποὺ στεφανώνουν πολιτείαν· ὁ τόπος ποὺ πατοῦμε τώρα, φαίνεται βέβαια ἱερός, δασωμένος ὡς εἶναι ἀπὸ δάφνες, ἀπὸ ἀμπέλι καὶ ἐλαιοδένδρα, καὶ ἀναρίθμητα εἰς τὸ πυκνὸν δάσος κελαῖδου γλυκόφωνα ἀηδονία· ἀνάπαυσε τὰ μέλη σου εἰς τοῦτο τὸ ἄγριο λιθάρι, γέρος ἐτράβηξας δρόμον πολὺν.

Θέλοντας νὰ γράψω τὰ προλεγόμενά μου εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Στρατηγοῦ Κολοκοτρώνη, τὸ δευτέρου μέρος, καὶ νὰ λάβω τὴν τιμὴν νὰ Σᾶς τὸ ἀναγνώσω κατὰ τὴν ὑπόσχεσίν μου πέρυσιν, ἅμα ἐκαθόμουν νὰ μελετήσω τὸ θέμα του μὲ ἐπλάκωνε ἡ ἐλθύμησις τοῦ ἐλεεινοῦ διαλόγου τῆς τραγωδίας τοῦ Σοφοκλέους. Ὅπου ἐπήγαινα, ὅπου ἐστεκόμουν, ἔβλεπα ἔμπρός μου τὴν μυρομάτα νέα καὶ τὸν γέροντα, καὶ ἤκουα τὴν λυπηρετὴν τους φωνήν· νὰ σύρω κάλυμμα, νὰ σκεπάσω τὸ θέαμα, νὰ λείψω ἀπὸ τὸ ἀκρόαμα, μοῦ ἦτον ἀδύνατον· ὠκνεύε ἡ ἐργασία μου, τὰ προλεγόμενά μου ἐχάνοντο εἰς τὸ δάσος τῶν ἀηδονιῶν. Ἀπεφάσισα νὰ ξεδιαλύνω τὸ φαινόμενο, νὰ ἰδῶ τὴν αἰτία, καί, ἂν δὲν λαυθάνομαι, τὴν ἡῦρα, καὶ παρακαλῶ νὰ μὲ ἀκροασθῆτε, χαρίζοντάς μου ὅλην σας τὴν συγγνώμην, ἐπειδὴ ὁ ἀκούσετε πράγμα, ὅπου ἴσως δὲν τὸ ἐλπίζετε ἀπὸ ἐμέ.

Σχεδιάζοντας τὸ δεύτερον μέρος τῶν προλεγόμενων μου, εἶχα βάλει κατὰ νοῦν νὰ κατηγορήσω τὸν Θ. Κολοκοτρώνη καὶ τὸν ἀγῶνα, νὰ εἰπῶ τὰ ψεγάδια τους. Καθὼς εἶπαμε τὸ καλὸ,

* Πρωτοτυπώθηκε ἀπὸ τὸν Γεώργιο Τερτσέτη στὸ φυλλάδιό του «Ἐξακολούθησις τῶν Προλεγόμενων εἰς τὰ ὑπομνήματα τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη. Ἐν Ἀθήναις, Τύποις Νικολάου Ἀγγελίδου. Κατὰ τὴν ὁδὸν Ἑρμοῦ παρὰ τῇ Καπνικαρέᾳ 1852». Σχῆμα ὕψους, σσ. 61. Στῆ σ. 61 : «Ἐν Ἀθήναις 23 Ἀπριλίου 1852, Γ. Τερτσέτης». Στὴν ἀρχὴ σημ. Τερτσέτη : «Τὴν 23 Μαρτίου 1852 ἐορτὴν τῶν Βατίων ἀνεγνώσθησαν εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Βουλῆς».